

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ*

ИЗДАЊА И ПРИРЕЂИВАЧИ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА**

Апстракт: У студији се описују издања *Горског вијенца* Петра II Петровића-Његоша која су представљала етапе у критичком преиспитивању текста спјева и тумачењу његових „тамних мјеста” и представљају приређивачи тих издања са становишта доприноса његошологији као науци на грађи анализираних спјева.

Кључне ријечи: *Петар II Петровић-Његош, Горски вијенац, издања Горског вијенца, приређивачи Горског вијенца, критичко издање текста*

0. УВОД

У овој студији се даје селективна историја издавања Његошевог спјева *Горски вијенац*, а селекција је заснована на доприносу појединих издања и приређивача утврђивању критичког текста спјева и тумачењу његове лексике, граматике и културолошких јединица.

Поред појединачних издања која су значила етапе у тумачењу и презентирању текста *Горског вијенца* пажњу поклањамо и њиховим приређивачима у том смислу што узимамо у обзир и њихове радове прије и после објављивања њиховог издања *Горског вијенца*. У центру пажње наше анализе су прва издања приређивача, док се важнија каснија издања тих приређивача наводе у библиографији.

Аналитички дио овог рада слиједи елаборацију у монографији „Текстологија Горског вијенца”, која је интегрално објављена у критичком издању *Горског вијенца* [МАРОЈЕВИЋ 2005^а: 5–34, 227–1000], а у њој су издања, приређивачи и коментатори представљени у цјелини. Издања и приређивачи сврстани су у пет хронолошких кругова.

---

* Проф. др Радмило Н. Маројевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

** Бесједа одржана 21. септембра 2017.

Припремајући критичко издање *Горској вијенца*, ми смо сва релевантна издања простудирали мање „уздуж” а више „попријeko”. Овдје се она разматрају више „уздуж”. У том циљу ми смо поново интегрално прегледали и упоредили главна издања, али смо ипак нека морали интерпретирати само прегледно, скоро узгред. То смо учинили због обима излагања: испоставило се да је ова тема више за монографију него за студију.

1. ПРВИ КРУГ — XIX ВИЈЕК

1.1. Издање Милорада Медаковића. — Прво издање *Горској вијенца*, иако то нигдје не пише, приредио је Милорад Медаковић у сарадњи с аутором [МЕДАКОВИЋ 1847]. Да је Медаковић активно учествовао у приређивању и коректури првог издања види се по штампарским и редакторским грешкама, које није могао учинити аутор, а и по томе што је Медаковић преписао начисто Посвету како би је могао прегледати цензор и сложити штампари у Јерменској штампарији мехитариста, па се основано мора претпоставити да је он преписао и сам *Горски вијенац*, и да је саставио Лица.

(1) Двије штампарске грешке премјештања прозних текстова најкрупније су (и најдалекосежније) грешке првог издања.

1° Милан Решетар је констатовао да је само друго коло пренесено са својим прозним контекстом, „*док код осџалих кола мијењају своје мјесто само сџихови а ријечи њред колом и за колом осџају на својему мјесту*” [РЕШЕТАР 1926: 351], али није схватио да је управо то — штампарска грешка. Неоправданост дуплирања прозног контекста истиче Миодраг С. Лалевић, али га нетачно објашњава: „Занимљиво је да је у штампани узета напомена о ноћи, седењу око огњева итд. на два места: испред кола Ч а ш у м е д а... и испред кола Н о в и г р а д е..., чему, рекао бих, нема оправдања. Његош је ово задржао у вези са стиховима о боју петлова” [ЛАЛЕВИЋ 1952: 220].

Ову, прву штампарску грешку премјештања прозног текста са једног мјеста на друго, исправио је Ристо Ј. Драгићевић [ДРАГИЋЕВИЋ 1959: 27–28, 50], уз следећи коментар: „*Ова грешка настала је, дакле, само коректорском непажњом, а у вези са њознањом Њеиошевом замјеном к о л њ. Њеиош је, наиме, у ориџиналном њексџу њоврх кола „Чашу меда...” мџинуу број 2, ње је овом замјеном дошло иза сџиха 562, док се у ориџиналу нала-*

зило иза сѝиха 1209. Корекѝор (Медаковић?) је неѝажњом ѝренио не само ѝексѝ кола, но и ѝрозни ѝексѝ који се у ориѝиналу налази исѝред ѝеѝа („Ноћ је мјесечна...”), а ѝакође је иза кола ѝренио и ријеч „Полијеѝаше”, ѝе је она дошла између 602 и 603 сѝиха, мјесѝо да осѝане иза 1226 сѝиха, ѝдје сам је ја сада унио. Она је ѝу и у ориѝиналу, а ѝу јој је и мјесѝо, јер одмах иза ѝе сѝоји за Вука Миђуновића: „Л е ж и з а ј е д н о | с а с е р д а р о м | Ј а н к о м”. Оваквим корекѝоровим ѝосѝујком дошао је на два мјесѝа исѝи ѝексѝ: „Ноћ је мјесечна; сједе око оѝевах и коло на веље ѝувно ѝоје” (и иза 562 и иза 1209 сѝиха), ѝа је корекѝор ѝренесени ѝрозни ѝексѝ чак и „ѝоѝравио”, јер је иза 562 сѝиха наѝисао „...коло на в е љ е м ѝувну ѝоје”, док је иза сѝиха 1209 осѝало, као ѝио је Њеѝош наѝисао, „...коло на веље ѝувно ѝоје”. Пажљивом анализом ѝѝамѝаноѝ ѝексѝа ово се моѝло одавно увидјетѝи и доисѝа је чудо, да се кроз ѝуних 112 ѝодина ѝровлачила ова корекѝорска ѝрешка” [ДРАГИЋЕВИЋ 1959: XXIV–XXV (знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира)].

У другом издању Горској вијенца у Библиотеци „Луча” Драгићевић је додао три напомене: 1° уз прозу **Сви муче. Нико ни у нос.** послѝје 560. стиха: „У I издању (стр. 21–22): / „Сви муче нико ни у нос / Ноћ је мјесечна сједе око оѝевах, и коло на вељем гувну поје,” [ДРАГИЋЕВИЋ 1966: 74]; 2° уз бјелину послѝје 602. стиха: „У I издању (стр. 23): ‘Полијеѝаше’” [ДРАГИЋЕВИЋ 1966: 76]; 3° уз уметнуту ријеч послѝје 1226. стиха: „У I издању је ријеч „Полијеѝаше” између ст. 602 и 603 (стр. 23), коју сам овдје пренио” [ДРАГИЋЕВИЋ 1966: 106].

Драгићевићеву аргументацију о најкрупнијој штампарској грешци у првом издању Горској вијенца ми у критичком издању, наравно, прихватамо, осим једног детаља: ми не мислимо да је коректор неовлашћено пренесени прозни текст „поправио” и да је иза 562. стиха без пјесничког знања наѝисао „...коло на в е љ е м гувну поје”. То значи да ми пренесене прозне текстове и испред 563. и иза 602. стиха враћамо на ѝихово мјесто (означено у рукопису): првим (редигованим) замјењујемо (нередиговани) текст који је одштампан послѝје 1209. стиха, а други умећемо на бјелину послѝје 1226. стиха. У напомени уз прозу испред стиха 1210 указујемо да је у рукопису акузатив **на велѝ гувно** (л. 13 об.) умјесто локатива и да је штампарском грешком „премјештен, заједно са колом које је промијенило мјесто, и прозни текст испред ст. 563”. У напомени уз прозу испред стиха 563 указујемо да је у првом издању „премјештен прозни текст који је у рук. испред ст. 1210”. Унакрсном напоменом снабдијевамо и прозу испред стихова 603 („премјештен прозни текст који је у рук. испред ст. 1227”) и 1227 („премјештен, заједно са колом које је

промијенило мјесто, и текст у угластој загради испред ст. 603”) уз скраћеницу изд. шт. (= штампарска грешка првог издања).

Ову исправку су прихватили каснији приређивачи, Банашевић и Младеновић. Александар Младеновић полази од тога да је Медаковић грешку направио приликом преписивања текста [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 26]. По свему судећи, промјене мјеста у колима Његош је учинио пошто је текст већ био сложен, али не у препису који је био код штампара него у свом рукопису, па су штампари по коректорском упутству пренијели прозу испред и иза петог кола које је послје прекомпозиције постало друго.

2° Први је и другу штампарску грешку премјештања прозног текста са једног мјеста на друго исправио Ристо Ј. Драгићевић [ДРАГИЋЕВИЋ 1959: 98–99], уз сљедећи коментар: „Извршио сам још једну измјену у *џек-сџу*, иако за њу нијесам могао наћи *џоџврду* у оригиналном Његошевом рукопису [...]. Наиме, ја мислим да је *џакође џџамџарском* или *корекџорском џрешком дошао џрозни џексџи* иза 2360 *сџиха*, мјесџио иза 2379 *сџиха*. Неџприродно је да одмах џослије дуџоџа моноџоџа *џумана Сџеџфана* „сви џосџаше” и да *џуман* „сву ноћ чиџа молиџве међу џима”, *џа да му џек ујуџро*, када *устџају* и „чуде (се) џледајући сџа-роџа и џумана џе сџеди уз *ваџру*, броји бројанице и нешџо у се-џи чиџа”, *џрисџуџају* и џубе џа у руку „из уваженија *рашџа лије џо* и *мудро зџори*”. Још мање има *лоџике*, да му у *џаквој џрилици џриђе серџар Иван* и каже му: „*Ти нијеси слијеџи џумане / кад си џако мудар и џамеџан...*” [ДРАГИЋЕВИЋ 1959: XXV (исправили смо штампарску грешку: старог игумана, која је и у тексту *Горскоџ вијенца* на с. 99)]. У другом издању *Горскоџ вијенца* у Библиотеци „Луча” приређивач је додао напомену уз дјелину послје 2360. стиха: „У I издању (стр. 96) овдје је прозни текст, који сам пренио иза ст. 2379” [ДРАГИЋЕВИЋ 1966: 171].

Ми мислимо да је Драгићевићева текстолошка интерпретација и у овом случају оправдана. Њу, додуше, рукопис не потврђује, али је и не оспорава: она је из оног дијела спјева чији аутограф није сачуван. На непосредност и на (временски) континуитет игумановог говора и реплике серџара Ивана указује језички моменат, тј. прилог *џако* у 2362. стиху (кад тако мудро, као што си сад, говориш, а не *кад онако мудро, као што си синоћ, говориш):

Ти нијеси слијеџ игумане
кад си тако мудро и паметан;
[ГВ 2361–2362].

Психолошки моменат такође иде у прилог Драгићевићевог текстолошког поступка: дуги и тешки монолог игумана Стефана успавао је скоро све главаре, остали су будни до његовог краја сердар Иван Петровић (чија се реплика надовезује на игуманову бесједу) и сердар Вукота (чија се реплика надовезује на ријечи сердара Ивана), а онда су и они заспали.

Прихватајући ову исправку, ми смо у критичком издању у текстолошкој напомени уз прозу испред стиха 2361 указали на штампарску грешку првог издања: „премјештен прозни текст који треба да буде иза ст. 2379”, а у напомени уз прозу испред стиха 2380 подсјетили смо на ту штампарску грешку: „премјештен прозни текст у угластој загради иза ст. 2360”.

(2) Милорад Медаковић као приређивач првог издања скривио је неколико ономастичких штампарских грешака — у једном топониму, у четири етнонима и у два антропонима.

1° Ојконим (име насељеног мјеста) *Никшић* има само једину, етноним (име становника насељеног мјеста) *Никшићи* пјесник користи само у множини и у значењу ‘никшићки Турци’. Етноним има двије потврде, једна је у номинативу: Што збораше Хамза и Никшићи: [ГВ 343], друга у генитиву: па ни дође књига од Никшићах [ГВ 337], наравно: множине. И ту није ништа спорно: и у рукопису пише: одъ Никшићахъ (л. 4 об.), а наставак *-ах* указује на генитив множине. Не би било ништа спорно ни у ојкониму, који такође има двије потврде, да је Медаковић оставио облик из рукописа, с наставком *-а*, који једнозначно указује на једину: дочекали карван од Никшића: [ГВ 332]; да ли не знаш Турке од Никшића: [ГВ 353]. Али он је „уједначио” облике ојконима и етнонима у генитиву множине у корист етнонима, па умјесто рукописног: одъ Никшића (л. 4 об. /x 2/) код њега стоји и у ова два стиха: **одъ Никшићахъ** (с. 13, 14) умјесто: одъ Никшића. Први је и ове двије грешке исправио Ристо Ј. Драгићевић у својим издањима.

2° У мушком етнониму (ак.) *Србина* слоготворно *p* у рукопису је написано по новом, Вуковом правопису: србина (л. 7), а у издању — на стари, славеносрпски начин: **Сербина** (с. 40) [ГВ 105]. То значи да се ни Медаковић није ослободио старих правописних навика. Уосталом, он ће и своју књигу о Његошу 1882. објавити старом ортографијом. И у женском етнониму приређивач је скривио штампарску грешку. У рукопису је пра-

вилно: србскиняхъ (л. 11), у издању контаминирано с придјевом (адјектонимом): **Србскиняхъ** (с. 37) [ГВ 972].

3° Једно од лица која се самоназивају Турци, а тако их називају и православни Црногорци, зове се Фѣрѣт. Зашто се он не зове *Ферхат кад се у Црној Гори и Његошева времена сугласник *x* етимолошки правилно употребљавао? Свакако зато што се оно у западним српским крајевима било изгубило гдје је била матица исламизираниог становништва (на примјер у Имотској крајини, гдје је живио *Асан-аја* и несрећна *Асан-ајиница*). У рукопису Фер(х)атов етноним (име становника мјеста) написан је скраћено: зачир. (л. 11 об. /= с. 22/). Да је то скраћеница, Медаковић није схватио, па је испред реплике (испред 1016. стиха) оставио Његошеву тачку (са увећаном дјелином иза ње): ЗАЧИР. [МЕДАКОВИЋ 1847: 39], а у списку лица замијенио је тврдим знаком: Зачиръ [МЕДАКОВИЋ 1847: VII]. Ову штампарску (заправо: редакторску) грешку првог издања први је уочио Александар Младеновић, али је није правилно и разријешо. Наиме, он је полазио од адјектонима (ктетика) *зачирски, који од имена одваја запетом, а не ставља запету послѣ ње, јер сматра да друге двије рјечи значе 'старшина стражарâ из села Зачира у Ријечној нахији', а треба реконструисати етноним *Зачир[анин]*, како смо то ми урадили у свом издању. Овдје етноним *Зачиранин* није могао имати значење презимена јер Фер(х)ат је становник Зачира а не лице које је досељено из Зачира, а Зачир није нека тврђава да би имао свог кавазбашу.

4° Етноним војводе Станка наведен је само испред 303. стиха (прва реплика). У рукопису је написан скраћено и у загради: (люб.) (л. 4). Медаковић је ту скраћеницу пренио у списак лица (с верзалним Л) не разријешивши је: (Люб.) [МЕДАКОВИЋ 1847: VII], а потом је, у коректури, скраћеницу замијенио пуним обликом (испред прве реплике): Люботинянинъ [МЕДАКОВИЋ 1847: 12], али не и у списку лица. То је, што би Руси рекли, лишнее доказателство (= још један доказ) да је сам Медаковић састављао списак лица: да је знао, он би скраћеницу разријешо приликом формирања списка. Скраћеницу је очито разријешо у тексту сам Његош, у коректури.

5° Од антропонима реконструкцији подлијеже патроним *Ра̀славчевић* 'Раславчев син', који је можда већ био прерастао у презиме. Штампарска (заправо: редакторска) грешка првог издања први пут је исправљена у нашем критичком издању (грешку је прије нас открио и образло-

жио Иван Калуђеровић). У рукопису испред 181. стиха (прва реплика) наведен је пун облик антропонима: раславчевићъ (л. 2 об.), испред 184. стиха (друга реплика), на истој страни, скраћено тако да се не види спорни сугласник: расл. (л. 2 об.), испред 819. стиха (трећа реплика) скраћено али тако да се види спорни сугласник: раслав. (л. 9 об.). У овом посљедњем примјеру Његош је био написао графему **з** али се одмах исправио преправивши је у **с**. Медаковић је погрешно перципирао облик па је на сва три мјеста, а потом и у списку лица, написао неаутентични облик: **Раслабчевићъ** [МЕДАКОВИЋ 1847: VII, 7 /х 2/, 31]. Друга претпоставка, да су грешку направили словослагачи због сличности слова **в** и **б**, не би била логична: на четири мјеста да направе грешку лица која, по основаној претпоставци, нису ни знала српски језик, а да Медаковић као коректор то не запази!

6° Атрибут испред имена Алија (= Алије) Медовића, у форми префиксоида, указује да је он хаџија, походио је муслиманско свето мјесто (Мекку), што му даје право да се тако назива. Као и кад се помиње аџи-Аџо, тј. Мухамед као први хаџија, Његош овдје користи фонетизам из говора исламизираниог становништва западних крајева, тј. облик без *х*. Медаковић оставља изворни лик у тексту, тј. испред стиха 717 [МЕДАКОВИЋ 1847: 27], али у списку лица додаје *х*: **Хаџи-Али** [МЕДАКОВИЋ 1847: VII].

(3) Фонетско-морфолошке штампарске грешке у првом издању различитог су типа, па ћемо их типолошки и представити.

1° Док је мала слова **е** (= *е*) и **е** (= *је*) Његош писао према правилима, односно у складу с гласовном вриједношћу њиховом, верзално **Е** често је писао умјесто **Є**. Док је у првом дијелу *Горској вијенца* исправљено писање везника *јер* и *јере*, то није учињено у другом дијелу спјева, него је остало **Еръ** [ГВ 1793, 1850, 2163, 2208, 2392, 2742] умјесто: **Єръ** и **Ере** [ГВ 1955, 2157, 2533, 2801] умјесто: **Єре**.

2° Рефлекс кратког јата послје *р* у Његошевом пјесничком језику јесте *е*, и то није никакав екавизам него резултат природног фонетског развоја у ијекавским говорима, и оним староцрногорским и оним источнохерцеговачким, па се вокал **ѣ** умјесто **е** у првом издању *Горској вијенца* мора посматрати као резултат усклађивања с руском и славеносрпском ортографском праксом у облицима *изјорейи* (изд. **изгорѣти**) [ГВ 2215] и *изјоресмо* (изд. **изгорѣсмо**) [ГВ 2604]. Обје потврде су из оног дијела спјева

чији рукопис није сачуван, тако да је вјероватно грешку направио Медаковић а не аутор.

3° Медаковић није био сигуран у погледу употребе сугласника *x* јер га није ни имао у свом изворном идиолекту, о чему свједоче примјери његовог изостављања и замјене. У неким примјерима он га је, преписујући Његошев текст начисто за штампу, махинално изоставио: **њиове** (у рукопису: њихове) [ГВ 2459], **њи** (из оног дијела спјева чији рукопис није сачуван) [ГВ -2583]. У другим примјерима га је замјењивао са *k*: **дрк-тимъ** (у рукопису: дрхтимъ) [ГВ 1360], **дркташе** (у рукопису: дрхташе) [ГВ 1507], **лелекъ!** (у рукопису: лелехъ!) [ГВ 656]. У три истовјетна примјера Медаковић је воспоставио *x*: **съ врхъ/сврхъ хаљинахъ** (с. 47 /*x* 2/, 48), рук. сврхъ аљинахъ (л. 14 /*x* 3/) [ГВ 1228, 1229, 1241]. Ову исправку је вјероватно Његош учинио или одобрио, а у рукопису није иницијално *x* написано због тога што се предлог *сврх* као проклитика завршава на *x* па је фонетска ријеч написана упрошћено (дуго *x* се у изговору обично скраћује). Реконструкција иницијалног *x* у наведеном примјеру је, дакле, оправдана. Овдје је језичка ситуација супротна данашњој: по византијско-српској традицији игуман Стефан у свом високом стилу изговара без *x* (аљине), а људи из простог народа, сердар Јанко и Вук Мићуновић, са *x* (хаљине).

4° У неким примјерима Медаковић користи једну графему **н** умјесто двије **њ** (= њ). Тако је у једном стиху Његошево *њијездо* замијенио својим **гнїездо** (у рукопису: гнїездо) [ГВ 122]. У другом примјеру Његошев облик *лѣйњи* замијењен је обликом **лѣтний** (у рукопису: лѣтний) [ГВ 1050]. Овдје неаутентични облик није био условљен само депалатализацијом сугласника у Медаковићевом идиолекту него и погрешним читањем рукописа: двије графеме (меки знак **ѣ** и десетеричко **ї**) схваћене су као једна — **ы** (јери). Мекоћа сугласника **њ** није означена ни у другим примјерима: а) испред сугласника (умјесто **њ** одштампано је само **н**): *Цейињскоја* [ГВ 2384]; *Шћейањ-ган* [ГВ 2745]; б) испред вокала *и* (умјесто **њи** одштампано **ни**): *жрвњи* [ГВ 963]; *буњиштие* [ГВ 1091]; *живојињи* [ГВ 2366]; *једнојодињици* [ГВ 2466]; в) испред вокала *е* (умјесто **њ** одштампано **не**): *стијесњенија* [ГВ 2321]; *сочињеније* [ГВ на словна страна].

5° Штампарске грешке погрешног читања Његошевих вокалских графема различитог су смјера.

Најчешћа је замјена графема *o* и *a*, како у смјеру **o** → **a**: акузатив замјенице *шїѿ* (рук. што) одштампан је са *a*: **Шта** [ГВ 233], замјенички прилог *шїѿ* (*ди*) у значењу ‘како’ (рук. што) у првом издању гласи: **Шта** [ГВ 1107], за шта имамо филолошке доказе, а у дијелу спјева чији рукопис није сачуван штампарску грешку реконструираемо у замјеничком прилогу *шїѿ* у значењу ‘зашто’: **шта** [ГВ 1893], у прилогу *їѿїово*: **готова** [ГВ 1996] и у инфинитиву глагола *вјѿровїи*: **вѿравати** [ГВ 2162], тако и у супротном смјеру **a** → **o**: двапут у именици (ген.) *љубави* (рук. любви): **любови** [ГВ 1023], **Любови** [ГВ 1035] и по једном у презенту *ѿїѿжїм* (рук. опажама): **опожамъ** [ГВ 1244] и у радном глаголском придјелу *вѿскреснїла* (у дијелу спјева чији рукопис није сачуван): **васкреснула** [ГВ 2353].

Замјена вокала *e* другим вокалима ријетка је; једном је замјена у смјеру **e** → **a**: *вѿлїчѿсїво* (рук. величество): **Величаство** [ГВ 228], а једном у смјеру **e** → **o**: (*нѿмї*) *їѿне* (осамнаест лѿтїх), синтаксички архаизам у значењу ‘(нема) пуних (осамнаест година)’ (рук. пуне): **пуно** [ГВ 1266].

Док су све остале замјене појединачне, двије су типске — и важне су за интертекстуалну анализу. То су именица *љубав* и замјеница *шїѿо*, и обје су одштампане погрешно на неколико мјеста и у првом издању *Луче микрокозма*. Од три примјера замјенице *шїѿо* који су погрешно одштампани у првом издању *Горској вијенца* прва два су у значењу у којем се у већини говора, а доминантно и у књижевном језику, и употребљава лик *шїѿа*, а трећи примјер је куриозитет по томе што се и у говорима и у књижевном језику користи само *шїѿо*, па је ипак оно замијењено у *шта због начина на који је та слова Његош писао. Погрешно читање Његошевог *љубав* условљено је пак његовим књижевним језиком, у ком има много русизама и црквенославенизама различитог типа.

6° Потврдни облик *шїаше* у свим примјерима одштампан је тачно, одрични (*не шїаше*) на оба мјеста нетачно, али на два различита начина: једном је умјесто *шї* секвенца *шї*: **нешїаше** (с. 58) [ГВ 1479], други пут секвенца *їшї*: **неїшїаше** (с. 63) [ГВ 1628]. Први примјер је и у рукопису са *шї*: *нешїаше* (л. 16 об.), до другог није досегао сачувани дио рукописа па не знамо како је био написан.

7° Ријетке су обличке грешке у првом издању. Међу њима је и једна којом је нарушена силабичка структура десетерца: умјесто *онакоїа* у првом издању налазимо **Онаковога** (с. 79) [ГВ 1973]. Рукописно: озгоръ (л. 14) Медаковић је редиговао (претпостављамо: уз сагласност аутора), али је д уметнуто на погрешном мјесту, па смо умјесто *одзїор* добили

оздгоръ (с. 48) [ГВ 1241], а то је могао скривити и словослагач у штампарији мекхитариста.

8° Бројне су штампарске грешке које су несумњиво направили словослагачи у јерменској штампарији мекхитариста. Мекхитаристи су једна врста јерменских унијата. Да су текст слагала лица која нису знала језик оригинала види се по више момената.

С једне стране, пропуштали су поједина слова: Ђ[у]рашковић (изд. **Ђрашковићъ**) [ГВ -139]; Ив[а]н (изд. **Ивнъ**) [ГВ 575]; Ошвар[а]ју (изд. **Отварю**) [ГВ -273]; Обил[и]ће (изд. **Обилће**) [ГВ П 35]; црноіо[р]скоіа (изд. **црногоскога**) [ГВ насловна страна]. Њиховим пропустом једног слова (десетеричког **і**) објашњава се привидни екавизам: сл[и]јеи (изд. **слепый** умјесто **сліепый**) [ГВ -2218].

С друге стране, мијешали су слова, и то **н** и **и**: Рудине (изд. **Рудне** /с. 13/) [ГВ 345]; ђетињињи (изд. **ђетињити** (с. 64) [ГВ 1640]; Срб и (изд. **Србъ н** /с. 72/) [ГВ 1830]; живоињињи (изд. **животни** /с. 97/) [ГВ 2366], затим **г** и **д**: блаіородне (изд. **бладородне** /с. 9/) [ГВ 240]; ілега (изд. **глега** /с. 95/) [ГВ 2057] те **а** и **я**: друіојаче (изд. **другоаче** /с. 60/) [ГВ 1531] и **е** и **а**: іошреде (изд. **потреба** /с. 85/) [ГВ 2088].

С треће стране, одвојили су у једном примјеру префикс од коријена: **наіуни** (изд. **на пуни** /с. 60/) [ГВ 1537], а у другом пермутовали слова: **честі** (рус. *честь* 'часть', изд. **четсь** /с. 95/) [ГВ 2317].

(4) Штампарске грешке у композицији заслужују посебан коментар.

1° Стих 2235. остао је недовршен; ми смо реконструисали други полустих у критичком издању: а од тога [силнога бројења?] [ГВ 2235]. Основано се мора претпоставити, као што се и претпостављало, да је у рукопису текст био нечитак или недовршен, а у коректури приређивач Медаковић није консултовао аутора да прочита или васпостави завршетак стиха.

2° Осим једне, која је спуштена у фусноту, и једне која је у средини стиха, све остале напомене наводе се у продужетку одговарајућег стиха, што није оправдано: између осталог, није увијек јасно за коју ријеч се напомена везује. Поред тога, једна напомена је неоправдано скраћена (вјероватно да би се смјестила у ред), фонетски измијењена и преведена из генитива у номинатив: **Мухамадъ II. и IV** (рук. мухамеда II. и мухамеда IV) [ГВ 1148]. Напомена уз прозни текст одштампана је скраћено, а требало ју је разријешити: (**Црног. и Турцыма**) [ГВ -1173].

3° Испред једне реплике изостало је лично име [ДАНИЛО]: ВЛАДЫКА (с. 41) [ГВ -1077], а испред двије титула [КНЕЗЪ]: РОГАНЪ (с. 54, 65) [ГВ -1373, -1665]. Испред једне реплике изостало је лице: [БАБА] [ГВ -2141].

4° *Горски вијенац* у првом издању није подијељен на четири цјелине према црквеним празницима у којима се дешава његова радња. Напротив, друга и трећа цјелина одвојене су од претходног текста само новим редом, на истој страници, а четврта цјелина (Ново љето, тј. Нова година) не почиње чак ни новим редом. Поставља се питање: зашто је то тако?

У рукопису други дио *Горској вијенца*, Скупштина о Маломе Госпођину дне, иако не почиње на посебној страни, од претходног текста је растављен линијом, која је мјестимично испрекидана, што сугерише вјероватност намјере да ту буде нова страна, са спуштеним текстом. Знамо за захтјев Његошев да на свакој страни *Луче микрокозма* буду одштампане по двије строфе, што Симеон Милутиновић Сарајлија није испоштовао.

Првобитна замисао је била да се одштампа само текст *Горској вијенца*, наравно без лица, и наравно без Посвете, која није још била ни написана. Читав текст је тако и пагиниран, од 1 до 116 стране, и заузео је седам табака (по 16 страна) и четвртину осмог табака (још 4 стране). Да су дјелови *Горској вијенца*, специфични његови чиновни, одвојени и да почињу на новој страни, морала би се додати најмање још једна штампана страна, а то практично значи још једна четвртина табака. Тиме се објашњава, по нашем мишљењу, оваква уштеда простора у књизи, која је озбиљно нарушила композицију спјева.

5° Структура књиге измијењена је кад је Његош написао оду „Нек се овај вијек горди...”, посвећену Праху Оца Србије, и кад је одлучио да је објави заједно с *Горским вијенцем*. Сада се више није штедио простор, напротив: требало је попунити половину табака, тј. осам страна, па је текст много више спуштен него текст вињете која долази на почетку *Горској вијенца*. Тим техничким разлозима се објашњавају, по мишљењу Трифуна Ђукића, и они нивои по шест редова са по дванаест тачака: „У прво издање *Горској Вијенца* — *Посвета* је унесена тек пошто је цело дело било пагинирано и штампано. За тај додатак на почетку књиге употребљено је пола табака. Но како је песма била мала да испуни овај додатак, то је, вероватно, приступљено развлачењу текста на оним местима где су те паузе по смислу најлогичније” [ЂУКИЋ 1941: 137]. У препису Посвете, који је читко исписао Милорад Медаковић, стављена је само по једна тачка у реду, са упутством словослагачима приликом наво-

ђења првог низа. Препис Посвете уз *Горски вијенац* Милорада Медаковића сачуван је (Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 9182), и у њему се не користи курзивна графема *њ* него штампана *љ*, што се лако објашњава: текст се преписује како би га лакше препознали словослагачи у штампарији Јерменског манастира мекхитариста у Бечу. Да ли је Медаковићева идеја о штампању четири серије тачака како би се ода развукла на четири стране, није познато. Текст је одштампан нешто ситнијим слогом како би већина шеснаестерачких стихова стала у један ред. Ове серије тачака замишљене су да означе „почивателни дух у поезији”, а у критичком издању ми смо их замијенили са три звјездице, како је то у едиционој пракси уобичајено.

6° Један лист новог полутабака (заправо: само његово лице на стр. I) резервисан је за насловну страну, коју је Медаковић уредио по својему „вкусу”: у генитиву множине не користи Његошев наставак **-ахъ** него свој **-а** (мекхитариста), у секвенци *-ије-* користи графему *є* а не обично *е* као Његош (событіє, сочиненіє). За разлику од рукописа (*Вијенац њорски*), у издању је у наслову употребљен неинверзни распоред придјева и именице, а додат је и поднаслов, којег није било у рукопису и који изазива дилеме све до данас. Да ли је приређивач овог издања сугеришао аутору измјену структуре наслова и додавање поднаслова, није нам познато.

7° Остајао је празан још један лист новог полутабака. Приређивач је смислио да га попуни (заправо: само његово лице на стр. VII) списком под насловом **ЛИЦА**. И саставио га је. У то се Његош није мијешао, а није тај списак ни прегледао. Списак је непотпун, неуређен (титула **сердаръ** даје се у постпозицији, остале титуле у препозицији). Највише одају приређивача три грешке у списку: 1° Вук *Раславчевић* постао је **Вукъ Раслабчевићъ**. 2° Етноним Фер(х)ата *Зачиранина* одштампан је великим словом и с тврдим знаком **Зачиръ**, као да му је то презиме. 3° Етноним војводе Станка остао је неразријешен, одштампан скраћено: (**Люб.**).

8° И кад је додати полутабак био попуњен, а вјероватно и одштампан, уз предњу корицу додата је литографија с портретом владике Данила, потписана са „А. Јовановић, 1847”. (Анастас Јовановић је у Бечу урадио и портрет Његошев.) Литографија је окренута према насловној страни и требало је да буде залијељена уз корицу...

1.2. *Издање Стефана Миширова Љубише*. — Критичари његова времена били су сурови према Стефану Митрову Љубиши, а његово је издање прво коментарисано, прво латиничко и прво које је транскрибовано са старе графије и ортографије. Његове су грешке касније исправљене, а неки коментари су драгоцјени јер је Љубиша био Приморац, из Паштровића, из најближег сусједства тадашње Црне Горе, а и био је, једини од коментатора, (млађи) савременик Његошев. У предговору (*Čitaocem*) приређивач најављује: „*Ja sam naučio i ostale umotvorine vladičine jedni po jedni ovako prenijeti i razjasniti*” [LJUBIŠA 1868: III]. Та друга издања нису се појавила (погодили сте зашто).

(1) Текстолошки аспект издања. — Указаћемо на најважније карактеристике издања, али би оно заслуживало и подробан посебан опис.

1° Љубиша је увео нумерацију стихова, и она је била тачна до 1210. стиха, али се ту приређивач забројао па је тим бројем означио наредни, стварно 1211. стих. Од стиха 1210. до срицања попа Мића Љубишина нумерација показује стих мање. Три реда у којима поп Мићо сриче своје писмо приређивач је (неоправдано) укључио у општу нумерацију стихова, тако да од стиха 2065, који је стварно 2063, па до краја спјева Љубишина нумерација показује два стиха више.

2° Љубиша је први *Горски вијенац* објавио латиницом. То је Вукова, реформисана српска латиница из Првог српског буквара Караџићевог, уз једну измјену: није се користио, ни у Задру ни у Загребу, Вуков диграм **dj** (= ђ) него диграм **gj** (= ђ). Тек са првим томом Рјечника ЈАЗУ, који је урадио и уредио Ђуро Даничић, примијењено је ново, и данашње слово **đ**.

Коришћење ове и овакве латинице имало је, у текстолошком погледу, једну позитивну, а другу негативну посљедицу. Позитиван моменат је у томе што би коришћење диграма **dj** било у неким случајевима дво-значно: **dj**¹ (= ђ), **dj**¹¹ (= дј), па се не би знало да ли је одштампано **djеса** Љубиша транскрибовао [ђеца] или [дјеца]. А овако знамо: само глагол *ођесѝ* и именицу *ђеца* те њене изведенице Љубиша даје (неоправдано) по новој Вуковој књижевној норми, без јекавског јотовања: *Kad se šćaše odjest kud da ide*, [ГВ 2034 (= 2035)]; *Jeste li jih, djeco, naložili*, [ГВ 2440 (= 2438)], а све остале ријечи с етимолошким *dě оставља јотоване, по старијој Вуковој књижевној норми, на примјер: *Naložili, gjedo, ka' trebuje*, [ГВ 2442 (= 2440)].

Негативна страна кориговане Вукове латинице састоји се у томе што је Љубиша у Његошевим ријечима *нииће*, *неиће*, *иће* редовно изостављао *i*, на примјер: *Al' u brdu nigje ništa nema, / No se negje boj krvavi bije*, [ГВ 2565–2566 (= 2563–2564)]; *Da je igje brata u svijetu* [ГВ 647]. Није га могао задржати јер би се наша два иста слова једно до другог (*niggje, *neggje, *iggje), а ортографски узус то није допуштао.

Латиница је имала, а и данас има, још један тип непрецизности: у секвенцама **nj**, **lj** може се читати један глас, *љ*, *њ*, или два гласа, *лј*, *нј*. У стиховима: *Geniju se gnjezdo vije*; [ГВ II 10^a]; *Gje virahu ka' miši iz gnjezda*. [ГВ 1539 (= 1540)]; *Malo ljuctvo, što si zasljepilo?* [ГВ 888 (исправили смо техничку грешку)] Љубиша је читао секвенце *лј*, *нј* (уп. у коментару „*Срногорци су заслијепљени...*”), али је приређивач издања браће Јовановића то прочитао *засљепило, *гњездо, *гњезда, као што је то карикатурално прочитао и Александар Младеновић 115 година касније, али без посредника.

3° Љубиша је Његошево **ихъ**, **имъ** транскрибовао: *jih*, *jim*; изузетак су случајеви фонетског писања кад се испред енклитике нашао императивни облик на *-j*: *I tiskaj ih u svijet bijeli*, [LJUBIŠA 1868: 75 (1452. стих по Љубишиној нумерацији)]; *Pore sucki, daj im ono pismo* [LJUBIŠA 1868: 104 (2050. стих по Љубишиној нумерацији)], као и још три примјера са **ih** (2113, 2231, 2480 по његовој нумерацији). Љубиша је, међутим, и у тексту свог коментара користио такве облике, што значи да су они одликовали његов дијалект (и идиолект). Тако је, на примјер, 19. стих транскрибовао: *Sjem Azije, gje jim je gnijezdo*, [Ljubiša 1868: 4 (требало би: *gnijezdo*)] и прокоментарисао га: „*Osim Azije, gje jim je stan [...]*” [LJUBIŠA 1868: 4]. Трагови замјеничког коријена *j* у наведеним енклитикама још се чувају у говору Паштровића. Па ако их је тако изговарао Љубиша, који је од приређивача и коментатора *Горској вијенца* и временски и просторно Његошу најближи, морали смо размотрити претпоставку да их је и наш пјесник изговарао са *j*. Закључили смо да их тако пјесник није изговарао.

4° Љубиша је брисао *x* у наставцима генитива плурала, досљедно, а он је приређивач који је био — и временски и просторно — Његошу најближи (примјер из 1. стиха поправио је на крају књиге: „*mjesto binjišah čitaj binjiša*” [LJUBIŠA 1868: 141]). Нећемо рећи да је ова измјена оправдана, али она потврђује да се изговор без *x* може сматрати у најмању руку алтернативним (у аутентичном изговору и ми реконструирамо *-ax*, *-ix*, са слабом *x*).

5° Љубиша је Његошеву секвенцу **ер** замјењивао вокалним *p*, неоправдано, према свом дијалекту: *žrtva*, (ген.) *žrtvenika*, *srdar*, *džefrdar*.

6° Васпостављао је Љубиша *x* и тамо гдје је то етимолошки (али не и текстолошки) оправдано: *hoće*, *hodža*, *hrana*, *odhranio*, (ген.) *hrena* (у рукопису је *x* било и код Његоша), *ishmilje*, *hleba*, *Had*, *Hadži-Ali*, (ген.) *Hadži-Adža*, и тамо гдје је грешком замијенио обличке хомографе: *rvaħ* (у оригиналу је радни глаголски придјев *rva/o/*), *brate hrano* 1942 (у тужбалици сестре Батрићеве је прилог *рано*).

7° Љубиша је исправљао Његошеве фонетске дијалектизме: *truplje*, *lomljava*, *izlomljene*, али је уводио и своје дијалектизме: *š njim* и др.

8° Љубиша је неке Његошеве ријечи замјењивао облицима према књижевној норми која се устаљивала: *lav* (и придјев /мн. ср. р./ *lavska*), *pjesma*, *sloboda*, *tamnica*, *oštriti* (и *oštra*, *oštro*, *izoštrila*).

(2) Рефлекси јата. — Они су више занимљиви него корисни — у неким случајевима су двозначни као у оригиналу, у другима су изворни ликови замјењивани.

1° Љубиша није користио апостроф испред секвенце **је** да би диференцирао једносложни изговор дугог јата, па не знамо који је изговор означио у облицима: *svjeta* 25, *ne smje* 27 (из Посвете), *sječenjem* 101, *posjeci* 334, *stjeca* 1378, *snježna* 1867, *posjećem* 2753 (нумерација је Љубишина).

2° Љубиша је ијекавизирао облике: *mljekom* 637, *vrjeme* 2292 (= 2290), као и облик: *sagrješenja* 199 (овај посљедњи зато што је очито изговарао *саїријешење*, према *їријешење*, *саїријешити*).

3° Врло је занимљиво што је Љубиша примијенио ефекат јекавског јотовања послвије усненог сугласника *в*: *življeli*, *življjet*, *doživljjeti* (умјесто књижевног и Његошевог лика *живјетии*).

4° Љубиша је уклонио ефекат јекавског јотовања у примјерима: *zenici* 641, *telesine* 1416 (Његошеви ликови су књишки, Љубишини народни).

(3) Штампарске грешке. — Њих овдје не можемо описати нити разврстати, највише зато што Љубиша бројне Његошеве облике и конструкције просто мијења.

(4) Тумачење стихова. — Љубишини културолошки коментари су драгоцјени. Поред тога, они су од користи за текстологију критичког издања, неки позитивно (у смислу како неко мјесто треба тумачити), а неки негативно (у смислу да неко мјесто треба објаснити).

1° Истичемо правилну интерпункцију у финалу монолога владике Данила, што значи да је Љубиша тачно разумио стихове:

Neka bude borba neprestana,
 Neka bude što biti ne može,
 Nek Had proždre, pokosi satana,
 Na groblju će iznići cvijeće
 Za daleko neko pokoljenje.

[ГВ 658–662].

Додуше, приређивач коментарише само завршне стихове: „Ovgje kaže da će onijem koji poginu u boju s poturicama izniknuti na grobovima cvijeće; to jest da će svoje ime ovjekovječiti” [LJUBIŠA 1868: 34 (нап.)]. Коментатор није могао претпоставити да ће каснији приређивачи, уз погрешну интерпункцију, погрешно протумачити везник *нека* као императивну рјечцу.

2° Обратићемо пажњу на Љубишин коментар израза *ої̄варайи књӣіе на і̄ророке*: „Knjige zvane roždenici, u kojima su sudbe upisane, i s kojima lažni proroci varaju i globe prosti narod” [LJUBIŠA 1868: 44 (нап.)], који је заступао у свих својих десет издања други коментатор спјева, Милан Решетар. Коментар је културолошки и историјски занимљив, као и бројни други коментари Љубишини, али је погрешно семантизована предлошко-падежна веза *на і̄ророке*: нису то били ондашњи лажни пророци него су отворане библијске књиге на овог или оног пророка, како смо ми први утврдили (Младеновић је свој погрешан коментар замијењено тачним, али се није позвао на онога ко је то и утврдио). Коментар Љубишин је, дакле, половишно тачан.

3° Необични облик *zagona* у 1977. стиху (по његовој нумерацији) Љубиша је први правилно протумачио: „Sa zagona, to jest kad se iz daleka

trkimice suždene” [LJUBIŠA 1868: 44 (нап.)]. Ми смо испред тога генитива и реконструисали предлог *с*.

4° Љубиша није користио прозодијске знаке, па не диференцира хомографе. Стих: *Nada nema pravo ni u koga* [ГВ 133] (и наредна два) правилно семантизује: „*Nadanja već nema po u svoje sile, jer se zakopalo na Kosovu*” [LJUBIŠA 1868: 9 (нап.)], а стих: „*Pesnicom se nada ne rasteže*, [ГВ 1114] — погрешно: „*Nadanje se rukama ne da rastezati*” [LJUBIŠA 1868: 57 (нап.)]. Знао је коментатор за именицу *nâd*, али не и за именицу *nâda* у значењу ‘челик’.

1.3. *Издање браће Јовановића*. — Издање из 25. и 27. свеске Народне библиотеке Књижаре браће Јовановића из Панчева [ЈОВАНОВИЋИ 1881] приредио је, врло вјероватно, Ђорђе Поповић-Даничар. И то је прва непознаница у вези с овим издањем. Друга је непознаница: кад се издање појавило? У каталогу Библиотеке САНУ реконструирше се 1882. година, коју наводи и Божидар Ковачевић у своме издању. Решетар наводи 1881. годину, а њу документовано образлаже Љубомир Дурковић-Јакшић у Библиографији о Његошу [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1951: 168]. Тачно је ово друго, али савремени библиографи наводе обје године, а треба само 1881. То је један библиографски проблем, а други су Дјела Петра II Петровића Његоша из 1885. То у суштини није ново издање него су повезане уједно све посебне свеске, међу њима и *Горски вијенац*, са својом посебном пагинацијом (исти је слог као у издању из 1881, како наводи Дурковић-Јакшић). Иначе је *Горски вијенац* објављен у двије свеске, с континуираном пагинацијом. Касније је ово издање доштампавано (Дурковић-Јакшић је видио три различита по слогу издања не рачунајући оно у Цјелокупним дјелима, једно има ознаку 1896), али се сви ти додатни тиражи могу сматрати јединственим издањем [ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1951: 170].

(1) Текстолошки аспект издања. — Највише пажње у овом издању заслужује измијењени поднаслов *Горској вијенца*.

1° У издању браће Јовановића измијењено је датирање из поднаслова *Горској вијенца*: „*Горски вијенац*; историјско збитије при почетку XVIII вијека” [ЈОВАНОВИЋИ 1881: 1], а под његовим утицајем и у првом чешком преводу, чији је предговор датиран 1885. годином (превод је вјероватно објављен око 1902): *Horský Věnes: Historický obraz z ročátku XVIII století* [види податке у: ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ 1951: 182]. Ауторов текст

се мора објашњавати, али се не смије мијењати. А да ли је та измјена, кад би приређивач на њу имао право, културно-историјски оправдана?

2° Пјесму о истрази потурица, Српски Бадњи вече, Његош је у *Оіледалу срјском* датирао „око 1702 год.” [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1951: 23]. И у Предговору (*Предисловије*), и у Напомени (*Примјечаније*) на крају књиге, година 1702. се узима као преломна: „но главни дојеви од 1702 сви су готово” [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1951: 9]; „Од 1510–1702 год., од свијух црногорских дојевах који су се у ове готово двије стотине годинах догађали никакве пјесме немамо која би од тијех дојевах нама што опјевала” [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1951: 499].

На насловној страни *Горској вијенца*, у поднаслову спјева, као да налазимо други податак: ИСТОРИЧЕСКО СОБЫТІЕ ПРИ СВРШЕТКУ XVII ВІЕКА. Поставља се питање: да ли је то Његош измијенио датирање главног историјског догађаја у црногорској историји, или предлошко-падежна веза *ѝри свршеѝку XVII вијека* има неко друкчије значење од оног како је данашњи читалац (и проучавалац) *Горској вијенца* поима?

3° Ту привидну противрјечност између *Горској вијенца* и *Оіледала срјској* у одређивању године кад се збило историјско Бадње вече ми смо послје критичког издања *Горској вијенца* коначно ријешили у критичком издању *Луче микрокозма*. Синтаксичко-семантички утицај руског језика на Његошев пјеснички језик огледа се и у проширењу значења конструкције *ѝри* + локатив. У *Лучи микрокозма*, у стиховима 46 и 305, предлошко-падежне везе *ѝри иѝрању* и *ѝри ѝоіледу* имају значење ‘за вријеме свјетлуцања’, ‘послије свјетлуцања’, ‘док свјетлуцају (свјетлокосе звијезде)’, односно ‘за вријеме погледа’, ‘послије погледа’, ‘на поглед’, ‘док их гледа (свијетло сунце)’. Тако је наш пјесник очито употријебио и предлошко-падежну везу *ѝри свршеѝку* у поднаслову *Горској вијенца* — у значењу ‘за вријеме свршетка’, ‘послије свршетка’, ‘одмах по свршетку (седамнаестог вијека)’, ‘кад се свршавао/свршио (седамнаести вијек)’, а не у значењу од ког се обично полази: „крајем (седамнаестог вијека)”. Наша семантичка реконструкција, дакле, доводи у пуни склад Његошеву историјску и пјесничку интерпретацију Бадње вечери.

Коментаришићи стихове 86–88, у којима владика Данило проклиње „час лањски” у који га „Турци не смакоше” (ријеч је о заробљавању владичином у зетском селу Српска), Никола Банашевић између осталог пише: „Временско спајање овог историјски недовољно рашчишћеног догађаја са истрагом потурица навело је песника на један анахронизам: у

наслову бар *Горској вијенца*, он истрагу потурица датира „при свршетку XVII вијека”, а Данило је завладичен у Сечују 1700 год.” [БАНАШЕВИЋ 1973, 1993: 168]. Ристо Ј. Драгићевић пак мисли да је „за године владичанства и митрополита Данила и свих митрополита важна година *избора* за та звања, а не година *хиرويонисања*”, и да је „и Данило изабран за митрополита 1696. или 1697, а његово свечано посвећење обавио је патријарх Црнојевић тек 1700. године” [ДРАГИЋЕВИЋ 1975: 1519].

Нашом семантизацијом предлошко-падежне везе *йри свршейку XVII вијека* из поднаслова *Горској вијенца* — ‘по свршетку (седамнаестог вијека)’ — тај се привидни анахронизам потиरे: од 1700. Данило је владика, догађај у селу Српска се десио (врло вјероватно) 1701, а истрага (опет: врло вјероватно) отпочела је на Бадње вече 1702. године, тј. 24. децембра те године по старом, а 4. јануара 1703. по тадашњем новом календару (у XVIII вијеку разлика између два календара износила је 11 дана, у XIX вијеку — 12 дана, у XX и XXI вијеку — 13 дана; у XVII вијеку разлика је била 10 дана).

У критичком издању *Луче микрокозма* ми смо ријешили и другу противрјечност — противрјечност између Његошевог датирања и датирања које даје једини домаћи извор о истрази потурица, познати запис владике Данила, сачуван у каснијем препису, који као да отпочиње овако: „Пишем ја владика Данило да се зна како Турке изагнасмо између нас 1707. годишта”. Запис је укључио у прво своје издање Његошевих дјела Данило Вушовић [ВУШОВИЋ 1935: фототипски снимак између с. 654. и 655]. Годиште у запису је било написано ћириличким словима, а не арапским бројевима. Посљедње слово (којим се означавала јединица) у препису није добро прочитано — умјесто броја „2”, који се писао словом В, а које је било припојено претходном слову као лигатура, грешком је преписан број „7”, који се писао словом З (та два слова су се слично писала). Почетак записа владике Данила треба, значи, доносити у реконструисаном виду: „Пишем ја владика Данило да се зна како Турке изагнасмо између нас 1702. годишта” [МАРОЈЕВИЋ 2016: 279–282].

4° А сад да се вратимо на текстолошки захват приређивача *Горској вијенца* у издању браће Јовановића (да одговоримо на питање да ли би та измјена била, кад би приређивач на њу имао право, културно-историјски оправдана). Не би била оправдана јер би унијела потпуно погрешан смисао: „при почетку XVIII вијека” значило би двије-три године прије него што је отпочео XVIII вијек, а то значи крајем XVII вијека. Изворни Његошев поднаслов *йри свршейку XVII вијека* значи двије-три годи-

не пошто се завршио XVII вијек, у конкретном случају то је крајем 1702. и почетком 1703. године.

(2) Рефлексијата. — Вјероватни приређивач овог издања *Горској вијенца*, Ђорђе Поповић-Даничар, био је екавац, а у књижевном језику био је само један изговор, Вукова ијекавица. Њу је уредник Данице, по којој је добио књижевно име, морао да учи, али је није научио као његов брат, Ђуро Даничић, који је, како би рекао Радосав Бошковић, у том погледу стао раме уз раме с Вуком. У погледу издања *Горској вијенца* могао се приређивач угледати на Стефана Митрова Љубишу, али је Љубиша графему јат из првог издања (ѳ) замјењивао секвенцом **је** и кад је она означавала рефлекс кратког јата, и кад је означавала једносложни рефлекс дугог јата (у овом посљедњем случају од Решетара па надаље користило се апостроф испред секвенце **’је**).

1° Идући за Љубишом (*zasljepilo*, *gnjezdo*), приређивач реконструираше непостојеће ликове: *засљеило* [ГВ 888 (с. 40)], *ињездо* [ГВ П 4 (с. 3)], *ињезда* [ГВ 1540 (с. 66)], па је њима придружио и лик *кољевке* [ГВ П 4 (с. 3)] који је Љубиша изворно пренио (*kolevke*). Тако је Ђорђе Поповић-Даничар предухитрио једног другог екавца, Александра Младеновића, за 115 година.

2° Приређивач је ијекавизирао облике у којима изворно није ни било јата, час по Вуковој новијој: *овдје* [ГВ П 11 (с. 3)], час по старијој Вуковој норми: *овђе* [ГВ 615 (с. 29)], *онђе* [ГВ 613 (с. 29)]. Љубиша је у овим примјерима оставио аутентичне Његошеве ликове (*ovde*, *onde*). Облик *разлежу* [ГВ 281 (с. 17)] није ијекавизиран, остао је као код Љубише (*razležu*).

3° У примјерима: *дијејсѿвије* [ГВ 2298 (с. 100)], *дијејсѿвија* [ГВ 2320 (с. 101)] приређивач је био претеча Данила Вушовића, док је Љубиша оправдано реконструисао слоговност руске графеме „и кратко“ (*djejistvije*, *djejistvija*). Решетар ће уклонити друго *ј* (дјеистије), а ми и прво (действије).

4° У стиху: ка’ мало пре што гордо иђаше [ГВ 241, 245 (с. 16)] прилог *малои́ред* замијењен је синтагмом: мало пре. У наведеним стиховима компонента *и́ред* је суфиксоид, с рефлексом кратког јата, а самостални прилог у Његошовом језику је ијекавски: *и́ријед*.

(3) Штампарске грешке. — Релативно су бројне, али их је тешко разликовати од (неоправданих) текстолошких измјена. Овдје ћемо се задржати на онима које нарушавају силабику и тонику десетерца, али ћемо навести и неколике оправдане текстолошке интервенције.

1° Силабика десетерца нарушена је у стиховима: Јошт *нисам* [нијесам — Р. М.] лијепо казао, [ГВ 395 (с. 21)]; За њима су *йригесей* [тридест — Р. М.] кокошаках, [ГВ 1201 (с. 52)]; Топал паша су *двадесей* [двадест — Р. М.] хиљадах, [ГВ 1220 (с. 53)]. Исправљање Његошевих бројева често је и у каснијим издањима, али само у прози.

2° Тоника стиха (неакцентованост десетог слога) нарушена је у примјеру: Зло под горим, као добро *йод злим* [пòд злом — Р. М.]. [ГВ 1168 (с. 51)]. Никола Банашевић понавља ову грешку, али не у својим издањима него у версолошкој студији (можда му је при руци било неко издање браће Јовановића ако није стих навео по сјећању), па погрешно и интерпретира Његошев десетерац [види т. 4.3. (2)3°].

3° Истаћи ћемо новине у ортографији. Антропоним *Бан Милоњић* приређивач пише са великим словима у обје компоненте, а то значи да је полазио од имена (надимка) *Бан*, а не од апелатива *бан, што је тачно, али то каснији приређивачи нису прихватили. Исто тако, у презимену *Алијћ* оправдано реконструираше дифтонг, али ни то у најутицајнијим издањима није примљено.

4° Обраћамо пажњу и на једну новину у интерпункцији — писање запете испред везника *ал* у стиховима: То је срећа дала, ал' несрећа. [ГВ 527 (с. 26)]; Лакат у њој бјеше, ал' не бјеше, [ГВ 403 (с. 26)]. И ова оправдана текстолошка интерпретација није прихватана, све до нашег издања. Везник у наведеним стиховима не значи 'или', па ни 'али', него 'а (можда) и'.

(4) Тумачење стихова. — Издање није праћено коментаром, а пјесникове напомене сабране су на крају друге свеске, неке допуњене новим подацима. Посљедњу напомену погрешно везује за други дио стиха, као и неки каснији коментатори: „*Љешкойоље*, село у Црној Гори”. Нит је село, нит је тада било у Црној Гори, а напомена се односи на први дио стиха, на село *Кокоти* у Љешанској нахији (данас Горњи Кокоти). У непагинираном прилогу на крају друге свеске (*Тумачење некојих ријечи*)

има занимљивих објашњења. Нека су занимљива што су тачна, а друга — што нису тачна.

1° Од ових других, занимљиво је објашњење ријечи *вијенац*: „дуга коса женска”. Објашњење би било тачно да је допуњено: ...кад се од ње направе двије плетенице и увезу се на глави испод мараме. Кад Вук Мандушић за снаху Бана Милоњића каже: тада она вијенац расплете, [ГВ 1289], у том тренутку то више није био вијенац него само „дуга коса женска” (док га поново не сплете).

2° Ђорђе Поповић-Даничар, вјероватни писац ових објашњења, није схватио значење именице *кљувко* ‘кљупко’ него у Његошевом стиху: за мном црна кљувка размотале. [ГВ 1196] види именицу *кљувак у значењу ‘копрена’. Буле су носиле кљувак и подкљувак, али су овдје примјенјивале српску враџбину (да размотају црно кљупко за оним ко је отишао, с надом да се никад не врати). Поред тога, посвједочени облик није мушког рода.

3° Приређивач је зато тачно семантизовао именицу *уклин*: „каква ствар рђава, којом се људи могу ук[л]ињати: тако им се онако не догодило”. Први коментатор спјева, Стефан Митров Љубиша, необични облик из 2613. стиха (код њега је то 2615. стих) протумачио је лапидарно: „Sramotni spomenik” [LJUBIŠA 1868: 131], што није било баш ни тачно (иако је знао шта то значи јер је и сам користио у својим дјелима синоним *уклиње*).

4° Јасније него Љубиша приређивач објашњава именицу *одива*: „уда та дјевојка је одива кући одакле се удала”. Љубишин коментар уз прву потврду: „Odiva je kći udomljena” [LJUBIŠA 1868: 7] — није довољан: само на основу њега каснији коментатори су могли да погријеше, као што су Ковачевић и Младеновић (у првом издању) и погријешили. Љубиша је уз другу потврду прецизирао: „Cura udomljena, koju zovu odivom kućani otkle se udala” [LJUBIŠA 1868: 137].

1.4. *Издање Милана Решетара*. — Ово издање [РЕШЕТАР 1890: 131], а тачније би било рећи десет издања *Горској вијенца* у посебној књизи, и једанаесто у првом тому Целокупних дела, за пола вијека, чинили су епоху у његошологији — обиљежили су посљедњу деценију XIX и прве четири деценије XX вијека.

(1) Текстолошки аспект издања. — Милан Решетар је први прави текстолог Његошевих дјела. У *Горском вијенцу* он је правилно нумерисао стихове исправивши Љубишине грешке, а обиљежио је и стране првог издања. У Целокупним делима испод текста је указао како неки исправљени облик гласи у првом издању.

1° Решетар је Његошеве придјевске компаративе у којима је завршетак (суфикс + наставак) чинио један слог давао једнообразно, с финалним **-иј**, на примјер: све ће сјајниј' и чудесниј' [ГВ П 34^а]. То текстолошко рјешење било би прихватљиво ако би се схватила условност таквог обиљежавања компаративног завршетка, тј. да се на мјесту **ј** изговара не-слоговно ^н. Пошто читаоци то, по правилу, нису разумијевали, Решетар је у посљедњем, десетом издању *Горској вијенца* измијенио текстолошку интерпретацију, на примјер: све ће сјајнији и чудеснији [ГВ П 34^а], али су се сад побунили литературолози — наводно је нарушен изосилабизам (десет слогова у десетерцу, шеснаест слогова у шеснаестерцу). То, наравно, није тачно: инерција стиха, и једног и другог, дала би одговарајућу силабичку вриједност.

Исто текстолошко рјешење Решетар користи и у суперлативу: најстрашниј'м [ГВ 1811] и у дативу личног имена: Андриј' [ГВ 1305]. У десетом издању по новој текстологији ти облици гласе: најстрашнијим [ГВ 1811]; Андрији [ГВ 1305]. Треба истаћи да се компаративи данас могу изговорити и с вокалским степеном контракције, али за Његошев идиолект, како смо ми показали, треба реконструисати дифтоншки степен контракције, који је аутентичнији. У инструменталу суперлатива и у дативу именица на *-ија* и данас је могућ само дифтоншки степен контракције (наравно, и облик без сажимања). Ново Решетарево рјешење не нарушава изосилабизам, само што би требало успоставити нови однос између ортографије и ортоепије, с правилом: пише се **Андрији**, а чита се [Андри^н]. Сонант *ј* се не изговара (фонетски га нема), али он остаје у фонолошкој структури, док се крајње *и* изговара, али не чини самосталан слог, него с претходним *и* формира тауовокалски дифтонг.

Глаголски компаратив у три примјера одштампан је у првом издању без апострофа: волиј [ГВ 1205, 1207, 2236], у једном с апострофом: волиј' [ГВ 1678]. У прози компаратив Решетар даје без сажимања: здравији [ГВ -2407], а упитно-односну посесивну замјеницу — сажето: чиј је [ГВ -1693] (прво издање у оба случаја потврђује изговор с контракцијом).

Губљење сугласника *ј* послје дугог *а* (*ā*, *â*) у облицима императива и показне замјенице *ѡај* дијалекатска је особина одражена у *Горском ви-*

јеницу. Решетар тај текстолошки задатак рјешава неуједначено. У облику показне замјенице не ставља апостроф: гроб се његов пропá на та свијет! [ГВ 2425]; нек' уљезе и та луди к нама, [ГВ 2735]. У облицима императива испред ријечи која не почиње на *ј*- или на *и*- и на крају стиха ставља апостроф (у једном примјеру и прозодијску интерпретацију): „за горске се госте не приправља': [ГВ 1159]; те прочита', да знамо што пише. [ГВ 2061]; исприча' ни штогод, аманати, [ГВ 2242].

У примјерима у којима се може васпоставити *ј* које није одражено у писању Решетар ставља апостроф: Отвара' јој књиге на пророке; [ГВ 836]; и чита' јој масла и бденија. [ГВ 840]; и тиска' их у свијет бијели, [ГВ 1453], осим у примјеру: Попе цуцки, дај им оно писмо [ГВ 2051]. У свим тим примјерима може се реконструисати сугласник [j], у квадратној загради.

2° Решетар је фонетски принцип правописа довео скоро до апсурда па је Његошеве облике транскрибовао по обрасцу *љуцка, *ацке, *госпство умјесто *људска, агске, ѿсѿодсѿиво*. Срећом, касније је од тога апсурда одустао и вратио нормалне облике (и у десетом издању). Ту се показује да је она Бошковићева максима света: нико није ћарио ко је Вука исправљао (аутентичности грађе што се тиче).

3° Решетар је васпоставио палатално *љ* у радном глаголском придјеву *ѿрошуѿљѿио* [ГВ 1705], а у неким примјерима и палатално *њ* које није било одражено у Медаковићевом издању због специфичности старе графичке и ортографије: *сочињеније* (на насловној страни), *једноѿодишњици* [ГВ 2466]. А у другим примјерима није, него је оставио неисправљене облике и у потоњем издању: лански [ГВ 86], љетни [ГВ 1050], буниште [ГВ 1091], животињи [ГВ 2366], цетинскога [ГВ 2384].

4° Приређивач је неоправдано измијенио облик у стиху: *разлучиѿ се* [разлучи се — Р. М.] земља на племена, [ГВ 534] сматрајући да је то штампарска грешка првог издања (облик је измијењен и у издању браће Јовановића). Од те измјене Решетар је одустао, па у десетом издању облик акценатује (као аорист): *рãзлũчѿ се*.

У првом свом издању оставља неисправљене штампарске грешке Медаковићевог издања: љубови [ГВ 1023, 1035], дрктим [ГВ 1360], дркташе [ГВ 1507], њиове [ГВ 1204], међу њи [ГВ -2583]. Облике оставља неисправљене и у десетом издању иако је он сам (први пут још 1892) упоређивао рукопис, који је у међувремену пронађен, с првим издањем. Једино је исправио придјев: *слијепи* [ГВ -2218], у коме је штампарском грешком првог издања

(пропуштено је десетеричко *i*) добијен екавски лик. Решетар није исправио ни очиту редакторску грешку првог издања — није васпоставио *j* у везнику *јер* (*јере*) у другом дијелу спјева, ни у првом ни у десетом издању *Горској вијенци*; у Целокупним делима *j* је васпостављено, а то је учинио коректор, без Решетарева знања.

5° Решетар је у два примјера у којима је требало сугерисати обавезност изговора слоготворног *p* стављао апостроф: утр'о [ГВ 210], затр'о [ГВ 304], као и Младеновић у свом издању. Решетар и у свом тексту користи апостроф, на пријер у коментару 2803. стиха: зар'ђао. Вук је у таквим примјерима, само испред или иза самогласника, користио *31*. слово своје ћирилице: умр'о, зар'ђао (латиница му није имала такву могућност). Апостроф Решетар користи и у посљедњем, десетом издању, али само у Његошевом тексту, не и у свом коментару 2803. стиха.

Решетар у првом свом издању реконструише двоструки сонант *j*, при чему два *j* раздваја апострофом, али само у замјеници: нечиј'јех [ГВ 1333], не и у односно-посесивном придјеву у коме је одражена потпуно иста фонетска појава: лисичијех [ГВ 773]. Касније је од те реконструкције одустао. И добро је учинио јер је специфични наставак *-ex* посвједочен и у Његошевим прозним текстовима, и тај наставак није настао редукцијом интерсонантског *и* него хаплоглијом, при чему се је та фонетска појава била фонологизовала.

6° Решетар примјењује савремену му интерпункцију, што је нормално. Али она није у свему усклађена с језиком спјева. Тако је потпуно депласирано вокатив стављати између запета и одвајати именицу од њене енклитике: Од те пјесне, боже, ме сахрани! [ГВ 2545]. У стиховима:

На Шћепандан дође ми одива,
из Штитарах љетос поведена,
[ГВ 2745–2746]

погрешна интерпункција сугерише погрешну функционалну перспективу реченице: адвербијал *из Шћитарах* не односи се на трпни глаголски придјев *одведена*, него на аорист *дође*, па треба ставити запету на цезури другог стиха а избрисати је на крају првог стиха. Одива је, наравно, одведена из куће (из породице) Вука Мандушића, тј. из Велестова, и то се не каже јер се подразумијева, а одведена је прије неколико мјесеци, у љето, у Штитаре, одакле је дошла у род, код Вука Мандушића на дан све-

тог Стефана. С версолошког становишта, остварено је опкорачење стиха јер је пауза на цезури другог стиха већа него на граници двају стихова. Поред тога, требало је воспоставити палатално њ у називу вјерског празника, што смо ми урадили у критичком издању: На Шћепањ-дан.

7° Решетар је у првом свом издању узвичну рјечцу *ga*, која је у Медаковићевом издању по старим интерпункцијским узусима била праћена знаком узвика, снабдио акцентом. При том је у примјеру из Посвете задржао узвичник: Дà! витеза сустопице [ГВ П 23^a], у сљедећем примјеру га је замијенио запетом: Дà, кад главу раздобиш тијелу, [ГВ 47], а у трећем примјеру је штампарском грешком стављена тачка па не знамо да ли је умјесто ње требало да дође тачка или знак узвика: Дà. нијесу ни криви толико; [ГВ 760]. У десетом издању, као и у издањима других приређивача, стоји запета без акцента на почетној ријечи стиха. Таква језичка и версолошка интерпретација нарушава природу десетерца као стиха. Иза првог слога нема никакве паузе, а камо ли реченичке, а *gà* није глагол нулте конјугације с главним акцентом и значењем 'јесте' него узвична рјечца сродна рјечцама *o*, *ma* и *ia*. Рјечца има акценат, али је он побочни, једва се осјећа, а у првом примјеру испред акцентованог слога он се и неутрализује.

Из свог дубровачког говора Решетар је пренио у *Горски вијенац* срастање компоненте *грајо* с упитно-односном замјеницом и њеном енклитиком у стиху: но *којимудрајо* [који му драго — Р. М.] десетиња; [ГВ 1724], па је онда оптужио пјесника да је нарушио цезуру. Цезура није нарушена ни у другом примјеру који Решетар наводи, само што приређивачи (ни они прије њега, ни они послје њега, ни он сам) не стављају цртицу између двије компоненте које не нарушавају него опкорачују цезуру: *деветишоросируко* [деветоро-струко — Р. М.] кумовао, [ГВ 1272].

8° Решетар је нека мјеста акцентовао. У неким примјерима занемаривао је послјеакценатску дужину, на примјер: аравијско море све *идџоји* [пџоџи — Р. М.]! [ГВ 8]. Послјеакценатску дужину означава адекватним знаком (водоравном линијом, а не тзв. генитивним знаком), али није јасно зашто је неке ријечи уопште акцентовао: Него хајте, од земље главџари, [ГВ 723]; Ђе у њему чисти тамјан дџми [ГВ 2355 (пропуштена је тачка на крају стиха)]; То ми каткад старцу дџди кости, [ГВ 2477]. Нејасна је мотивација акцентовања и стихова: како пођи мало уза стубе [ГВ 1689]; вџци су ти љуто погладњели. [ГВ 1795].

Погрешна је и вербализација и акценат прилога *gàðbōigā*. У стиху (како га је Решетар акцентовао и подијелио на ријечи): и да бог да̂, траг нам се затр'о, [ГВ 304] испада благослов, а не клетва.

Веома је занимљиво пратити акценатску полемику приређивача Горској вијенца. Неки Решетареви акценти касније су исправљени, с разлогом: а нас једне *sāmo* сунце грије; [ГВ 168]; *skōchi* с мјеста четрнајест ногах, [ГВ 1976]; по три коња загона *īreskōchi*. [ГВ 1978] — није замјеница него рјечца: *sāmo*, нису облици императива него презента: *skōčī*, *prēskočī*. Исправљен је и акценат у рефрену другог стиха тужбалице: брате *rāno* [ГВ 1914] — није то вокатив именице *(х)ра̀на, али овдје није довољна замјена акцента јер су облички хомоними прилог *rāno*^{II}, који је у стиху стварно посвједочен, и вокатив *rāno*^I именице *rāna*, који је сте посвједочен, али у рефрену 6. стиха тужбалице: *rāno* љута! [ГВ 1918], који Решетар такође акцентује.

У 732. стиху у праву је био Решетар:

и смиримо двије породице, [...]
 тек смíримо, динар прекинимо,
 и крвнице пушке одјесимо.

[ГВ 725, 732–733].

Он с правом реконструише императив, којему претходи рјечца (императив је већ био употријеђљен у 725. стиху па се сад понавља), а не од презента (смíримо), којему претходи временски везник.

Решетар обиљежава преношење акцента на проклитику у стиху: „свак ће сада грозд ў рўку имат, [ГВ 1593]. Али тамо гдје је пренесени акценат узлазни (или може бити узлазни), он оставља фонетску ријеч без преношења акцента, и то не само тамо гдје је изостанак преношења могућ и у новоштокавским говорима (и у књижевном језику): шест путах сам с њим *na mўku* [на муку — Р. М.] био, [ГВ 1985] него и тамо гдје је такво преношење у њима обавезно: Мртву главу не дйже [нè диже — Р. М.] из гроба [ГВ 2814]; Чудна попа, јади га не дйли [нè дйли — Р. М.], [ГВ 2091]. На страну то што у овом посљедњем примјеру Решетар неоправдано полази од глагола *дййи*^I/дијем/дйли умјесто од хомонима *дййи*^{II}/будем/дйли. Могло би се помислити да Решетар реконструише прозодију староцрногорских говора да нема у његовом издању бројних примјера с узлазним акцентима (а ту је и акцентовани *Рјечник*).

(2) Рефлекси јата. — У првом издању *Горској вијенца* није се разликовао рефлекс кратког јата и једносложни рефлекс дугог јата јер су се и један и други означавали истом графемом (Ѣ). Решетар је први те облике графијски диференцирао.

1° Једносложни рефлекс дугог јата Решетар је, по Вуковом обрасцу, означавао графијском секвенцом **је**, тј. са апострофом: в'јенац [ГВ П 12^а, 24^б, ГВ 1299, 2350], в'јенце [ГВ 2338, 2645], пос'јечи [ГВ 334], пос'јечем [ГВ 2751], д'јеле [ГВ 587, 1870, 2769], д'јела [ГВ 588], у цв'јету [ГВ 981], сагр'јеши [ГВ 1814], снабд'јева [ГВ 2301], (да је зло) поб'једи [ГВ 2313], т'јело [ГВ 2326, 2511], св'јет [ГВ 2499], (без) испов'јести [ГВ 2620].

Примијењено текстолошко рјешење било је фонетски прихватљиво под условом да се схвати да апостроф указује на изговор неслоговног ^х испред **је** (и да је слог дуг). Али савременици нису разумјели ту условност ортографије те неслоговно ^х нису ни изговарали, што је понукало Решетара да у посљедњем, свом десетом издању *Горској вијенца* графијску секвенцу **је** у наведеним примјерима замијени са **ије**, на примјер: за вијенац се свој продати [ГВ П 24^б]. Сада је неразумијевање било друге природе: критичари су (Видо Латковић) оцијенили да је Решетар нарушио изосилабизам у на нов начин приређеном тексту...

2° У контексту у којем је граматички могућ и један и други изговор, али у различитом значењу — рефлекс кратког јата, с прозодијом аориста [нè смје], и једносложни рефлекс дугог јата, с прозодијом презента [нè см^хјè] — Решетар се с правом опредјељује за презент: не см'је каљат мјесецослов, [ГВ П 27^б], што налазимо и у десетом издању, али сада с ортографском секвенцом -ије-: не смије каљат мјесецослов; [ГВ П 27^б].

У примјерима у којима се у досадашњој литератури (и у досадашњим издањима) водила текстолошка полемика који изговор треба реконструисати или је ријеч о хиперијекавизму (а нема разлике у значењу између двају рјешења), Решетар се у једним случајевима с правом опредјељује за рефлекс дугог јата: и с'јечењем у опкладу плећах; [ГВ 101 (10. изд.: сијечењем)]; да ми св'јетли круна Лазарева, [ГВ 784 (10. изд.: свијетли)]; већ је троје појало п'јевацах; [ГВ 2567 (10. изд.: пијевацах)]. У три примјера неоправдано је оставио једносложни је-рефлекс:

што је чије, дају *свјема* [св^хјéма — Р. М.]: [ГВ П 25^б];
а мени се кâ у зарок *сѣјеца* [ст^хјèцâ — Р. М.], [ГВ 1379];
сњежна [сн^хјèжнâ — Р. М.] гривна ситна бисера, [ГВ 1868].

Разлози за овакво текстолошко рјешење леже у квантитативној не-уједначености облика у језичкој пракси: поред *свѣма* и *свијѣма* (*свѣјѣма*) среће се и *свѣма*, поред *сѣијѣцаѣи* има (и много је чешће) *сѣиѣцаѣи*, у друкчијем значењу. Што се пак тиче придјева *сњезни*, он се заиста среће, као књишки облик с једносложним рефлексом кратког јата, али он у Његошевом идиолекту и пјесничком језику није аутентичан (код Његоша су с рефлексом дугог јата чак и придјеву *цвијетни* и *свијетски*).

У десетом издању полустих Посвете гласи: што је чије дају свијема: [ГВ П 25^δ], што значи да је Решетар у међувремену с правом рефлекс кратког јата замијенио рефлексом дугог јата.

3° У примјеру у којем једносложном рефлексу дугог јата претходи сугласник *л* Решетар има правилан облик: Мало људство, што си засл'јепило? [ГВ 888 (10. изд.: заслијепило)].

Његошев дијалектизам *ѣијездо*, кад је он остварен с двосложним рефлексом јата, Решетар преноси аутентично: *ѣијездо* (19, 122, 710, 1733) исправивши при том штампарску грешку Медаковићевог издања у другој потврди. У примјерима с једносложним рефлексом ставља апостроф као знак за неслоговност, али оставља **н** према графици првог издања:

ђе вираху кâ миши из *ѣијзда* [гњ^ѣјѣзда — Р. М.]. [ГВ 1540];
генију се *ѣијездо* [гњ^ѣјѣздо — Р. М.] вије; [ГВ П 10^δ].

Овдје је крива, ако тако можемо да дефинишемо, непрецизност старе, славеносрпске ортографије. Графема **ѣ** у овим примјерима има двоструку функцију: 1° означава једносложни ^ѣјѣ-изговор, 2° указује на палаталност (јотованост) претходног сугласника (*ѣ* а не *н*). У десетом издању Решетар је апостроф замијенио са *и*, али није ускладио сугласник испред тога *и* са примјерима у којима је ије-рефлекс двосложан, па се шаренило више запажа, а у пјесниковом језику тога шаренила нема само што је у наведена два примјера, због усклађивања с силабиком стиха, послѣ *ѣ* једносложни рефлекс дугог јата.

Ту исту, двоструку функцију графема **ѣ** има и у прозном примјеру који смо тек ми успјели да разријешимо:

Вук Мићуновић размота шал са главе, па га пружи те сви за њем'
[зањ^ѣјѣм — Р. М.] рукама ухватише и у коло стадоше. [ГВ -2387].

Али је занимљиво да Решетар додаје загонетни апостроф, који је задржао и у десетом издању. Вјероватно је мислио да је то нека чудна контаминација датива и акузатива.

4° Што се тиче текстологије рефлекса јата, највећи недостатак Решетарева издања састоји се у томе што је Дубровчанин ијекавизирао Његошеве црквенославенизме и поетизме, с е-рефлексом јата, који нису никакви екавизми, као и народски екавизам, који је карактерисао старо-црногорске говоре:

који га је *мл'јеком* [млеком — Р. М.] одранио, [ГВ 637];
Вр'јеме [време — Р. М.] земно и судбина љуцка, [ГВ 2290];
 из *кол'јевке* [колевке — Р. М.] Белонине [ГВ П 4^а];
 да одеру кору *љеба* [леба — Р. М.] суха. [ГВ 1414];
 Ту не дјеше јела изван *љеба* [леба — Р. М.], [ГВ 1667];
 ка *мало ѿр'јед* [малопрעד — Р. М.] што гордо иђаше [ГВ 241, 245].

Исто, а то значи неадекватно рјешење налазимо и у десетом издању у прва три стиха (*млијеком*, *Вријеме*, *колијевке*); у друга два стиха Решетар је вратио аутентични Његошев односно народни лик *леба*, а у два (идентична) посљедња стиха примијенио је састављено писање: *малоѿријед*.

(3) Штампарске грешке. — Ако се занемаре оне грешке које се лако могу исправити, међу њима и оне које су исправљене у Поправцима на крају књиге, као и техничке грешке (тачка мјесто запете), малобројне штампарске грешке првог Решетарева издања подијелићемо на оне које су биле отпорне на исправљање, па су стигле и до 10. издања, и на оне које су биле исправљене у потоњем издању.

1° И у првом и у десетом издању погријешено је у облицима:

стријељањем да се *надмашују* [надмашају — Р. М.] [ГВ 100];
 да су *оно* [оне — Р. М.] шћери Лазареве? [ГВ 187];
 и крваву сабљу *ѿвадила* [извадила — Р. М.]. [ГВ 2188].

2° Грешке које су исправљене, па их нема у десетом издању:

на Косову [на Косово — Р. М.] у једну гробницу. [ГВ 136];
 ја се надам *веселому* [веселоме — Р. М.] гласу. [ГВ 951];

Доходе десет кавазах из Подгорице од везира новог, који *обилази* [облази — Р. М.] царство, [ГВ -1074].

Решетар се, по сопственом признању, служио издањем браће Јовановића, али је од ових пет штампарских грешака само прва (*надмашују) преузета из претходног издања (а у њему је то могла бити неоправдана редакторска исправка, а не класична грешка). То свједочи како је Решетар савјесно припремао своје издање.

(4) Тумачење стихова. — Решетар је снабдио коментарима све стихове за које је сматрао да им је потребан реални или лингвистички коментар.

1° У првом издању указивао је на Љубишине коментаре кад их је преузимао. Касније је тумачења својих критичара прихватио, не указујући на ауторство коментара.

2° Аутори тих других појединачних коментара (Љубомир Стојановић прије свега) тражили су да се укаже на аутора овог или оног коментара, и да се дају збирни коментари. Решетар је одговорио да би се то могло учинити ако би се нашао издавач који би тако обимно дјело наштампао.

3° Ту сугестију Решетаревих критичара једним дијелом је остварио Видо Латковић (1952): он указује на првог аутора неког тумачења, а понекад и на касније коментаторе ако су давали битне допуне претходном објашњењу; врло ријетко Латковић указује и на друкчије тумачење неког стиха, обично онда кад није био сасвим сигуран да је тумачење које је он прихватио тачно.

4° Збирни коментар, само спорних и тамних мјеста, дат је у нашем критичком издању *Горској вијенца* (2005).

2. ДРУГИ КРУГ — XX ВИЈЕК, ЧЕТВРТА ДЕЦЕНИЈА

2.1. *Издање Данила Вушовића.* — Један од најзначајнијих његошолога (докторат *Прилози проучавању Њеиошева језика* [ВУШОВИЋ 1930^а, ВУШОВИЋ 1930^б]), Вушовић, није за живота стигао да објави свој коментар *Горској вијенца* (осим тумачења неколико мјеста [ВУШОВИЋ 1929]), као ни сам спјев у посебном издању. Он је *Горски вијенац* двапут објављивао

у склопу Цјелокупних дјела, при чему се за прво издање [ВУШОВИЋ 1935] послужио Решетаревим текстом Његошевих дјела као протографом; том приликом је преузео штампарско-коректорску грешку увлачења стихова које је Решетар био означио да у њима остаје велико почетно слово. У критици [РЕШЕТАР 1936] Решетар је указао на ту им заједничку грешку, па је она отклоњена у другом издању [ВУШОВИЋ 1936], уз друге исправке штампарских грешака (додуше, направљена је и по која нова).

Божидар Ковачевић у *Найоменама* уз своје издање, говорећи о претходним коментарима *Горској вијенца*, указује на следеће: „изгледа да је после смрти мога непрежаљенога школскога друга и одличнога знаоца Његошева језика Дра Данила Вушовића остала знатна грађа за коментар који је пок. Вушовић намеравао да објави”; и даље: „дознао сам да је породица Вушовићева замолила једног његовог земљака да тај коментар среди, те ће по свој прилици и Вушовићев рад бити објављен, што ће свакока, који га је познавао, радовати” [КОВАЧЕВИЋ 1940: XXXIX]. Тај коментар је средио један други Вушовићев земљак, Драго Ђупић, и објавио га у зборнику Вушовићевих радова *О Његишевом језику*, шездесет четири године послје ових Ковачевићевих напомена [ВУШОВИЋ 2004] (ми смо Ђупићу указали и на посљедњи ауторов рад из његошологије, па је и он накнадно укључен).

Ми овдје, у прегледу самосталних издања, приређивача и коментатора *Горској вијенца*, не можемо подробије разматрати Вушовићево приређивање текста и постхумно објављени коментар, али га нисмо хтјели ни изоставити из анализе. Надамо се да ће се коментарисано издање *Горској вијенца* Данила Вушовића појавити сада, ако није за живота и непосредно послје смрти.

2.2. Издање Божидара Ковачевића. — Божидар Ковачевић је веома заслужан као његошолог. Укључивши (први) пјесму Ноћ скупља вијека у (своју) антологију љубавне поезије, подијелио је пјесму на строфе (катрене). Прије *Горској вијенца* [КОВАЧЕВИЋ 1940] објавио је, исто у *Лучи* (библиотеци Задруге професорског друштва), латиницом, коментарисано издање: *Лица mikrokozma* (1934), а наредне године и издање Мажуранићевог спјева, под насловом *Смрти Смаил-аје Ченџића*, а то је било важно текстолошко искуство приређивача.

(1) Лексикографска концепција. — Ослањао се Ковачевић на своје претходнике, Вушовића и Решетара, у погледу текстологије реф-

лекса јата више на Решетара. Ипак је то издање *Горској вијенца* новог и специфичног типа.

1° „Намењујући га омладини и народу, ја сам га поделио на појаве ради лакшег схватања” — тако образлаже своје издање Божидар Ковачевић у *Напоменама* [КОВАЧЕВИЋ 1940: XL]. Призора има деветнаест, свако почиње на новој непарној страни, а наводе се, као и списак кола по првој стиху у посебном садржају (*Где је шито*) [КОВАЧЕВИЋ 1940: V–VI]. Овом подјелом добијено је на прегледности, али је изгубљено на аутентичности (требало је макар римске бројеве с редослиједом призора навести у квадратној загради). Највећи је недостатак примијењене композиције што се не виде четири дијела спјева, његова четири специфична чина (а у овире њих су се могле издвојити појаве, с нумерацијом по чиницима).

2° Сваки призор, или по два заредом, садржински се у напоменама испод текста интерпретирају. То исто важи за главне јунаке приликом њихове прве појаве. Ово је новина, условљена педагошком намјеном издања, и она је у таквом издању веома корисна.

3° Пјесникове напомене су изостале, што није у реду чинити ни у најпопуларнијем издању. Умјесто по шест редова тачака (у првом издању у сваком реду их је по дванаест) у овом издању је само по један ред тачака (у реду их је по шеснаест). То би био отклон у правилном смјеру (ми смо их замијенили са три звјездице у критичком издању), да и Ковачевић није мислио да су ту изостављени неки стихови; уп. напомену уз 35. стих: „Мисли се да је на испуштеним местима Његош говорио о Карађорђевој погибији па стихове испустио из обзира према кнезу Милошу” [КОВАЧЕВИЋ 1940: 8].

4° Најважнија новина коју је у свом издању примијенио Божидар Ковачевић јесте коришћење апострофа у текстолошке сврхе, на примјер: више слушај ’оце у Ђеклиће [ГВ 942]; крв је људска ’рана наопака, [ГВ 1140]; Како тридес’т напуни годинах, [ГВ 1686]. Иако ту новину није прихватио Ђуза Радовић, мислимо да то није лоше рјешење за популарна, школска издања.

(2) Штампарске грешке. — Приличан их је број, и то умањује вриједност једног оваквог школског издања. Оне које је приређивач пре-

узео из првог издања Данила Вушовића означили смо једном звјездицом, а оне које налазимо само у другом издању — са двије звјездице.

1° Прво ћемо навести грешке којима се нарушава изосилабизам, десет слогова у стиху:

Дивне смрти, *ѿросѿо им је* [просто им — Р. М.] млијеко! [ГВ 1060];
 Бјеше, брате, доста *лијейих* [лијепијех — Р. М.], [ГВ 1406];
 Од те пјесне Боже ме *схрани* [сахрани — Р. М.]! [ГВ 2545 (у напомени: сахрани)].

Грешке овог типа ријетке су у издањима из XX вијека (налазимо их у издању Салка Назечића); у овом смислу Ковачевићев и Назечићев претходник био је још приређивач издања браће Јовановића (и Медаковић је у једном стиху нарушио изосилабизам).

2° Типска је грешка замјена архаичног Његошевог *јошиѿ* савременим *још; ту је Ковачевић једном погријешо (Назечић ће погријешити два пута, али у друга два стиха):

Црногорка *још* [јошт — Р. М.] рађала није! [ГВ 1981].

3° Типска је грешка замјена изворног Његошевог облика *шиѿо* савременим *шта. Ковачевић је и сам користио облик *шиѿо* гдје се по данашњем источнохерцеговачком, књижевном узусу користи облик *шиѿа*, па је оставио неисправљене само оне три Медаковићеве грешке, али и једну које није било код Медаковића (у 2045. стиху), али јесте у првом Вушовићевом издању:

Шѿа [Што — Р. М.] Леонид 'оће и Сцевола [ГВ 233]*;
Шѿа [Што — Р. М.] би било одучити трске [ГВ 1107]*;
 Ема *шиѿа* [што — Р. М.] се друже с крвницима? [ГВ 1893]*;
 Добро дошли! *Шѿа* [Што — Р. М.] је било, људи? [ГВ 2045]*.

Замјена *х* са *к* такође је преузета из Медаковићева издања (није исправљена), али није гријешено у другим потврдама:

и сад *дркѿим* [дрхтим — Р. М.] од његова страха. [ГВ 1360]*;
 од њих свако у Млетке *дркѿаше* [дрхташе — Р. М.]. [ГВ 1507]*.

Зато је исправио приређивача првог издања у примјеру:

Не *шће* [кће — Р. М.] Србин издати Србина, [ГВ 1051].

Исправка није оправдана (Његош користи и *кће*, и *хће*, и *шће*), тим прије што је фонетска ријеч *не кће* посвједочена и у стиху: који ни се не кће покристи; [ГВ 2600], а њу овдје Ковачевић задржава (пише је додуше састављено).

4° Грешка брисања финалног *x* у генитиву множине такође је типска. Запазили смо је у два примјера:

Од владике и свијех *лавара* [главарах — Р. М.] [ГВ 1131];
а грднијех десет *јуиша* [путах — Р. М.] више; [ГВ 1407]*.

5° Сљедећа грешка је појмовна, али она није поновљена у коментару:

Не сложи се *дарјак* [џајрам — Р. М.] са божићем. [ГВ 868 (у фусноти: *џајрам*)].

6° Чудна је грешка у припјеву тужбалице:

Да код краља сједијаше, / мој *владико* [младико — Р. М.]! [ГВ 1941].

У неким крајевима сјеверне Црне Горе користи се вокатив *Владико* као хипокористик (чули смо га од једне Васојевке која се тако обраћала лицу са именом *Влаго*).

7° Неке грешке у десетерцима налазе се и у неким другим издањима:

стријељањем да се *надмашују* [надмашају — Р. М.] [ГВ 100]*;
да су *оно* [оне — Р. М.] шћери Лазарева? [ГВ 187];
гјелашелне [дејателне — Р. М.] оживит членове [ГВ 755 (у фусноти: *гјејашелни членови*)]*;
свак потрчи к *ријечкому* [ријечкоме — Р. М.] граду, [ГВ 2696].

Већи је број оних које су се самостално појавиле у анализираном издању:

у који ме Турци не *смакнуше* [смакоше — Р. М.] [ГВ 87];
многе [многа — Р. М.] *буле* ваше кукајући [ГВ 1196];
 Да сам *ђеџог* [ђегођ — Р. М.] у чету кренуо, [ГВ 1335];
 ђе ко *бјеше зайљеска* [запљаска — Р. М.] рукама, — [ГВ 1548];
нигде [нигђе — Р. М.] нико јошт видио није: [ГВ 1553];
 но који му драго *десетиџина* [десетиња — Р. М.]. [ГВ 1724];
 јер је сасма *пренишџавна* [преништава — Р. М.] лађа. [ГВ 2163];
 ама *има* [имам — Р. М.] *триста* Дупиљанах, [ГВ 2395];
 у њ ратује зима и *топлойа* [топлина — Р. М.], [ГВ 2504].

8° Неке грешке у прози срећу се и у неким другим издањима, а то значи да су преузете (и преузимање):

Сваки [Свак — Р. М.] *ђути* и плаче. [ГВ -1966]*;
 После *јетридесет чейрдесет* [тридест-четрдест — Р. М.] *другах*
 причај своје *снове*; [ГВ -2387]**;
 Куни, *сердаре Вукоџа, џи најбоље* [Вукота ти е најбоље — Р. М.]
умијеш, [ГВ -2407]*.

У посљедњем примјеру лична замјеница *џи* граматички је субјекат главне реченице (с предикатом *куни*), зависна реченица је без подмета, а уводи се везником *џ* у значењу 'јер'.

Друге грешке у прози су „оригиналне”:

Бадња [Бадњи — Р. М.] *вече*; [ГВ -2438];
 Бије неко у врата од *куине*, да их *сломије* [сломи — Р. М.]; *мисле* да је
 луд. [ГВ -2733];
 намрачио се и црни му брци пали на *изломљене* [изломјене — Р. М.]
токе, [ГВ -2737].

Да се Божидар Ковачевић прије рата, као и Салко Назечић послџе рата, служио првим Вушовићевим издањем, рекло би се по стиховима које је Вушовић исправио у другом издању: Дјејателне оживит членове [ГВ 755] (а и Ковачевић у коментару наводи придјев исправно); „Што би било одучити трске [ГВ 1107]. Али то није сигурно: имамо и један примјер у којем је грешка у другом издању, а није је било у првом. Пошто су грешке из 755. и 1107 стиха специфичније, а она у прози се могла и самостално појавити, а имају је и друга издања, основано је полазити од првог Вушовићевог издања као протографа. Тако је из тог издања „позај-

мљено” шест штампарских грешака (не рачунамо оне Медаковићеве које имају сва претходна издања).

(3) Тумачење стихова. — Ковачевићеви коментари су сажети, функционални и намијењени су, иако баш тако аутор не каже, ученицима гимназија и других школа. Често се дају асоцијативни коментари који треба да подстакну читаоца да стих посматра у контексту читавог дјела.

1° Као илустрација начина коментарисања стихова у овом издању може послужити напомена уз стих 518, који је у нашем издању у загради и са знаком узвика: (збили ти се снови на Турчина!), а у Ковачевићевом се наводи у низу, само са запетом на крају. Коментар гласи: „Може се двојачко тумачити: 1 све мисли и сви снови сабили ти се на једно: све мислиш о Турцима; 2 сва та зла која снујеш нека се десе (збуду) Турцима; нека оду на Турке, а не на нас. — Мислим да је тачније друго тумачење” [КОВАЧЕВИЋ 1940: 44 (исправили смо техничку грешку)]. С тумачењем којему се даје предност, које је несумњиво тачно, и без алтернативе, требало је ускладити интерпункцију.

2° Ковачевић указује на двозначност, као у коментару 1159. стиха: „Горски гости су не само звери из басне о старом лаву, него и Црногорци који неће да упадну у турску замку” [КОВАЧЕВИЋ 1940: 88]. — Овдје би требало указати и на тачну интерпункцију стихова који коментарисаном претходе:

Ја се сјећам што си рећи хтио!
Трагови су многи до пећине.
За горске се госте не приправља:
[ГВ 1157–1159].

Ово наглашавамо зато што се у другим коментарима 1158. стих наводи под знацима навода (као да је то лав хтио рећи); у нашем издању он је у загради, са знаком узвика.

3° Навешћемо и примјер погрешног тумачења условљеног извлачењем стиха из контекста. Први од сљедећа три стиха:

или имах китнога вијенца,
који круни чело невјестама,
пожњеш ми га у цвјету младости.
[ГВ 979–981]

Ковачевић коментарише на следећи начин: „*киѝни вијенац* је овде у преносном смислу млад човек за женидбу” [КОВАЧЕВИЋ 1940: 76]. — Као што и контекст показује, ријеч је о плетеницама сплетеним у вијенац, тј. о коси невјестâ, а Бан Милоњић, нарушавајући обичај, својој снахи није дао косу острићи.

4° У пјесми Мустај-кадије стих 1864 (*ѝод вијенцем ѝори Даница*) тачно је објашњен: „под косом јој (витицама) сија чело као звезда Даница” [КОВАЧЕВИЋ 1940: 130], а стих 1871 (*над цвијећем ѝлива зорњача*) погрешно: „Слика целе Фатиме” [КОВАЧЕВИЋ 1940: 130]. — Није то слика цијеле Фатиме него само једног дијела њеног тијела. Није јасно зашто име планете једном пише великим словом, а други пут малим, осим ако није мислио да *зорњача* није метафора него апелатив који се односи на саму Фатиму.

Навели смо ова два кратка тумачења због једног потоњег коментатора (Александра Младеновића), први: јер је могао да прочита тачно тумачење 1864. стиха, други: могао је да се увјери да га је у нетачном објашњењу 1871. стиха Ковачевић предухитрио за више од пола вијека!

3. ТРЕЋИ КРУГ — У РАТУ И ПОСЛИЈЕ РАТА

3.1. Издање Трифуна Ђукића. — У петој деценији XX вијека, ратној и поратној, појавило се неколико издања *Горској вијенца* са новим коментарима. Прво такво издање, и једино у рату, објављено је двапут у Београду, а штампало га је Издавачко и прометно акционарско друштво Југоисток. На насловној страни само пише: Предговор и коментар Т. Ђукића (не каже се да га је он и приредио и Речник саставио). Појавило се 1941. године [ЂУКИЋ 1941]. Послије три године издање је поновљено [ЂУКИЋ 1944]. Ми ћемо ово издање подробије размотрити, из три разлога. Прво, зато што је њему, стицајем историјских околности, поклањано најмање пажње. Друго, зато што оно заузима средишње мјесто у хронолошком низу — њиме се један, решетаровски период тумачења спјева завршава, а други отпочиње. И треће, зато што је Трифун Ђукић један од најзначајнијих његошолога, који је својом критичком мишљу на извјестан начин обиљежио читав међуратни (наравно: и ратни) период тумачења, издавања и приређивања *Горској вијенца*.

(1) Текстолошки аспект издања. — Какав је однос приређивача према композицији, према вербализацији (подјели текста на ријечи), према реконструкцији гласова и према прозоидији?

1° Ђукић није издвајао дјелове спјева према народним празницима (нека врста чинова), али је верзалом означио дјелове текста којима се уводи нова појава. Потпуно је изоставио пјесникове фусноте (нека објашњења је, додуше, укључио у свој коментар). Једну је ипак оставио, али је њу укључио у сам текст, као и други приређивачи: „Сврши писмо и чита наглас пред свијема Црногорцима и Турцима” [ЂУКИЋ 1941: 61]. Приређивач је овдје изоставио облик личне замјенице *ia*, а спајањем фусноте са текстом ремарке нарушена је пјесникова мисао и пјеснички језик — облик *свијема* је супстантивно а не атрибутивно употријеђљен. У нашем издању он гласи:

Сврши писмо и чита га наглас пред свијема*.

* Црног[орцима] и Турцима [ГВ -1173].

Исту штампарску грешку изостављања замјеничког облика *ia* налазимо у најауторитативнијем издању вијека, оном које су приредили Бошковић и Латковић, само што су они пјесникову напомену ставили у заграду, али је нису спустили у фусноту нити су реконструисали помоћу квадратних заграда дио прве ријечи који је скраћено одштампан у првом, Медаковићевом издању.

2° Неправилна вербализација текста тиче се једне ријечи у двије потврде, од којих је прва потврда важна и за версификацију, а обје за прозодију и синтаксу: и *га Бої га̇* [дàбòгдà — Р. М.] траг нам се затро. [ГВ 304]; *га Бої га̇* [дàбòгдà — Р. М.] им скапа на ченгеле! [ГВ 544]. Акцентованост четвртог слога у Његошевем десетерцу само је изразита ритмичка доминанта, а не метричка константа, као у класичном десетерцу, што значи да би се акценат на облику *га̇* могао версолошки прихватити, али се вербализација (подјела на ријечи) не може прозодијски и синтаксички правдати. Да су три ријечи срасле у једну, показује наставак стиха: уз оптаивну конструкцију морала би се уводити зависна објекатска реченица конструкцијом *га* + презент (да Бог дâ /да нам се траг затре/, да Бог дâ /да им скапаш на ченгелама/). У фразеолошком жанру клетве уз оптаив као нову врсту ријечи (*зайіро*, *скайао* без помоћног глагола) долази само прилог *га̇дòгдà*, који се више не може разложити на своје саставне компоненте. У овом погледу Ђукић је слиједио Решетара.

3° Ђукић је, за разлику од својих ауторитативних претходника, (први) реконструисао палатално *њ* у облицима *сйјесњенија* [ГВ 2321], *лањ-*

Ђукић је полазио од дифтоншког степена контракције вокала у облицима компаратива (ту је контракцију обиљежавао на традиционалан начин, са *-иј'*), али у глаголском компаративу није био досљедан: двапут је *волиј'* с апострофом [ГВ 1205, 1207], једном без апострофа *волиј* [ГВ 2236], али је у једном примјеру облик *воли* [ГВ 1678], с вокалским степеном контракције вокала.

4° Приређивач је користио прозодијске надредне знаке у циљу идентификације ријечи и њихових облика. Тако је означио генитив именице *īrāg* да би искључио лексички хомограф *гр̄ад: *ка се гр̄ада вјешто изиграше?* [ГВ 115], али то није учинио и у хомографу: *глед̄а јеком града [гр̄ада — Р. М.] стравичнога* [ГВ 157]; номинатив именице *īās* да би искључио лексички хомограф *п̄ас: *да п̄ас пасу довијек кажује* [ГВ 355, уп. и стих 2318].

Означио је Ђукић аорист 1. л. мн. *не м̄оіасмо* у значењу 'нисмо могли' да се облик не би читао с прозодијом (и значењем) имперфекта *м̄ог̄асмо (тј. *н̄е м̄ог̄асмо): *ма никако не м̄ог̄асмо брже.* [ГВ 328]. Исто тако, обиљежен је акцентом (али не и послужеакцентском дужином) аорист 3. л. мн.: *кад м̄оіаше [м̄огаш̄е — Р. М.] облагати дужда?! [ГВ 1528].* Обиљежен је и његов хомограф, 3. л. јд. имперфекта, али неадекватно: *свуд м̄ог̄аше [м̄ог̄аше — Р. М.] из зида виђети,* [ГВ 1539] — у штампарији као да није било вокала с краткосилазним акцентом, али ни са дужином (умјесто дужине коришћен је тзв. генитивни знак, али идентичан с дугосилазним акцентом).

Занимљив је и сљедећи примјер:

глед̄а сам га ђе скаче с момцима:
ск̄очи [ск̄оч̄и — Р. М.] с мјеста четрнаест ногах,
а из трке двадест и четири;
по три коња загона преск̄очи [пр̄ескоч̄и — Р. М.]
[ГВ 1975–1978],

у којему је Ђукић за Решетарем реконструисао императив, а Бошковић и Латковић — презент, што мислимо да је логичније.

Приређивач је обиљежио генитив именице *nād* да би искључио облички хомограф, номинатив именице *на̄да: *На̄да нема право ни у кога* [ГВ 133], али није ставио краткосилазни акценат на хомографу ове посљедње именице у стиху: *Песницом се нада [на̄да — Р. М.] не растеже,* [ГВ 1144].

ционој пракси издавања Његошевих дјела, како је то констатовао Милан Решетар, осврнућемо се и на овај аспект Ђукићевог издања.

1° Чисте штампарске грешке су екавизми које су скривили слово-слагачи екавци: окруни се слава *вјековечно* [вјековјечно — Р. М.] [ГВ 255]; и *иоседаше* [посједаше — Р. М.] с Црногорцима [ГВ -714], као и изостанак апострофа у примјеру: тежак *вјенац* [в'јенац — Р. М.], ал' је воће слатко; [ГВ 2350].

2° Под утицајем Решетареве теорије и праксе, неоправдано су јекавизирани облици: сагр'јешења [ГВ 199], малопр'јед [ГВ 241, 245], у којима је у ијекавским говорима остварен е-рефлекс кратког јата, затим облик разл'јежу [ГВ 281], у којем није ни било јата него се ије-рефлекс појавио по аналогiji, као и именице: вр'јеме [ГВ 2290], умјесто које је Његошев црквенославенизам *време* а не екавизам, и (ген.) кол'јевке [ГВ П 4], у коме је Његошев поетизам *колевке*.

3° У тексту Ђукић задржава рефлекс кратког јата у примјеру: а мени се *ка* у зарок стјеца [ст*јѐцѧ — Р. М.], [ГВ 1379], али у коментару полази од једносложног рефлекса дугог јата, што је било и оправдано: „А мени се *ка* у зарок *сѣјѧца...*” [ЂУКИЋ 1941: 160].

4° У два стиха приређивач је оставио аутентично Његошево *ињијездо* [ГВ 19, 710, 1733], као резултат преласка гласовне групе *ѣни* у *ѣњи*, али тамо гдје рефлес дугог јата није био двосложан, мекоћа *њ* није означена: гн'јездо [ГВ П 10], (ген.) гн'језда [ГВ 1540], а није отклоњена ни штампарска грешка првог издања (у рукопису је мекоћа *њ* означена): гнијездо [ГВ 122].

(3) Штампарске грешке. — Понекад је тешко разликовати штампарске грешке и (неоправдане) редакторске измјене. Типологија штампарских грешака од значаја је за текстологију не само *Горској вијенца* него и других Његошевих дјела. Запажене грешке Ђукићевог издања упоредили смо с текстом других издања како бисмо илустровали сељење штампарских грешака из издања у издање, мада се исти тип грешке може појавити независно од претходних издања.

1° Ријетке су чисте штампарске грешке, словне, које су безазлене у том смислу да их читалац и сам може исправити. Такве су сљедеће:

час *йрокињем* [проклињем — Р. М.] лањски по сто путах, [ГВ 86];
те за *мкачку* [мачку — Р. М.] звоно приправљаху. [ГВ 435].

Много су чешће грешке које мијењају аутентични Његошев облик.
При том се дијалектизам замјењује књижевним обликом:

па је носе *кроз* [проз — Р. М.] градске улице, [ГВ 1419];
као [како — Р. М.] што је шареним коњима! [ГВ 2417];
ал' у *дрду* [у дрдо — Р. М.] нигђе ништа нема, [ГВ 2563];
Причајте *ми, шѣа* [ми што — Р. М.] је тамо било; [ГВ 2583];
но да ми је руку *оѣкинула* [окинула — Р. М.]! [ГВ 2798],

или обрнуто, књижевни облик дијалектизмом:

и с *ломњавом* [ломљавом — Р. М.] страшнијех громовах. [ГВ 152];
јер кад год сам *ѣаки* [такви — Р. М.] сан гледао [ГВ 1371];
ѣоловица [половина — Р. М.] у дој погидосмо; [ГВ 2717];
намрчио [намрачио — Р. М.] се и црни му дрци пали на изломјене
токе, [ГВ -2737],

или русизам (заправо: црквенославенизам руске рецензије) домаћим обликом:

величансѣво [величество — Р. М.] витешке ти душе [ГВ 228],

или дужи облик краћим:

Питају од *чијеѣ* [чијега — Р. М.] је брава, [ГВ -1708];
Момци поставише кољиво наред *великоѣ* [великога — Р. М.] гувна,
[ГВ -2648],

или један предлог другим:

ка кад зраке умру у *ѣланину* [на планину — Р. М.], [ГВ 2630],

или једнина множином:

да те муче, да *срца* [срце — Р. М.] насладе. [ГВ 552];
сѣоѣине [стотина — Р. М.] их испод ногах оста; [ГВ 1568].

Необична штампарска грешка у примјеру:

Владика Данило и игуман Стефан сједе око [код — Р. М.] огња, [ГВ -2438]

објашњава се контаминацијом с примјером: сједе главари око огња [ГВ -2218]. Док главари могу сједјети око ватре, за двојицу лица то се не може рећи. Има и других словослагачких куриозитета:

Пуче колан *свечаној* [Свечевој — Р. М.] кобили; [ГВ 1143];
Што је Босна и по *Арабије* [Арбаније — Р. М.]? [ГВ 2345].

2° Штампарске грешке Ђукићевог издања које налазимо и у издању Радосава Бошковића и Вида Латковића:

Сврши писмо и *чиѿа* [чита га — Р. М.] наглас пред свијема [ГВ -1173]; мене никад *још* [јошт — Р. М.] притисла није. [ГВ 1236]; Бог је драги *неколико* [неколика — Р. М.] дана [ГВ 1883]; ЧУДЕ СЕ ГЛЕДАЈУЋИ *СТАРОГ* [старога — Р. М.] ИГУМАНА [ГВ -2361 (= -2380)].
Послије *ѿридесет̄-чет̄десет̄* [тридест-четрдест — Р. М.] других причај своје снове; [ГВ -2387]; носе за њим два момка међу собом једну синију и на њој *двадесет̄* [двадест — Р. М.] оках шенице варене, [ГВ -2648]; свак потрчи *к ријечкому ѿрагу* [к Ријечкоме Граду — Р. М.], [ГВ 2696].

Од ових посљедњих седам штампарских грешака само су се друга и пета појавиле у другом Вушовићевом издању, а у првом његовом издању нема ни једне (додуше, у оба издања је једна друга грешка у првом примјеру — изостављен је предлог *ѿред*). У посљедњем, десетом Решетаревом издању налазимо само седму, у 2696. стиху, а у првом издању, као ни у издању Целокупних дела, нема ни једне. У Ковачевићевом издању су пета и седма, а у шестом контексту додат је апостроф (двадес'т). У издању браће Јовановића појавили су се неаутентични облици у два стиха (1883 и 2696) и у четири прозна фрагмента (изузетак је примјер испред 2361. стиха). По свему судећи, сам Ђукић је текст редиговао на издању браће Јовановића као протографу.

На основу свега наведеног, потпуно је јасно да су се Бошковић и Латковић служили неким издањем као протографом, на коме су исправљали

текст према првом издању. Да ли то значи да су се служили издањем Трифуна Ђукића? Такав се одговор намеће сам од себе.

3° Штампарска грешка Ђукићевог издања коју налазимо у Вушовићевим издањима а која није поновљена у издању Радосава Бошковића и Вида Латковића:

Ђаче прича *иіуману* [игумну — Р. М.] Стефану пред црквом. [ГВ -2548].

Исту грешку налазимо у десетом Решетаревом издању (али не и у првом) и у издању Божидара Ковачевића. У десетом Решетаревом издању налазимо аналогну грешку које није било у првом његовом издању и нема је код Ковачевића:

Улази једно момче к њима, целива владику у руку, па *иіумана* [игумна — Р. М.] Стефана. [ГВ -2681].

4° Могло би се помислити да је замјена Његошевог *јошић* савременим књижевним обликом *још* с обзиром на бројност примјера [ГВ 563, 676, 740, 809, 1236, 2495, 2786] Ђукићева редакторска интервенција, али није: у бројним другим примјерима (у осамнаест стихова, а једном у прози, двапут је *јошиће*) сачуван је овај Његошев архаизам. Овај тип штампарских грешака (*још умјесто *јошић*) појављује се у спјеву Шћепан Мали, већ у првом издању, а затим, с новим примјерима, у каснијим издањима.

5° Двије прве потврде именице *свобода* одштампане су са *л* (ак. *слободу* [ГВ 268, 273]) па би се могло помислити да је то (неоправдана) редакторска исправка. Али није: у каснијим примјерима (осим ном. *слободга* [ГВ 2629]) доноси се исправан облик, који се подудара с руским, али и с реконструисаним прасловенским. Поред тога, у Речнику се Његошев облик и објашњава: „*свобода*, место *слободга*” [Ђукић 1941: 187].

И овај тип штампарских грешака значајан је за интертекстуалну анализу. Његошев фонетски лик *свобода* замјењиван је, и то досљедно, у првом издању (и свим каснијим издањима) Шћепана Малог неаутентичним обликом *слободга. Та ће се неоправдана редакторска интервенција исправити тек у нашем критичком издању, које је у припреми. Љубомир Ненадовић је истом логиком замијенио и наслов спјева *Сло-

бодијада умјесто изворног *Свободијада*; Његошев наслов враћен је тек по открићу петроградског рукописа.

6° Грешку замјене наставка *-ах* наставком *-а* у генитиву множине налазимо трипут у облику *йуџа* [ГВ 140, 142, 1407], двапут у облику *хиљада* [ГВ 597, 1744] и једном у облику *Турака* [ГВ 1297]; изостало је финално *х* и у прилогу *лани* [ГВ 1296].

У редакторској грешци првог издања, у генитиву (једнине) ојконима *Никшић*, Ђукић није, као ни други приређивачи, уклонио сувишно *х*: дочекали карван *од Никшићах* [од Никшића — Р. М.], [ГВ 332]; да ли не знаш Турке *од Никшићах* [од Никшића — Р. М.]? [ГВ 353]. Како показује Његошев рукопис, генитив множине етнонима *Никшићи* у значењу ‘никшићки Турци’ само је у стиху: Па ни дође књига од Никшићах [ГВ 337].

7° Штампарску грешку измјене реда ријечи налазимо у стиховима:

каква је *џе* [те је — Р. М.] спопала несрећа [ГВ 90];
збиља ти је *сву џамей* [памет сву — Р. М.] попила. [ГВ 1276].

8° Потпуно је изостао стих: то је тамјан свети јунацима, [ГВ 105]. Умјесто њега стоји, са својом нумерацијом, стих: *ка се града вјешто изиграше?* [ГВ 115]. Али стихови нису замијењени јер је 115. стих поново одштампан, овога пута на своме регуларном мјесту.

Изостављена је такође прозна ремарка испред стиха 1308: *Зора је; буде се и дижу.*

(4) Тумачење стихова. — Ђукић је значајан прије свега као коментатор и као приређивач који је понајбоље познавао семантичку страну текста *Горској вијенца*.

1° Трифун Ђукић је заслужан, прво, за тачно тумачење стиха 2424 (*Часне џостје за џса исџостџио*): »У вези са постом постоје у Црној Гори клетве, односно заклетве, као на пример: „Не омрсио се као други Хришћани, него псећим месом!”, „Појео пса на велики петак!”, „Не причестио се Христовом, него псећом крвљу!” Једна од ових страшних клетва изражена је и у речима сердара Вукоте. Друкчија тумачења, као оно код Решетара: „постом не користио својој души него псу”, немају ни песничке логике, ни потребног ефекта, док ово, као клетва, долази у нај-

јаче изразе; њему као пандан долази и наредни стих« [ЂУКИЋ 1941: 173, цит. по ЂУКИЋ 1944: 180].

Своје тумачење Ђукић је претходно образложио у критици седмог [ЂУКИЋ 1921: 316] и осмог Решетаревог издања [ЂУКИЋ 1923: 108], а у чланку *Стихови из „Горској Вијенци” у црквеној ујоћиреди* показао је да су се стихови из клетве сердара Вукоте користили у нешто измијењеном облику и у црквеном чину изрицања најстрашније клетве на онога који је злочин учинио па неће да га призна и на онога који зна за то па крије. Ђукић описује обред и цитира запис из манастира Режевића у Паштровићима примјењиван у другој половини XIX вијека, у којем је и престилизован 2424. стих *Горској вијенци*: „Часне poste за пса испостили!” [ЂУКИЋ 1938: 150]. Коришћење предиката у множини (*испостили*), а индиректног објекта у једнини (*за њса*), потврђује Ђукићево (и Вушовићево) објашњење значења фразеологизма *часне њостје* (испостити), које смо ми у критичком издању актуелизовали и поткријепили новом аргументацијом уз потпуну историју питања.

2° Трифун Ђукић је заслужан, друго, за тачно тумачење стихова 583–584 (*Јунаку се чешиће њуџах хоће / ведро небо насмијајџ грохотом*): »Хоће се овде значи: поћи за руком, десити се. *Грохот* је — грмљавина. Ми сао дакле треба овако разумети: Јунаку се често хоће, деси му се, или пође му за руком, да *зајрми* и *на ведром небу* (да „ведро небо насмије грохотом”), то јест: да порази непријатеља као гром из ведра неба. Освета Иванова тачно одговара оваквом значењу, јер је ту старац, „са сребрном брадом до појаса и сребрном косом до појаса”, летећи као младић, тако поразио Турке: да „од петнаест хиљада Турака не остаде жива ниједнога!” Да је овде реч „грохот” — грмљавина види се, поред смисла у тексту, још и по истом значењу те речи на другом месту у *Гор. Вијенци* („Како пукне пушка на Цетињу грохота ће бити на све стране” или: „чује се грохот пушка”)« [ЂУКИЋ 1941: 149; исто у: Ђукић 1944; стихови 2402. и 598. нетачно се цитирају, треба: Како пушка пукне на Цетиње — (2402) и: не пуштише жива ниједнога; (598)].

Своје тумачење Ђукић је образлагао у критици седмог [ЂУКИЋ 1921: 317] и осмог Решетаревог издања [ЂУКИЋ 1923: 107] те у критици издања Божидара Ковачевића [ЂУКИЋ 1940: 131–132] (исцрпне цитате и историју питања види у нашем критичком издању).

3° Трифун Ђукић је дао прилог тачном тумачењу стиха 527 (*То је срећа, дала ал несрећа*): „Што сам ја на таквом месту одакле нешто више ви-

дим него ви остали, то се може сматрати као моја лична срећа; али је, можда, баш у томе и моја несрећа, јер уколико више видим утолико више и патим, због тешке одговорности која на мене пада» [ЂУКИЋ 1941: 148]. У другом издању је додао: »Ова је мисао слична оној код Шопенхауера да је „бол утолико већи уколико човек стиче разноврсније сазнање, уколико је интелигентнији»« [ЂУКИЋ 1944: 148].

У критици седмог Решетаревог издања Ђукић на следећи начин образлаже своје тумачење: »кад се, после свега онога што је пре тога речено о владици Данилу, после оне његове патње, због које је „у образ као земља доша”, дође на горње стихове, онда се сасвим логично добија утисак да се оно: „то је срећа дала, ал’ несрећа” односи баш на самога владику, који у колико је срећан што се налази на месту одакле се „више види”, у толико је и несрећан, јер што више зна и види то и више пати« [ЂУКИЋ 1921: 316]. Ако се прихвати Ђукићево објашњење, а оно је најлогичније, онда се мора поћи од тога да везник *ал* у 527. стиху нема значење ‘или’, како се обично тумачи, па ни значење ‘али’, него — ‘али и’.

4° И у коментару многих других стихова Ђукић је показао истанчани слух за језичко и поетско значење стиха, на примјер стихова 2359–2360 (*Порујани олѿар јазичесѿвом / на милосѿћ ће окренуѿћ небеса*): „Нашој вери, Мухамеданством окаљаној, помоћи ће само небо, сам Бог, у борби коју припремате” [ЂУКИЋ 1941: 172] или стиха 2476 (*Ка дљиједи ѿламен ѿо ракији*): „добра ракија даје плавичасто-бледи пламен кад се запали. Са светлуцањем овога пламена игуман пореди своју душу, подгрејану вином” [ЂУКИЋ 1941: 174].

3.2. Издање Ђузе Радовића. — Ово издање загребачке Просвјете било је замаскирано уводном студијом Владимира Поповића *Њејош и наше вријеме*, која је прва на насловној страни и на корицама, а тек после је тога долази *Горски вијенац* П. Петровића Његоша, и на крају *Редакција и коментар* Ђузе Радовића [РАДОВИЋ 1947], па га не наводи у потпуном списку издања *Горској вијенца* Александар Младеновић у издању ЦАНУ [МЛАДЕНОВИЋ 2005], а за њега не зна ни приређивач новог издања Драган Лакићевић из СКЗ јер каже да је Ђуза Радовић више пута објављивао *Горски вијенац* од 1962. до 1974. године (скраћује историју питања за петнаест година) [РАДОВИЋ 2009: 501]. А издање је веома важно јер га је приредио сам Радовић, а каснија издања приређивали су и други и некритички је преношен његов коментар.

(1) Текстолошки аспект издања. — Ђуза Радовић је и у текстологији ишао правцем који је зацртао Милан Решетар, али је то чинио унеколико досљедније.

1° Радовић је свуда означавао тауовокалски дифтонг настао губљењем сонанта *j* између двају *u*, али га није свуда на исти начин и графијски исказивао. Графију **иј** (без апострофа) налазимо у презимену Алијћ [ГВ 469], (паукал) Алијћа [ГВ 495], (ак. мн.) Алијће [ГВ 727], гдје Решетар није ни реконструисао дифтонг. Графијом **-иј'** (с апострофом) обиљежава Радовић: а) придјевске компаративе, на примјер: сјајниј' и чудесниј' [ГВ П 34^а], б) датив личног имена: Андриј' [ГВ 1305], в) једину односно-посесивног придјева: божиј' [ГВ 195] (у множини је оставио **ји**: бојји [ГВ 663]) и г) (двапут) глаголски компаратив: волиј' [ГВ 1678, 2236]. Графија **-и'** (с апострофом, али без *j*) представљена је: а) у суперлативу: најстрашни'м [ГВ 1811], б) (двапут) у глаголском компаративу: воли' [ГВ 1205, 1207] и в) упитно-односној посесивној замјеници: чи' је [ГВ -1693]. У прози и Радовић придјевски компаратив даје без сажимања: здравији [ГВ -2407].

2° Дијалекатску појаву губљења сугласника *j* послије дугог *â* у показној замјеници *īaj* Радовић (као ни Решетар) не означава апострофом: Гроб се његов пропâ на та свијет! [ГВ 2425]; Нек уљезе и та луди к нама, [ГВ 2735], у облицима императива у којима *j* није одражено послије дугог *ā* једнообразно пише апостроф (без прозодијске интерпретације и без васпостављања *j*): За горске се госте не приправља': [ГВ 1159]; Те прочита', да знамо што пише. [ГВ 2061]; Исприча' ни штогод, аманати, [ГВ 2242], укључујући примјере у којима би се могло васпоставити *j* које није одражено у писању: Отвара' јој књиге на пророке; [ГВ 836]; И чита' јој масла и бденија. [ГВ 840]; И тиска' их у свијет бијели, [ГВ 1453]; Попе цуцки, да' им оно писмо [ГВ 2051].

3° Радовић је отишао корак уназад у односу на Решетара јер је вратио непалатално *l* у радном глаголском придјеву: прошуплио [ГВ 1705] и непалатално *n* у именици: једногодишници [ГВ 2466] (насловну страну првог издања није ни транскрибовао па не знамо да ли би ту навео *сочиненије или би преузео Решетарев исправак *сочињеније*). Тамо гдје је био буквализам код Решетара, буквализам је и код Радовића — и он је оставио неисправљене облике: лански [ГВ 86], љетни [ГВ 1050], буниште [ГВ 1091], животињи [ГВ 2366], цетинскога [ГВ 2384].

4° Радовић за Решетарем оставља неисправљене штампарске грешке Медаковићевог издања: љубови [ГВ 1023, 1035], дрктим [ГВ 1360], дркташе [ГВ 1507], њиове [ГВ 1204], исправивши је као и претходник у придјеву: слијепи [ГВ -2218]. Зато је васпоставио *j* у везнику *јер* (*јере*) у другом дијелу спјева (али не користи квадратну заграду), исправивши очиту редакторску грешку првог издања, и *x* у личној замјеници: међу њи'(x) [ГВ -2583]. У *Найоменама уз ово издање* Радовић указује да је и сам одступио од досљедности у одржању вјерности оригиналног текста, те је писао *јер* мјесто *ер* [РАДОВИЋ 1947: 51]. У личној замјеници приређивач користи и апостроф и обичну заграду (апостроф би требало избрисати, а обичну заграду замијенити квадратном).

Радовић ничим не указује на изговор слоготворног *p* (Решетар је стављао апостроф): утро [ГВ 210], затро [ГВ 304]; то најчешће чине и каснији приређивачи.

5° Радовић не ставља акценат на узвичној рјечци *га*, и не пише знак узвика иза ње него га замјењује запетом, што ће прихватити сви каснији приређивачи док ми нисмо избрисали и запету: Да, витеза сустопице [ГВ II 23^a]; Да, кад главу раздробиш тијелу, [ГВ 47]; Да, нијесу ни криви толико, — [ГВ 760]. Радовић није исправио Решетареву интерпункцију нити назив вјерског празника (осим што је додао цртицу) у стиховима:

На Шћепан-дан дође ми одива,
Из Штитарах љетос поведена,
[ГВ 2745–2746],

али је избрисао запету између вокатива и његове енклитике у стиху: Од те пјесне, боже ме сахрани! [ГВ 2545]. То је већ значајан корак напријед.

6° Радовићева акцентуација далеко је консеквентнија од Решетареве, иако и он у принципу послјеакценатску дужину не ставља, на примјер: То *ѿвоздѣни* [гвоздѣни — Р. М.] срца у момцима! [ГВ 106].

Радовић је исправио неке Решетареве акценте. У стиху: А нас једне сaмо сунце грије; [ГВ 168] реконструисао је рјечцу. Исправио је акценат у рефрену другог стиха тужбалице: брате рaно! [ГВ 1914] и тиме искључио вокатив именице *(x)рaна, али овдје није довољна замјена акцента јер су облички хомоними прилог рaно¹¹, који је у стиху стварно посвједочен, и вокатив рaно¹ именице рaна (ни из коментара се не види које тумачење

од ових двају Радовић преферира, осим што изостанак запете претпоставља прилошку интерпретацију).

Ријеч *дану* (нека врста императива нулте конјугације) Радовић пише, као и што треба, састављено, али га досљедно акцентује краткосилазним акцентом, на примјер: Д`ану, Бајко, пухни ми у око, [ГВ 952]. Нема сумње да је такав акценат он чуо, али то је аналошки акценат староцрногорских и брдских говора, а у говорима херцеговачког типа то је пренесени акценат: *дану* (како ми ову ријеч прозодијски интерпретирамо).

7° Радовић, прегледности ради, све слике (призоре) почиње на новој страници, увучено, тако да се губи разлика између чина (према четири вјерска народна празника) и појаве. Поред тога, борба пијетлова прикључена је претходном призору иако је она самостална слика (додуше, она је краћа од других). Коло испред којег је грешком пренесен прозни текст интерпретира се као посебан приказ (да је грешка била уочена, тај би дио текста био прикључен претходном).

8° Радовић напомене Његошове враћа у текст одштампавши их ситнијим слогом и у загради (осим оне која је у првом издању испод текста, означена звјездицом). Ни то није добро: у стиху 2788 остаје нејасно да ли напомена (села) има значење генитива једине, па се односи на генитив *Љешкојоља*, или значење номинатива множине, па се односи и на Кокоте и на Љешкопоље, а није ни једно ни друго — њу треба везати за први полустих, она је у генитиву и односи се на генитив множине *Кокотшах*.

(2) Рефлекси јата. — У односу на Решетарева издања, која су му служила као полазиште (али не и десето), Ђуза Радовић је преузео скоро све што је добро ријешено његов претходник, али је понешто и исправио, на што указује и у *Напоменама уз ово издање* [РАДОВИЋ 1947: 50–51].

1° Једносложни рефлекс дугог јата и Радовић је означавао графичком секвенцом *је*, укључујући и примјере: што је чије, дају св'јема; [ГВ П 25^δ]; Већ је троје појало п'јевацах: [ГВ 2567]. У контексту у којем је граматички могући и један и други изговор, али у различитом значењу, и Радовић се с разлогом опредјељује за презент: не см'је каљат мјесецослов, [ГВ П 27^δ].

2° У примјерима поводом којих се водила текстолошка полемика о томе који изговор треба реконструисати, Радовић је за Решетарем у два примјера неоправдано оставио једносложни је-рефлекс:

а мени се *ка* у зарок *сѣјеца* [ст^ж:јѣц^а — Р. М.], [ГВ 1379];
сњежна [сн^ж:јѣжн^а — Р. М.] гривна ситна бисера, [ГВ 1868],

али је њима придружио и трећи, још мање оправдано:

И *сјечењем* [с^ж:јѣч^ењем — Р. М.] у опкладу плећах; [ГВ 101].

3° У примјеру у којем једносложном рефлексу дугог јата претходи сугласник *л* и Радовић има правилан облик: Мало људство, што си засл'јепило? [ГВ 888], али је он досљедно интерпретирао Његошев дијалектизам, именицу *ћњијездо*, с палаталним *њ*, не само кад је он остварен с двосложним рефлексом јата [ГВ 19, 122, 710, 1733], уз исправљену штампарску грешку првог издања у другој потврди, него и с једносложним рефлексом дугог јата, уз малу текстолошку дилему: гњ'ездо [ГВ П 10^δ]; гњ'језда [ГВ 1540]. Ово друго је више у складу с другим примјерима интерпретације једносложног рефлекса дугог јата у овом и другим издањима.

4° Што се тиче примјера у којима је Решетар неоправдано ијекавизирао Његошеве црквенославенизме и поетизме, Радовић је исправио поетизам: Из колевке Белонине [ГВ П 4^а], али је неоправдано поновио за својим претходником неаутентичне облике у примјерима:

Који га је *мл'јеком* [млеко — Р. М.] одранио. [ГВ 637];
Вр'јеме [време — Р. М.] земно и судбина људска, [ГВ 2290];
Ка малојр'јед [малопред — Р. М.] што гордо иђаше [ГВ 241, 245].

У стиху: За њихова смртна *сајрјешења* [сагрешења — Р. М.]! [ГВ 201] Ђуза Радовић је неоправдано реконструисао је-рефлекс кратког јата послије *р* (или је мислио да је то једносложни рефлекс дугог јата, па је заборавао да стави апостроф).

Аутентичне облике у којима је посвједочен народски екавизам: леба [ГВ 1414, 1667] и облик у коме примарно није ни било јата: разлежу [ГВ 281] Ђуза Радовић је адекватно ријешао, о чему саопштава и у уводној биљешци (*Најомене уз ово издање*).

(3) Штампарске грешке. — Ако се занемари грешка која се лако може исправити према коментару: на широком пољу *Земовскоме*. [ГВ 574] (у коментару се стих понавља без грешке: *Темовскоме*), у овом брижљи-

во припреманом издању запазили смо само пет грешака, од којих се прве двије налазе и у другим издањима, а посљедње три су веома необичне.

1° Једном је облик имперфекта замијењен обликом аориста, а друго је изостављање *x* у генитиву множине (грешка коју налазимо и у другим издањима):

Ма никако не *не мојосмо* [не могоасмо — Р. М.] брже. [ГВ 328];
а грднијех десет *йуша* [путах — Р. М.] више, [ГВ 1407].

2° У трећем примјеру оптаив из жанра клетве (партицип без помоћног глагола) преведен је у пуни перфекат, тј. повратна рјечца *се* замијењена је 2. лицем једнине помоћног глагола *си*:

О проклета земљо, *йройала си* [пропала се — Р. М.!] [ГВ 973].

3° Четврто је грешка у реду ријечи:

Бих *младу му* [му младу — Р. М.] снаху уграбио, [ГВ 1273].

4° Пета грешка је лексичка замјена — дијалекатски презент једног глагола (при том глагола кретања) замијењен је екавским обликом другог глагола (глагола мировања), тј. словослагачи су пермутовали вокале у прва два слога:

Док *седимо* [сидемо — Р. М.] кâ на ово поље, [ГВ 1313].

(4) Тумачење стихова. — Коментар Ђузе Радовића рађен је тако да искључи потребу за посебним рјечником у прилогу (у каснијим издањима додат је и рјечник). Необично је то што рођени ијекавац пише коментар екавски за православне Србе у Хрватској, која је тада, и неколико деценија касније, била конституисана као држава хрватскога и српскога народа. Радовићева објашњења су врло значајна јер их пише одличан познавалац *Горској вијеници* и црногорске традиције, и пише их из перспективе једног Брђанина из Мораче. Тиме се географија Његошевих тумача проширила и на сјевероисток Његошеве Црне Горе односно „њезинијех околина” (по Вуковом одређењу). Показаћемо специфичност овог коментара на неколиким примјерима.

1° Стихове 133–134 Радовић овако тумачи: „не смемо се надати, по-уздавати ни у кога сем у бога и у саме себе. Треба, међутим, обратити пажњу на то да је овде *на да* генитив од *над* (именица мушког рода, а не номинатив именице ж. рода *на да*, као што би било у савременом књиж. језику) и да *право* овде није именица, већ да има прилошко значење: баш, стварно, управо” [РАДОВИЋ 1947: 182 (на генитиву **Нáда** којим почиње 133. стих стављен је акценат)]. — Коментар је и тачан, и исцрпан (једино је требало у тексту акценатовати и прилог *йрãво*).

2° Радовић тачно семантизује адвербијале **међу горе** (у стиху 62) и **ове планине** (у стиху 265): „у Црну Гору” [РАДОВИЋ 1947: 181, 186].

У стиху 173 објашњава предлошко-падежну групу **од Кома** (не стављајући акценат): „Ком или Комови стеновит ланац планинских висова на истоку Црне Горе. До берлинског конгреса, 1878, ту је била и црногорско-турска граница” [РАДОВИЋ 1947: 183]. — Стјеновити ланац који чине два виса никад се није означавао једнином. Некад се означавао двојином *Кома*, данас — множином *Комови*. Ми смо утврдили да је и у *Горској вијенци* облик *Кóма* генитив множине, настао преображајем генитива двојине *Кому*, па зато нема финално *х*.

Радовић не исправља редакторску грешку првог издања у 332. стиху према пјесниковом рукопису, него објашњава облик множине: „Никшић, данас обичније Никшић, град у Црној Гори” [РАДОВИЋ 1947: 188]. — Ровчани, а под њиховим утицајем и Морачани, заиста говоре у множини: *идем у Ни(к)шиће*, али то није могао знати Медаковић кад је уједначавао облике. Већ у Моракову, првом селу западно од Роваца, говори се у једнини: *идем у Ни(к)шић*. Како је Његош град називао, види се по рукопису *Горској вијенци* (у оба контекста: одъ Никшића).

3° Ђуза Радовић је понекад знао да неке своје (неосноване) претпоставке представи као научне истине. Тако он објашњава именицу *Марач* из 666. стиха (у коментару је штампарском грешком измијењен предлог: **ка̑** у **марчу**, у тексту је исправно: *Ка̑* о марчу): „**марач** или пролетњак је дан пролетње равнодневице. Уочи тога дана вештице су најактивније, воде коло по гумнима, држе састанке на раскршћима и јашу на вратилима. По народном веровању јаке пролетње и јесење ветрове и честе промене времена у то доба проузрокују вештице и здухачи, својом борбом. [...] Иначе старији наши писци месец март зову марач” [РАДОВИЋ 1947: 197]. — У данашњој Црној Гори, од старе Катунске нахије, пре-

ко никшићког краја, све до Бијелог Поља сви светац Марач везују за 1. март по старом календару (по новом је то данас 14. март).

Други примјер. За именицу из 1558. стиха Ђуза Радовић без икакве ограде предлаже овакво тумачење: „Кључеви, две тање сохе са по једном рачвом, која се налази на извесном отстојању од дебљег краја сохе. На таквим сохама, кључевима, прелазила се плића вода или би млађарија на њима ходала ради забаве” [РАДОВИЋ 1947: 216]. — Све је то у реду осим самог назива: нема података да су се штуле негдје звале *кључеви*.

4° Врло је важно Радовићево објашњење друге именице у стиху 1285: „**сјенокос**, планинска ливада. Сенокосима се називају јесења (или пролећна) сточарска насеља, која се обично налазе негде ближе селима, а не у правој планини. Оно што сенокосе разликује од обичних летњих катуна, то је што колибе у овим јесењим насељима нису груписане, као што је најчешће случај у катунима, него су растурене и подигнуте према томе како се где налази чија ливада. На летњим планинским катунима сва испаша је заједничка, на сенокосима тек пошто се ливаде покосе. То означава и овде реч сјенокос, те према томе ватра која се спомиње у овом стиху је ватра која гори у колиби, а не на ливади” [РАДОВИЋ 1947: 212]. — Такви катуни око чијих колиба се косило нису обавезно морали имати колибе раштркане него су могле бити и груписане ако су се налазиле при каквој шуми иза које је била већ испаша. То је једно. Коментатора демантује сам текст са двије појединости: ватра је горела на сред сјенокоса, тј. на сред катуна, напољу; снаха Бана Милоњића је чула да свак спава у колибама, а не у њиховој колиби, у којој је ђаво надарио Вука Мандушића да ноћи.

3.3. Издање Салка Назечића. — Стручњак за српску народну поезију, који се бавио и односом историје и поезије, утемељивач катедре за усмену народну књижевност на Сарајевском универзитету (наслиједио га је Љубомир Зуковић, кога му је препоручио Мирослав Пантић), Салко Назечић је приредио сарајевско јубиларно издање *Горској вијенци* и за њега написао коментаре.

(1) Текстолошки аспект издања. — Ослањао се Назечић на своје претходнике, прије свега на Вушовића (чије му је прво издање послужило као протограф) и Решетара.

1° Издање је популарно, па нема пјесникових фуснота, што није добро, али оне нису ни у коментар укључиване, што никако не ваља.

2° Назечић је имао и неке текстолошке претензије. У једном случају уједначавање је ишло у правилном смјеру — према стиху: јутрос си ми дивно воскреснула [ГВ 2616] исправљен је глаголски облик у стиху: чест, народност ће је воскреснула, [ГВ 2353], што нису били учинили ни Решетар ни Вушовић.

3° У другим случајевима уједначавање је ишло у погрешном смјеру. Тако, умјесто да исправи погрешни генитив првог издања: *љубови* [ГВ 1023, 1025] (треба: *љубави*), Назечић је према њему „исправио”, а у ствари покварио, и номинатив у стиху: смијешна је ова наша *љубов!* [ГВ 1025] (треба: *љубав*). Ни Решетар ни Вушовић нису исправили генитив у два стиха (према рукопису), али нису дирали ни номинатив.

4° Задржаћемо се на примјеру који је у вези и с рефлексима јата. Наиме, у именици *ћњијездо* (што је Његошев фонетски дијалектизам) и Решетар и Вушовић реконструишу *њ*, док Назечић сугласник депалатализује, али само у примјеру: *гнијездо* [ГВ 710]; једносложни рефлекс као и они даје правилно у примјеру: *гњјездо* [ГВ 1540], али их у том погледу не слиједи у потврди из Посвете: *гнјјездо* [ГВ П 10].

(2) Рефлекси јата. — Тамо гдје су гријешили и Милан Решетар и Данило Вушовић, придруживао им се Назечић; гдје је гријешо само један од наведених претходника, Назечић се њему приклањао; у неким случајевима Назечић је правио и самосталне грешке. Тако је текстологија рефлекса јата најслабији аспект анализираних издања.

1° Слиједећи и Вушовића и Решетара, Назечић ијекавизира Његошеве црквенославенизме: *мл’јеком* [ГВ 637], *вр’јеме* [ГВ 2290] и поетизам: *кол’јевке* [ГВ П 4].

2° У облику: *разлежу* [ГВ 281], у коме Вушовић, испитивач и Његошева језика и источнохерцеговачког дијалекта, оставља исправан облик, Назечић се приклања Решетару и поправља Његоша: *разл’јежу* [ГВ 281] — реконструише облик у којем примарно није ни било јата.

3° Тамо гдје су једносложни рефлекс дугог јата Решетар и Вушовић скратили, то исто чини и Назечић, у глаголској именици: *сјечењем* [ГВ 101], у придјеву: *сњежна* [ГВ 1868] и у глаголским облицима: *стјеца* [ГВ 1379], *побједи* [ГВ 2313]. Ово посљедње је врло чудно јер су Назечићеви

претходници одлично знали да Његош има хиперијекавизам и у самој именици (*Њобијега*).

4° Тамо гдје су рефлекс кратког јата послје *р* Решетар и Вушовић неоправдано продужили, то исто чини и Назечић: малопр'јед [ГВ 241, 245]. Вушовић тачно даје е-рефлекс кратког јата у именици *саѝрешења*, Решетар неоправдано реконструише је-рефлекс према књижевном узусу: сагр'јешења [ГВ 199], а Назечић иде даље у погрешном смјеру — реконструише једнослужни рефлекс дугог јата: сагр'јешења [ГВ 199].

5° У текстологији именице *деисѝвије* Назечић се приволио Вушовићевом царству: дијејствије [ГВ 2298]; дијејствија [ГВ 2320], а не Решетару, који доноси лик *дјеисѝвије*.

6° Назечић јекавизира, али не васпоставља *х*, у облику: љеба [ГВ 1414, 1667] иако то не чине ни Решетар ни Вушовић; они су знали да се тако говорило у народу у старој Црној Гори.

7° Умјесто да према стиховима: »Бјеж', народе, е изгоре кућа!« [ГВ 1564]; ма изгоре ојађела кула! [ГВ 2785] исправи штампарске грешке првог издања: »па у живи огањ *изѝорјетѝи* [изгорети — Р. М.]!« [ГВ 2215]; Куће турске огњем *изѝорјесмо* [изгоресмо — Р. М.], [ГВ 2604], које смо тек ми ријешили, Назечић је с њима „уједначио” рефлекс кратког јата и у стиху: Па све могах с јадом *ѝреѝорјетѝи* [прегорети — Р. М.], [ГВ 1281] иако то нису чинили ни Решетар (у потоњем издању) ни Вушовић, лингвистички зналци.

8° Насупрот и Вушовићу и Решетару, Назечић замјењује изворни Његошев облик *целива* (и прави резултат фонетских процеса у ијекавским говорима) књишким јекавизмом: цјелива [ГВ -1400 и др.].

(3) Штампарске грешке. — Има их неупоредиво више него у паралелном издању Ђузе Радовића, али и дупло мање него у издању Антуна Барца. Звјездицом ћемо означити грешке које су преузете из првог Вушовићевог издања.

1° Прво ћемо навести грешке којима се нарушава изосилабизам, десет слогова у стиху:

а немаше јошт *двaдeceт* [двадест — Р. М.] годинах! [ГВ 1990];
Будале су *са очима* [с очима — Р. М.] слијепе, [ГВ 2363].

Грешке овог типа не појављују се баш често у издањима из XX вијека (сем у школском издању Божидача Ковачевића); у овом смислу претходник Назечићев био је још приређивач издања браће Јовановића (и Медаковић у једном стиху).

2° Типска је грешка замјена архаичног Његошевог *још* савременим *још; ту је Назечић двапут грешан био:

Што би ово те *још* [јошт — Р. М.] не дођоше [ГВ 311];
И *још* [јошт — Р. М.] ћу ви једну спрдњу причат, [ГВ 1574].

3° Један од најдуговјекијих типова штампарских грешака јесте замјена Његошевог *ш* савременим књижевним *шта. Три је направио Медаковић у првом издању *Горској вијенца* (прве двије исправљамо према рукопису, трећа је из оног дијела спјева чији рукопис није сачуван):

*Ш*та [Што — Р. М.] Леонид оће и Сцевола, [ГВ 233]*;
»*Ш*та [Што — Р. М.] би било одучити трске [ГВ 1107]*;
Ема *ш*та [што — Р. М.] се друже с крвницима!? [ГВ 1893]*.

Назечић те грешке није исправио, али им је додао још двије:

Добро дошли, *ш*та [што — Р. М.] је било људи? [ГВ 2045]*;
Причајте ми, *ш*та [што — Р. М.] је тамо било; [ГВ 2583].

4° Грешка брисања финалног *х* у генитиву множине такође је типска. Запазили смо је у два примјера:

а грднијех десет *ју*ша [путах — Р. М.] више, [ГВ 1407]*;
сто *хи*љада [хиљадах — Р. М.] притисло Тураках; [ГВ 1744].

Трећи је примјер друкчији (мада је и он чест). У оригиналу је замјенички облик *неколика* с којим иде паукал *дана*; замијенивши га обликом *неколико, требало је да замијени паукал плуралом *данах:

Бог је драги *неколико* [неколика — Р. М.] дана [ГВ 1883].

5° Једном је облик имперфекта замијењен обликом аориста:

ма никако *не мојосмо* [не могасмо — Р. М.] брже. [ГВ 328]*.

Грешку налазимо и у Радовићевом издању које се исте године појављује у Загребу, али без акцента. У суштини, ово је више неоправдана редакторска интервенција него класична штампарска грешка, а условљена је специфичношћу граматике оригинала: као архаизам и дијалектизам, у пјесничком језику Његошевом срећу се перфективни глаголи у имперфективном руху.

6° Двије су грешке редакторске — архаични облик је замијењен савременим, а русизам хибридним обликом:

чест је слава, светиња *народна* [народња — Р. М.]! [ГВ 2317];
пругани олтар *језичесѝвом* [јазичеством — Р. М.] [ГВ 2359].

Прве грешке нема у издању браће Јовановића (они су само русизам замијенили српским обликом: *часѝ*), а друге има, али је у том издању и суфикс посрбљен: *језичесѝвом*.

7° Назечић има своје уникалне грешке, које нема потребе коментарисати:

ошѝра [општа — Р. М.] грми анатема. [ГВ П 26^б];
йовукоше [повукуше — Р. М.] те нам образ грде! [ГВ 1897].

Уникалном би се могла назвати и сљедећа грешка да није претходно учињена у Ковачевићевом издању (а обојица су је преузели из првог Вушовићевог издања):

дјелайѝелне [дејателне — Р. М.] оживит членове [ГВ 755]*.

8° Грешке у прози срећу се и у неким другим издањима, а то значи да су преузете (и преузимање):

Сврши писмо и чита га наглас *свијема* [пред свијема — Р. М.] [ГВ -1173]*;

Чуде се гледајући *сїарої* [старога — Р. М.] игумана [ГВ -2380 (код Назечића -2361)];

Куни, сердаре *Вукоїа*, *їи* најдоље [Вукота ти е најдоље — Р. М.] умијеш, [ГВ -2407]*.

У посљедњем примјеру лична замјеница *їи* граматички је субјекат главне реченице (с предикатом *куни*), зависна реченица је без подмета, а уводи се везником *ѣ* у значењу ‘јер’.

Једина је „оригинална” прозна грешка у придјевском роду српског вјерског празника. Умјесто мушког рода (Бадњи вече) употријеђен је женски: *Бадња* вече; [ГВ -2438]. Али ни ту Назечић није први погријешо. Прије њега грешку је учинио Божидар Ковачевић, само што је он мушки род замијенио средњим: *Бадње* вече; [КОВАЧЕВИЋ 1940: 169].

Назечић се служио првим Вушовићевим издањем јер су у другом исправљене штампарске грешке првог издања у стиховима: Ма никако не могасмо држе; [ГВ 328]; Дјејателне оживит членове [ГВ 755]; „Што би било одучити трске [ГВ 1107]. Од двадесет двије наведене грешке, девет је преузето од Вушовића; да се користио другим Вушовићевим издањем, било би преузетих грешака за једну трећину мање.

Али има један куриозитет. У првом Вушовићевом издању, прије *Горској вијенца*, са којим приређивач отпочиње Цјелокупна дјела, одштампан је факсимил сачуваног фрагмента Шћепана Малог (и пише да је из Шћепана Малог). И то је све у реду јер факсимил долази иза Његошеве фотографије, а прије литографије владике Данила. У другом издању, међутим, факсимил долази послје Предговора, али испод њега је одштампана погрешна легенда: „Факсимил једног дела рукописа *Горској вијенца*” (испред прве арапске стране, а послје ХХХ римске). Назечић је преузео тај факсимил, вјероватно из другог издања (јер иначе зашто би њиме илустровао књигу у којој је само *Горски вијенац*), па кад је сазнао да то није *Горски вијенац*, он је то у задњи час исправио, али наопако — с легендом: „Једна страница Његошева рукописа из дјела »Луча микрокозма«” (стр. 32, иза Лица). А из *Луче* нема сачуване ниједне странице оригиналног рукописа!

И једна напомена. Библиографи датирају издање рукописа *Вијенца їорској* (како гласи посљедња верзија наслова у рукопису) 1931. годином (такав одговор је из Љубљане, гдје се књига штампала, добио Љубомир Дурковић-Јакшић, односно Универзитетска библиотека у Београду). Али је књига растурана касније, па је њу и Универзитетска библиотека добила тек 1936. Да је та књига била доступна прије Вушовићевог другог из-

дања Цјелокупних дјела, приређивач би из ње сигурно донио макар једну страну као факсимил.

(4) Тумачење стихова. — Специфичност објашњења Салка Назечића састоји се у томе што он коментарише шире сегменте текста, па и читаве реплике као једну цјелину.

1° Салко Назечић је био Србин исламске вјерско-културне припадности, и по опредјељењу. Ово наводимо стога што је он врло објективно тумачио идејну основу *Горској вијеница*. То ћемо показати на примјеру реплике која почиње стихом 612. Свој дуги коментар приређивач овако завршава: „Владику Данила нарочито боли што Црногорци који су примили ислам пљују на своје име и на свој народ. То не смије тако остати, потурице у Црној Гори морају бити уништене. То ће бити тешка борба, јер нема ниоткуда помоћи, требаће прије времена пожњети младо жито (тј. многи ће млади јунаци прије времена погинути), али ће то бити дивне жртве, јер је то борба за част и име народно. То ће бити непрестана борба, треба да се догоди оно што се не може догодити, па ако и све пропадне, изнићи ће на гробу цвијеће које ће убрати далека покољења. Ње-гош пјесник и филозоф није могао љепше показати своје схватање живота као вјечног кретања напријед, које произлази из борбе супротности, и није могао боље да одрази ону огромну снагу која и данас покреће наше народе: | љубав за слободу и домовину и вјера у непрекидни напредак” [НАЗЕЧИЋ 1947: 158–159].

Друго „тамно мјесто” из анализираног монолога владике Данила, тј. завршних шест стихова:

Трѣд̄а служит || чѣсти | и ймену!
Нѣка д̄удѣ || д̄орба | нѣпрест̄ан̄а,
нѣка д̄удѣ || *шӣд̄* б̄йти | нѣ може:
нѣк̄^а а̄д̄ *йр̄д̄ждрѣ*, || п̄кос̄й | Сат̄ана —
 на гр̄об̄љу ће || изнићи | цв̄ијеће
 за д̄алек̄о || нѣк̄о | покољење!

[ГВ 657–662]

састоји се од двије реченице. Прва реченица је текстуално јасна: Треба бранити национално достојанство и народност. Друго је зависно-сложена реченица с главном реченицом у стиховима 661–662. и двјема зависним условним реченицама (стихови 658–659); друга зависна реченица

се у 660. стиху експлицира двјема реченицама које су у међусобном асиндетском копулативном односу (саставне реченице без везника). Формална и семантичка структура реченице може бити овако прокоментарисана: Па и да се борба никад не заврши (тј. да се не заврши нашом побједом), па чак и да се деси немогуће — да нашу земљу покори Турска и да нас Турци све поубијају, наша жртва има смисла јер ће надахнути неко будуће покољење да извојује слободу. — Ако упоредимо ову семантичку интерпретацију с Назечићевим коментаром, и с погрешним објашњавањем првих двају стихова друге реченице уопште, видимо да је грешка условљена погрешном семантизацијом граматичке ријечи *нека*: није то императивна рјечца него условни везник у значењу ‘па и да’ (буде). Коментатор нетачно објашњење првих стихова с тачно одређеним смислом завршних стихова премошћује уметнутом реченицом: „па ако и све пропадне” — с условном везничком формулом *иа ако и*, којом би требало кориговати претходни дио коментара, тј. претходна два стиха.

2° У коментару истог фрагмента покушава се дати тумачење и првог тамног мјеста у монологу владике Данила: „Европски (хришћански) свештеник (жрец) са светога амвона (олтара) бори се против турске силе, која хоће да уништи све оно што се налази под заштитом крста (под сјен распјатија). Крв је праведна проливена, прах светитеља се растура (Његош мисли сигурно на спаљивање костију и растурање праха Саве Немањића — Св. Саве — које је извршио Синан паша), дошло је вријеме коначног обрачуна између два свијета: хришћанског и муслиманског, јер они (луна и крст, два страшна симбола) не могу заједно остати на земљи (лађици грдна страданија)” [НАЗЕЧИЋ 1947: 158].

Формална и семантичка структура реченице првог „тамног мјеста”:

Луна и крсти, || двâ страћна | символа —
 њихово је || на гробнице | царство;
 слѣдоват њм || ријеком | крвавом
 у лађици || грдна | страданија,
 то је — *дйи* || једно | *или* дрѹгѹ.

[ГВ 631–635]

у нашем коментару је добила овакву интерпретацију: Два (су) страшна знамења: ислам, чији је симбол полумјесец, и (западно) хришћанство, чији је симбол крст — њихова власт почива на гробовима оних који су погинули за једну и за другу вјеру; слиједити крвави пут којим иду ова

два симбола, односно религије, то значи — бити (изворно) муслиман или хришћанин. Пошто пјесник користи именицу *крсти* (у 631. стиху) у историјском значењу, у суштини с негативном семантиком, може се узети да он овдје има у виду западно хришћанство, нарочито католицизам, који је водио крсташке ратове против ислама и градио своје царство на гробовима вјерника, а не православље (тешко би се могло претпоставити да би православни епископ за своју вјеру рекао да је она „страшни символ“). За изворно хришћанство, тј. за православље, Његош очито користи синтагму *крсти сѣраганија* (у 640. стиху) у богословском значењу, и наравно с позитивном семантиком. Да је то тако, потврђују стихови 624–625. из истог монолога:

Жрец [жрѣц] Европе с светога [с: вѣтѡга] амвона
хули-пљује [ху̀ли̇ ʰпљу̀је] на олтар Азије;

[ГВ 624–625].

Из тога произлази да се никако не би могло поновити за Салком Назечићем (а многи то понављају и Његоша оптужују) да је дошло вријеме коначног обрачуна између два свијета: хришћанског и муслиманског, и да они не могу заједно остати на земљи — то Његош, односно његов књижевни јукак није рекао.

3° Салко Назечић је дао ново тумачење стиха 2239 (*да њредирам њр-сѣима за фајду*): „Кнез Јанко овдје мисли да од тога преметања бројаница имају само корист прсти што се мичу (то је прстима за фајду). Значи да је бројање бројаница бескорисно. Ово за *фајду* Његош употребљава и у значењу »која (каква) корист«” [НАЗЕЧИЋ 1947: 173 (додали смо курзив)].

Тумачење није само Назечићево — исте године га је изнио и Антун Барац, али без образложења. То је једно. Друго, кад већ полазе од овог тумачења, приређивачи су морали ставити запету испред ријечи *ѡрсѣима*. Ми ову занимљиву интерпретацију не можемо оставити ни као алтернативну јер је фразеологизам за *фајду* без компоненте *шиѡ*, у значењу ‘узалуд, бескорисно’, посвједочен и у Његошевој приповијести Житије Мрђена Несретњиковића.

Друго значење које помиње Назечић нема сама предлошко-падежна група него читав фразеологизам *шиѡд за фајду*, који смо ми у критичком издању у текстолошким напоменама уз стихове 2007 и 2015 семан-

тизовали ‘нема користи’ (фразема је исказана као реторско питање, али с негативним одговором).

4° У коментару стихова 834–847 читамо: „Прича Вука Мандушића о снахи Анђелији која му се »помамила« алузија је на Турке, јер се и они не могу поправити без употребе силе” [НАЗЕЧИЋ 1947: 162]. И ту је све у реду, и у објашњењу и у имену. Али приређивач, грешком, преноси Анђелијино име и на туђу снаху, на ону безимену љепотицу која је Вуку Мандушићу сву памет попила, у коментару фрагмента који почиње стихом 1270: „*Друја*, овдје у значењу равна по љепоти, тако лијепа као Анђелија. Ова слика заљубљенога јунака који у сну говори о својој љубави према Анђелији, снахи бана Милоњића, једно је од најљепших мјеста у *Горском вијенцу*. По овој особини управо Вук Мандушић је прави човјек, не нека апстракција, па зато може и бити онакав јунак и онако туговати за сломљеним цефердаром на крају *Горскога вијенца*. / Реализам Његошев као и његов велики пјеснички таленат на овом примјеру нарочито долази до изражаја, јер би сваки мањи пјесник пошао путем идеализирања и од Вука Мандушића створио нешто, што не би било ни јунак — ни човјек” [НАЗЕЧИЋ 1947: 166 (додали смо курзив; знак / указује на нови ред у тексту који се цитира)]. — Овај примјер показује колико је сам текст *Горској вијенца* Назечићу у суштини био далек.

3.4. *Издање Анђуна Барца*. — Овим издањем географија приређивача *Горској вијенца* проширила се на католички запад језичке територије којој Његошев пјеснички опус припада. Литературолог по струци, Антун Барца се бавио књижевношћу романтизма, па је приредио једно важно, ћирилично издање Мажуранићевог спјева Смрт Смаил-аге Ченгијића, вративши му и аутентични наслов, и приредио је, латиницом, и *Горски вијенац* о стогој годишњици првог издања. Како приређивач напомиње у уводу одјелка „*Naromene i objašnjenja*”, издање је удешено с обзиром на читаоце у хрватским крајевима [BARAC 1947: 161].

Барчев коментар прештампан је у зборнику ауторових радова из његошологије које је приредио Крсто Пижурџица, без самог издања, а под насловом (који је приређивачев) „*Komentar Gorskoga vijenca*” [BARAC 2013: 47–80]. То није први пут да се коментар објављује без коментарисаног текста. Такав је коментар Слободана Томовића, који може да стоји уз свако издање, и коментар Михаила Стевановића, који је рађен за акценатско издање *Горској вијенца*, које је било планирано, али изгледа само планирано, није и остварено. Тако се није појавило ниједно ак-

центовано издање спјева. (Наше акценатско издање *Горској вијенца* припремљено је, али још чека на објављивање.)

(1) Текстолошки аспект издања. — Издање је рађено без претензија да буде критичко, па и научнопопуларно, оно је само популарно.

1° Иако је издање скоро луксузно, у тврдом повезу, с црвеним иницијалом на почетку сваке реплике, с црвеном бојом одштампаним лицима у тексту, оно не разлучује четири дијела спјева (случајно су други и четврти дио на почетку стране, али нису спуштени, као ни први дио, док трећи дио почиње у сред стране).

2° Списак лица је специфичан. Црвеном бојом су одштампани хришћани (с двоструким крстом изнад у истој боји и вертикално), а муслимани (и с њима **Jedna baba**) — црном бојом (с младим мјесецом у истој боји, који је због нечега хоризонталан).

3° Приређивач не доноси пјесникове напомене, ни тамо гдје стоје у Медаковићевом издању 1847. односно у издању које се паралелно објављује у Загребу 1947. године (издање Ђузе Радовића): њих је, по своме нахођењу, Барац укључивао у своја објашњења.

4° Са аспекта чисто текстолошког, приређивач није имао претензије да нешто суштински измијени у односу на Решетарев протограф из 1926; изузетак су рефлексии јага, а и за њих је узет као узор Решетар, али овога пута Решетар из 1940.

Обратићемо пажњу само на једну прозодијску полемику. Решетар је, само у Рјечнику, ставио краткосилазни акценат на обје варијанте ријечи: »**к̄ами**, стари ном. и **к̄ам**, скраћени ном. од *камен*, говори се у клетви као »у зао час! јаох!«, нпр. »ками мајци!«” [РЕШЕТАР 1940: 150]. У посљедњем стиху тужбалице сестре Батрићеве Барац ставља дугосилазни акценат: *glavari se skamenili, / k̄am im [k̄am̄! im — Р. М.] u dom!* [ГВ 1963]. И у овом стиху посвједочен је стари номинатив *к̄ами*, само што се то у досадашњим издањима не види услед контракције двају *и*, која је реконструисана само у нашем издању. Друге потврде Барац не акценгује, али је још у једној варијанта *к̄ами*, у друкчијем, прилошком значењу: *tek da steku da se kami r̄anê*. [ГВ 1422]. Варијанта *к̄ам* није настала скраћивањем старог акузатива *камен*, него старог номинатива *ками*, па и она има краткосилазни акценат, посвједочен у стиховима: *a sa mrtvom tvojom glavom, / kam da mi je!*

[ГВ 1944]; kam bi crkâ od ove žalosti, [ГВ 2032]. Преношење акента на предлог (без послџеакценатске дужине) у кам реализује се у два стиха: Turci braćo, u kam udarilo! [ГВ 848]; bez njega bi u kam oćajala. [ГВ 2323].

(2) Рефлекси јата. — Барац се, како у уводној биљешци истиче, служио Решетаревим текстом из Целокупних дела (1926), али је у суштини преузео редакцију рефлекса јата из Решетаревог десетог издања *Горској вијенца* (1940). Тако је Антун Барац својим издањем Његошевог и издањем Мажуранићевог спјева утемељио данашњи ортографско-ортоепски узус загребачке варијанте књижевног језика, по обрасцу: „пиши **вијенац**, читај [в^џјенац], осим кад силабичке потребе стиха то захтијевају”. Вуков модел, којег су се придржавали и приређивачи *Горској вијенца*, осим Решетара у десетом издању, гласи „пиши и читај **вијенац**, а кад силабичке потребе стиха то захтијевају, пиши апостроф на мјесту несловогног [џ] **в’јенац** и читај [в^џјенац]”. Нема потребе да посебно разматрамо појединости — Барац се држао Решетара и у погрешкама.

(3) Штампарске грешке. — Пошто се Барац служио Решетаревим издањем из прве књиге Целокупних дела, у којем је посао око штампања и коректуру водио Павле Стевановић а не приређивач, а у том издању су се поткрале извјесне штампарске грешке, не само писање великог слова на почетку стиха, а тамо гдје је требало да буду велико, стих је увучен (тај тип грешака преузео је Данило Вушовић у првом издању, на шта му је Решетар у приказу скренуо пажњу, али није Антун Барац) — штампарске грешке које су из тог издања преузете означимо звјездицом.

1° У једном стиху замијењено је ћирилично **В** латиничким **V**:

Bizantija [Vizantija — P. M.] sada nije drugo [ГВ 12].

Текст је очито слаган с ћириличног протографа, па је испала контаминација источног лика *Византија* и западнога *Vizant*. Да је то само штампарска грешка а не редакторска исправка, показује објашњење топонима *Витлејем*: „Betlehem” [BARAC 1947: 195].

2° У два стиха у генитиву плурала изостало је финално *x*:

od *Turaka* [Turakah — P. M.] u Dugu krvavu; [ГВ 1297];
a grdnijeh deset *puta* [putah — P. M.] više, [ГВ 1407]*.

3° У три стиха замјенички паукал (*не*)*колика* замијењен је прилогом:

GAĐAJU PUŠKAMA I BROJE *KOLIKO PUTA* [kolika puta — P. M.] KOJA ODJEKNE. [ГВ -139];

Bog je dragi *nekoliko dana* [nekolika dana — P. M.] [ГВ 1883];

SAMO *NEKOLIKO GLAVARA* [nekolika glavara — P. M.] OSTADOŠE NA CETI-NJE, [ГВ -2218].

Тиме је текст постао двоструко неаутентичан: уз прилог би морао да иде наставак генитива плурала, а он је у *Горском вијенцу* регуларно с наставком *-ах*.

4° Један од најдуговјекијих типова штампарских грешака јесте замјена Његошевог *шћо* савременим књижевним *шта. Три је направио Медаковић у првом издању *Горској вијенца* (прве двије исправљамо према рукопису, трећа је из оног дијела спјева чији рукопис није сачуван):

Šta [Što — P. M.] Leonid oće i Scevola, [ГВ 233]*;

Šta [Što — P. M.] bi bilo odučiti trske, [ГВ 1107]*;

Ema *šta* [što — P. M.] se druže s krvnicima? [ГВ 1893]*.

Барац те грешке није исправио, али им је додао још двије:

Šta [Što — P. M.] će biti, ko će ugoditi? [ГВ 1829];

Pričajte mi, *šta* [što — P. M.] je tamo bilo; [ГВ 2583].

5° У два стиха облик је само дјелимично посрбљен, па смо умјесто изворних русизама добили хибриде:

Voskresenja [Voskresenja — P. M.] ne biva bez smrti, [ГВ 2351];

Porugani oltar *jezičestvom* [jazičestvom — P. M.] [ГВ 2359]*.

6° Има грешака које налазимо и у другим издањима:

da su *ono* [one — P. M.] šćeri Lazareve? [ГВ 187];

SVRŠI PISMO I ČITA [čita ga — P. M.] NA GLAS PRED SVIJEMA [ГВ -1173];

ČUDE SE GLEDAJUĆI *STAROG* [staroga — P. M.] IGUMANA [ГВ -2361 (= -2380)];

POSILIJE *TRIDESET*, *ČETRDESET* [tridest-četrdest — P. M.] DRUGAH PRIČAJ SVOJE SNOVE; [ГБ -2387]);

NOSE ZA NJIM DVA MOMKA MEĐU SOBOM JEDNU SINIJU I NA NJOJ *DVADESET* [dvadest — P. M.] OKA *PŠENICE* [šenice — P. M.] VARENE [...]. MOMCI POSTAVIŠE KOLJIVO NASRED *VELIKOG* [velikoga — P. M.] GUVNA, [ГБ -2648];

ULAZI JEDNO MOMČE K NJIMA, CELIVA VLADIKU U RUKU, PA *IGUMANA* [igumna — P. M.] STEFANA. [ГБ -2681];

svak potrči k *riječkomu gradu* [Riječkome Gradu — P. M.], [ГБ 2696].

7° Поред ових типских грешака, бројни су стихови у којима као да је језик „поправљан”, на врло различите начине:

koji žive doklen *sunce* [sunca — P. M.] grije? [ГБ 78];

VLADIKA DANILO VIĐE DA SU SE OKUPILI SVI PA I ON *IZIĐE* [izide — P. M.] MEĐU NJIH. [ГБ -509]*;

ne *pustiše* [puštiše — P. M.] živa nijednoga; [ГБ 598];

te *kneginja* [knjeginja — P. M.] Ivanbegovica, [ГБ 693]*;

TURCI SE MRKO *POGLEDAJU* [pogleduju — P. M.]. [ГБ -790];

OD VEZIRA NOVOGA KOJI *OBILAZI* [oblazi — P. M.] CARSTVO [ГБ -1074];

što *nabraja* [nabraje — P. M.] svoje brojanice. [ГБ 1213];

NEKO ZBORI KROZ SAN [kroza san — P. M.]; [ГБ -1253];

cijele se *napune* [napuni — P. M.] naroda, [ГБ 1537];

kâ da ništa ni *zborio* [zboreno — P. M.] nije! [ГБ 1662];

volij' su ti kokoš ali *jaja* [jaje — P. M.] [ГБ 1678];

PITAJU, OD *ČIJEG* [čijega — P. M.] JE BRAVA, [ГБ -1708];

a *graktahu* [grakahu — P. M.] na jata vranovi. [ГБ 1747];

tako [takvo — P. M.] voće nije za kavure. [ГБ 1841];

jer je sasma *preništavna* [preništava — P. M.] lađa. [ГБ 2163];

ko li *božja* [boža — P. M.] prozreti čudesa? [ГБ 2221].

Ниједан од ових примјера читалац не може да исправи: сви дјелују као да су аутентични.

8° У примјеру:

DOĐE DRAŠKO VOJVODA PA SE SA SVIJEMA GR LI I *CJELIVA* [celiva — P. M.], [ГБ -1400]

представљена је штампарска грешка, а не (неоправдана) текстолошка интервенција, јер у три преостала примјера задржан је аутентични облик: *celiva*.

Исто тако, у примјеру:

Vražja sila odsvud opkolila [оклопила — Р. М.]; [ГВ 646]

није редакторска него штампарска грешка јер се у одјељку „Рјечник мање познатих ријеци” објашњава прави глагол: „*oklopiti*, *okružiti*, *poklopiti*” [BARAC 1947: 203], само што ће га читалац узалуд тражити у тексту.

Ако се изузму прва три примјера са *шта умјесто *што*, која се селе из издања у издање од Медаковићевог до Драгићевићевог и нашег (Драгићевић је исправио облик у 1107, а ми и у 233. и 1893. стиху), испада да су из Решетаревог издања од четрдесетак штампарских грешака преузете само четири, а и њих је скривио коректор (у десетом Решетаревом издању нема ниједне од њих). Овај мали податак показује каква је разлика између његошолога који је и текстолог и онога који то није.

(4) Тумачење стихова. — Објашњења су кратка, често алтернативна; нешто је опширнији покушај објашњења најтамније периоде која почиње стихом *Време земно и судбина људска* (тумачење није тачно, као ни Решетарево које Барац цитира).

1° У коментарима се Антун Барац трудио да приближи текст *Горској вијенца* читаоцима којима су етнокултурне специфичности старе Црне Горе и источне Херцеговине биле веома далеке. Зато се приређивач често служио неком врстом препричавања, али никад није падао у баналност, како се то дешавало пола вијека касније приређивачу текста за едицију „Књижевност Црне Горе од XII до XX вијека” [види т. 4.4].

Примјер Барчевог приближавања текста читаоцу, на граници препричавања, може бити тумачење стихова 2345–2347: „*Bosna i pola Arbanije naša su braća od oca i majke; neka se svi ujedine, pa će biti dosta posla*” [BARAC 1947: 194].

2° У коментару стиха 83. читамо: „*Turci, kako su jaki, uništiti će nas tako, da će zatrti i sjeme u ženama. (Odiva — naziv za udatu ženu; tako je zovu u kući, iz koje je otišla)*” [BARAC 1947: 169]. Барац је тачно семантизовао ријеч *odiva*, за разлику од Ковачевића прије њега и Младеновића после њега. Додуше, коментар није прецизан: не у нашим жена-

ма, него и у нашим удатим сестрама и ћеркама — затријеће наш род и по женској линији.

3° Барац на многим мјестима даје и алтернативна тумачења осврћући се најчешће на Решетарев коментар. Није се сложио с Решетарем у коментару стиха 2239: „Rešetar (prema Budmaniju) izraz »za fajdu« objašnjuje kao »bez koristi, uzalud«. To ne će biti opravdano. U stihovima 2007. i 2015. znači »fajda« korist. I stih 2239. odgovara više smislu, ako se i u njem „fajda” uzme u tom značenju” [BARAC 1947: 190]. До овог закључка дошао је исте године и Назечић, али га је, као што смо видјели [у т. 3.3. (4)3°], детаљније образложио.

4° Оригиналнo је а нетачно Барчево тумачење стихова 1871–1872, али није онако банално као што ће бити Младеновићево: „Isporedba Fatimine ljerote s cvijećem i zvijezdom zornjačom, kojoj zrake naliče na srebrna vesla” [BARAC 1947: 189]. — Зорњача није звијезда него метафора за венерин бријег, сребрна весла су Фатимине ноге којима ће она стићи неком срећнику у постељу; зорњача на самом хоризонту слабе зраке има да би оне личиле на сребрна весла, али зато она плива над цвијећем, а цвијеће је међу веслима, а испод зорњаче.

4. ЧЕТВРТИ КРУГ — XX ВИЈЕК, ДРУГА ПОЛОВИНА

4.1. *Издање Радосава Бошковића и Вида Лајковића.* — У Цјелокупним дјелима П. П. Његоша (прво издање у девет књига) *Горски вијенац* чини посебан том [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1952], који је поновљен као додатни тираж (1957); од другог издања (1967) сада већ Целокупних дела *Горском вијенцу* је прикључена *Луца микрокозма*, треће издање (1974) је фототипски издавано још дванаест пута, посљедње, 16. издање је прекомпоновано (2005): *Горском вијенцу* претходи *Луца*, а иза њега је *Шћејан Мали*. Издавач („Просвета”) објављивала га је више пута и изван комплета. Латковић је претходно сам приредио три издања *Горској вијенци* [ПАВИЋЕВИЋ В. и др. 1947; ЛАТКОВИЋ 1947; ЛАТКОВИЋ 1948], али је ово које је урадио у сарадњи с Бошковићем у суштини нов едициони подухват, не само по томе што му је придодат коментар.

Издање Бошковићево и Латковићево једино је резултат сарадње једног лингвисте и једног литературолога, и то је издање обиљежило период више од пола вијека. Могло би се рећи да је издање из 1952. једно од најважнијих, и најбољих.

(1) Текстолошки аспект издања. — Издање је брижљиво урађено, с консеквентно примијењеним едиционим рјешењима. Оно је остварено као научнопопуларно, али се приближавало критичком.

1° Приређивачи су преломом (нова страна, увучено) означили прва три дијела спјева, али то нису учинили и с четвртим (дио *Ново љеџо* додуше почиње на новој страни, али није увучен, није издвојен од осталог текста нити је одштампан крупније).

2° Приређивачи су исправили неке штампарске грешке првог издања — васпоставили су сугласник *x* у два облика: *њихове* [ГВ 1204], *међу њих* [ГВ -2583], и исправили су редакторске грешке у другом дијелу спјева — васпоставили су *j* у везницима *јер* и *јере*, као и облик *слијеји* [ГВ -2218]. Додуше, нису се послужили квадратним заградама да тиме означе да су одговарајућа слова реконструисали, али то није било ни обавезно у научнопопуларном издању.

Друге штампарске грешке нису исправили иако су то могли учинити упоредивши прво издање с рукописом: Величаство [ГВ 228 (треба: *величестџво*)], Шта [ГВ 233 (треба: *шџо*)], од Никшићах [ГВ 332, 353 (треба: *од Никшића*)], љубови [ГВ 1023, 1035 (треба: *љубави*)], пуно [ГВ 1266 (треба: *јуне*)], дрктим [ГВ 1360 (треба: *дрхџим*)], дркташе [ГВ 1507 (треба: *дрхџаше*)].

3° Приређивачи су васпоставили сугласник *љ*: прошупљџо [ГВ 1705], али нису сугласник *њ* у примјерима у којима његова палаталност у првом издању није била одражена: лански [ГВ 86 (треба: *лањски*)], жрвни [ГВ 963 (треба: *жрвњи*)], љетни [ГВ 1050 (треба: *љеџњи*)], дуниште [ГВ 1091 (треба: *дуњишџе*)], животињи [ГВ 2366 (треба: *живоџињи*)], Цетинскога [ГВ 2384 (треба: *Цеџињскоџа*)], једногодишници [ГВ 2466 (треба: *једноџоџишници*)].

4° Све компаративе у којима је дошло до сажимања вокала приређивачи доносе с надредним знаком за контракцију, на примјер: сјајни и чудесни [ГВ П 33^а]. Такав начин обиљежавања сугерише вокалски степен сажимања, који је у тим облицима могућ, али је аутентичнији био начин обиљежавања који налазимо у Решетаревом издању, који сугерише дифтоншки степен контракције. Поред тога, у суперлативу: најстрашнџи [ГВ 1811], у дативу: (благо) Андри [ГВ 1305] те у дивербима џе, тџ, џе дифтоншки изговор је једина прозодијска могућност.

Заслуга приређивача ипак се састоји у томе што су они први систематски означавали дивербе, додуше само оне у којима се реализује и акценат. Потпун списак диверба, с реконструисаним дифтонгом као једином изговорном могућношћу, дат је у нашем критичком издању.

Знак за контракцију приређивачи не стављају на номинативу јединине и множине односно-посесивног придјева: божи [ГВ 193, 390, 663], али су исправили своје претходнике који су неоправдано реконструисали лик *божји.

Слоготворно *p* које је обавезно у стиховима: великаши, траг им се утро, [ГВ 210]; И дабогда траг нам се затро [ГВ 304] Бошковић и Латковић ничим не обиљежавају (Решетар је у првом издању стављао апостроф, а приређивач издања браће Јовановића — меки знак, по Вуковом правопису ставио би се тврди знак: утрљо, затрљо). Додуше, норма је предвиђала само такав, у наведеним примјерима тросложен изговор.

5° За ово издање везан је и један куриозитет: у њему се први пут појављује Латковићев изум, „придјев” *дађавољѝ, настао погрешним преношењем са старе на нову акцентуацију везе рјечце *ga* с емфатичким дужењем (дă > дâ) с придјевом (ср. р.) *ђавољѝ*. Рјечцу и придјев треба писати растављено, и акцентовати посебно.

Кад је ријеч о вербализацији текста (састављено или растављено писање), приређивачи су правилно означили прилог *гадоѝга* (састављено): И дабогда траг нам се затро [ГВ 304], дабогда им скапâ на ченгеле! [ГВ 544], али није добро што су састављено писање примијенили и на синтагму *ако Бôѝ гâ*, која чува сва три акцента (први је побочни): Не бој ми се, акобогда, ђедо; [ГВ 2538].

6° Дијалекатско губљење финалног *j* у облику императива 1. л. јединине и у показној замјеници *ѝај*, послѝје дугог *a*, у овом издању је представљено на исти начин, помоћу апострофа на мјесту изгубљеног сонанта, и тај начин је адекватан ако наредна ријеч не почиње вокалом *и* или сонантом *j*: за горске се госте не приправља'; [ГВ 1159]; те прочита', да знамо што пише! [ГВ 2061]; исприча' ни штогод аманати [ГВ 2242]; гроб се његов пропâ на та' свијет! [ГВ 2425]; нек уљезе и та' луди к нама [ГВ 2735]. У сандхију, кад наредна ријеч почиње вокалом *и* или сонантом *j* треба реконструисати сонант, као што смо ми то урадили у свом издању: Отвара[*j*] јој књиге на пророке: [ГВ 836]; и чита[*j*] јој масла и бденија — [ГВ 840]; и тиска[*j*] их у свијет бијели [ГВ 1453]; Попе цуцки, да[*j*] им оно писмо [ГВ 2051].

7° У облицима радног глаголског придјева прогресивна контракција -ао > -ā означена је традиционално, тзв. генитивним знаком, који се у ранијој едиционој пракси није разликовао од дугосилазног акцента. Изостанак надредног знака указује да су приређивачи полазили од неког другог глаголског облика. То није било оправдано у стиховима: поп Шћепан се тад у Котор нагна [нàгнā — Р. М.]: [ГВ 1388 (перфекат а не аорист *нàгна)]; А ко изда [йздā — Р. М.] онога те почне — [ГВ 2409 (перфекат а не презент йздā)]; сердар Јанко посла ме [пòслāме — Р. М.] до тебе [ГВ 2684 (перфекат а не аорист *пòсла)]. Сасвим су оправдано приређивачи изоставили знак за контракцију у стиху: па ме посла да вас ја помутим, [ГВ 2203] јер је овдје стварно посвједочен аорист — *йòсла*. Из тога произлази закључак: и изостанак знака је знак!

8° Приређивачи су ријечи акцентовали веома селективно — само оне за које су сматрали да је то неопходно, при чему су за послитеакцентску дужину користили тзв. генитивни знак, који се подударало са знаком за контракцију и с дугосилазним акцентом.

У појединим стиховима приређивачи су исправљали акценат неких својих претходника: а нас једне сàмо сунце грије; [ГВ 168]; уста су јој пàрòм срезана, [ГВ 1865]; скòчй с мјеста четрнаест ногах, [ГВ 1976], преносили су акценат на одричну рјечцу: погодит се нигда нè мога̀смо [ГВ 1751]; нека свати нè д̀удè планине [ГВ 1853]. У стиху: Природа се сваколика пй̀тā [ГВ 2282] ставили су и дужину на глаголском облику, што су пропустили да учине неки савремени приређивачи, па смо умјесто глагола добили прозодију именице *пй̀та. У стиху: Нāда нема право ни у кога [ГВ 133] акцентовали су именицу *нāд* у генитиву, али је требало акцентом снабдјети и прилог *й̀рāво*.

Приређивачи су снабдјели прозодијским знацима и глаголски облик у стиху: често ли те Бог нàглèдā оком, [ГВ 711], чиме сугеришу да је то презент; ми смо отишли корак даље па смо реконструисали и фонетски неодражан сугласник: нà[д]глèдā.

Погрешни акценти су ријетки, и различитог су поријекла. У примјеру: од Кòма [ГВ 173] приређивачи су полазили од једнине, а ми смо доказали да је то множина. Ако су полазили од презента (и временског везника *й̀ек* у значењу 'чим'), у стиху: Тек смй̀римо, динар прекинемо [ГВ 732] требало је да означе дужину на медијалном слогу; ми полазимо од императива (и од синтаксичке позиције истоврсних предиката у стиху), и у том случају би требало само замијенити акценат (смй̀римо). Из говора с непренесеном акцентуацијом аналошки акценат појавио се у

стиху: па онај час тр̄чи судницима, [ГВ 1510] умјесто: тр̄чи. У стиху: младе главе онакве не виђах! [ГВ 1971] приређивачи реконструишу књижевни облик имперфекта итеративног глагола, док наша истраживања показују да је то Његошев архаизам и дијалектизам, перфективни глагол у имперфективном облику (нè виђах).

Послијеакценатску дужину заборавили су да означе у стиху: гледà јèком града стравичнога [ГВ 157], па смо умјесто именице женског рода *јèка* добили именицу мушког рода *јèк, која стварно постоји, али с дугосилазним акцентом. Нема послијеакценатске дужине ни у акцентованом облику из стиха: олтар прàви на камен крвави! [ГВ 675], а хтјело се разлучити хомографе: реконструисати придјев *йр̀ави* (који има дужину) — а искључити императив глагола *пр̀ави (који дужину нема). Изостанак дужине у примјеру: Вазда р̀аниш од Видова дана [ГВ 1739] макар не доводи до забуне.

(2) Рефлекси јата. — Бошковић и Латковић диференцирају рефлекс кратког јата (пишу га са **је**) и једносложни рефлекс дугог јата (означавају га графичком секвенцом **'је**), као и њихови претходници, ријешили су питање наводних екавизама, као и текстолошку интерпретацију дијалектизма *й̀њијездо*. Оно што они нису правилно разлучили тиче се неоправданог јекавизирања изворних ијекавских облика у неколико ријечи (укупно седам).

1° Једносложни рефлекс дугог јата, тј. графичку секвенцу **'је** с апострофом, Бошковић и Латковић реконструишу у примјерима у којима је то чинио и Решетар у својим издањима *Горској вијенца* (осим посљедњег), укључујући глаголске облике: засл'јепило [ГВ 888], св'јетли [ГВ 784], осим облика презента и императива глагола *йосјећи*, и њима с правом прикључују облик: сн'јежна [ГВ 1868].

У контексту у којем је граматички могућ и један и други изговор, али у различитом значењу — рефлекс кратког јата, с прозодијом аориста [нè смје], и једносложни рефлекс дугог јата, с прозодијом презента [нè см'јè] — приређивачи се с правом опредјељују за презент: не см'је калат мјесецослов, [ГВ П 27^б].

2° Поред примјера у којима је и Решетар полазио од је-рефлекса кратког јата:

што је чије дају *свјема* [св'јема — Р. М.!] [ГВ П 25^б];
а мени се кà у зарок *сијјеца* [ст'јѐца — Р. М.], [ГВ 1379],

Бошковић и Латковић су је-рефлекс приписали не само именицама *иџјевац* и *сијечење* него и облицима глагола *џосјећи* који се граде од презентске основе (а у свим тим облицима Решетар је с правом реконструисао једносложни ије-изговор) и прилогу *џослије*:

и *сјечењем* [с^џјечѣњем — Р. М.] у опкладу плећах; [ГВ 101];
 четрнаест *џосјеци* [пос^џјѣци — Р. М.] Тураках [ГВ 334];
 ПОСЉЕ [п^џсл^џјѣ — Р. М.] ТРИДЕСЕТ ЧЕТРДЕСЕТ [тридест-четрдест — Р. М.] ДРУГАХ ПРИЧАЈ СВОЈЕ СНОВЕ; [ГВ -2387];
 Већ је троје појало пјевацах [п^џјѣв^џџа^џ — Р. М.], [ГВ 2567];
 да *џосјечем* [пос^џјѣчем — Р. М.] Турке изјелице. [ГВ 2751].

3° Бошковић и Латковић су ријешили питање Његошевог фонетског дијалектизма *џњијездо*, не само с двосложним рефлексом јата, јер је то већ урадио и Решетар: *џњијездо* (19, 122, 710, 1733) исправивши при том штампарску грешку у другој потврди, него и у позицији једносложног рефлекса: гњ^џјезда [ГВ 1540]; гњ^џјездо [ГВ П 10^б], у којој су превазишли непрецизност старе, славеносрпске ортографије.

4° У примјерима које је Решетар неоправдано ијекавизирао, Бошковић и Латковић враћају изворне Његошеве ликове — црквенославенизме: млеко [ГВ 637], време [ГВ 2290], поетизам: колевке [ГВ П 4^а], народски екавизам: леба [ГВ 1414, 1667] и примјере с ефектом кратког јата послије *р*: малопрд [ГВ 241, 245] и др.

(3) Штампарске грешке. — Да нису преузели седам штампарских грешака из издања Трифуна Ђукића, којим су се послужили као протографом, Радосав Бошковић и Видо Латковић у првом тиражу првог издања практично не би ни имали штампарских грешака. (Не рачунамо чисто техничке грешке: велико слово у замјеници *мој* у Тужбалици сеestre Батрићеве, изостанак тачке, тачка умјесто запете, бјелина на почетку стиха и сл., које се лако исправљају.)

Питањем штампарских грешака у Бошковићевом и Латковићевом издању позабавио се Александар Младеновић [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 20]. Он због нечега узима издање из 1980. године (не каже које с обзиром на то да су те године изашла три издања Целокупних дела, 10, 11. и 12), и у њему је уочио осамнаест грешака (а стварно их је само петнаест). Једно јесте штампарска грешка, али грешка првог, Медаковићевог издања: „*џоџреба* 2088 (треба *џоџребе*)”. Друго је некаква Младеновићева омашка: „*ог* 2140 (тре-

ба *go*)” — у свим издањима, па и код Младеновића, стоји (и треба да стоји) *og*. Треће није штампарска грешка него оправдана текстолошка интервенција, исправка грешке првог издања, у прози испред 2583. стиха, само што би васпостављени сугласник стварно требало ставити у заграду: њи[x]. Занимљиво је, међутим, у којем издању су се грешке први пут појавиле.

1° У првом издању Радосава Бошковића и Вида Латковића [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1952] има седам штампарских грешака (од којих су само три у стиху), и све су оне преузете из издања Трифуна Ђукића, којим су се приређивачи служили као подлогом. Од ових грешака три су у списку Младеновићевом:

ПОСЉЕ ТРИДЕСЕТ ЧЕТРЕДЕСЕТ [тридест-четрдест — Р. М.] ДРУГАХ ПРИЧАЈ СВОЈЕ СНОВЕ; [ГВ -2387];

НОСЕ ЗА ЊИМ ДВА МОМКА МЕЂУ СОБОМ ЈЕДНУ СИНИЈУ И НА ЊОЈ ДВАДЕСЕТ [двадест — Р. М.] ОКАХ ШЕНИЦЕ ВАРЕНЕ, [ГВ -2648];

свак потрчи *к ријечкому ірагу* [к Ријечкоме Граду — Р. М.], [ГВ 2696].

Једну грешку Младеновић не само да није запазио него је преселио у своје издање:

мене никад *још* [јошт — Р. М.] притисла није. [ГВ 1236].

Три грешке првог издања исправљене су у трећем (па их нема у каснијим, фототипским издањима):

СВРШИ ПИСМО И ЧИТА [чита га — Р. М.] НАГЛАС ПРЕД СВИЈЕМА [ГВ -1173];

Бог је драги *неколико* [неколика — Р. М.] дана [ГВ 1883];

ЧУДЕ СЕ ГЛЕДАЈУЋИ СТАРОГ [старога — Р. М.] ИГУМАНА [ГВ -2361 (= -2380)].

2° У додатном тиражу првог издања (а њега Младеновић и не наводи у својој библиографији у издању ЦАНУ), објављеном пет година касније [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1957], појавиле су се још двије штампарске грешке, обје у стиху:

сунце ће га спржит *као* [како — Р. М.] муња. [ГВ 1113];

свагда *носи* [носим — Р. М.] рена уза себе [ГВ 1238].

3° Друго издање [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1967] очито је рађено на основу додатног тиража првог издања (иначе не би баштинило претходне двије штампарске грешке). У њему се појавило шест нових штампарских грешака, од којих су три у стиху:

цик! *цици!* [цик! — Р. М.] опет, издушит не даше; [ГВ 464];
 на *некаву* [некакву — Р. М.] ћабу притврдио; [ГВ 739];
Поколење [поколење — Р. М.] [ГВ напомена уз стих 2318];
 Ђаче прича *иџуману* [игумну — Р. М.] Стефану пред црквом. [ГВ -2548];
 ал' у *дрду* [у дрдо — Р. М.] нигђе ништа нема, [ГВ 2563];
йоче [поче их — Р. М.] запитовати. [ГВ -2583].

4° У трећем и каснијим фототипским издањима [БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1975] три грешке из првог издања су исправљене, али су додате четири нове:

кад је виђу *ће* [ђе — Р. М.] се смије млада, [ГВ 1279];
 па онај час трчи *судницама* [судницима — Р. М.], [ГВ 1510];
 целива владику у руку, па *иџумана* [игумна — Р. М.] Стефана. [ГВ -2681];
 седам колона тачака (умјесто шест) између 34. и 35. стиха Посвете.

(4) Тумачење стихова. — Коментар Вида Латковића у овом издању представља остварење сугестија упућиваних Решетару да се означи ауторство појединих тумачења и да се наводе и друкчија тумачења.

1° Латковић је углавном наводио само она тумачења за која је сматрао да су тачна поткрепљујући их тумачењима својих претходника. Из његовог коментара не виде се различити, често потпуно супротни, покушаји тумачења „тамних мјеста”. То је ипак остварено тек нашим критичким издањем.

2° Та једностраност Латковићевог избора тумачења, пошто је ријеч о научнопопуларном а не о критичком издању, и не смета кад је одабрано тумачење тачно, али је велики недостатак кад се презентира погрешно тумачење, а тачно уопште не помене (као, на примјер, тумачење стиха: на милост ће окренут небеса! [ГВ 2360]) или кад је и једно и друго тумачење погрешно (на примјер, тумачење стиха: часне двоје постах да постиге; [ГВ 861], који смо ми први пут успјели да разријешимо).

3° Много је боље кад се наведу и једно и друго тумачење, на примјер стиха: часне poste за пса испостио; [ГВ 2424] — прво се наводи Решетарево тумачење (али се не каже да је оно нетачно): „Постом не користио својој души него псу, т. ј. залуду постио”, а затим Пандуревићево, које су образлагали Трифун Ђукић и Данило Вушовић (али се не каже да је оно тачно): „Не постио да се причестиш Христовом него псећом крвљу”. Наводи Латковић и Вукову пословицу: „Тако ове poste за пса не испостио”, али њоме не поткрепљује Пандуревићево него Решетарево тумачење, иако је она исто толико нејасна савременом читаоцу као и Његошев стих. (Нема сумње да је Вук пословицу преузео из *Горској вијенца*, али тек пошто је провјерио да се у народу тако и каже.)

4° Како изгледа Латковићев коментар и колико је он повезан с текстом, показаћемо на примјеру стиха: — збили ти се снови на Турчина! — [ГВ 518]. У складу са стварним значењем стиха, приређивачи стављају знак узвика и стих издвајају повлакама (боље су ту заграде, као у нашем издању), али не стављају акценат (треба: зби́ли). Латковић у коментару наводи тумачење Светислава Вуловића, који је први тачно објаснио стих, а затим га поткрепљује објашњењем Николе Банашевића, али не из издања *Горској вијенца* јер оно није још било објављено (прво издање је изишло тек 1973), него из чланка у коме је то тумачење раније и подробније образложено (из 1925. године), и то је све у реду. У критичком издању, међутим, треба поменути и друго тумачење иако је оно погрешно, а прихватили су га не само Љубиша и Решетар (у првих осам издања као једино) него и многи други, све до Михаила Стевановића. Треба ставити и акценат да се зна да је то глагол зби́и¹¹/збуду (оптатив зби́ли), а не зби́и¹¹/збију (крњи перфекат *зби́ли). Ово посљедње зато што понеко (од коментатора Ђуза Радовић) полази од тачног значења — а од погрешног глагола.

4.2. *Издање Ристиа Ј. Драгићевића.* — Појавило се 1959. године (мада на корицама у тврдом повезу пише: Титоград, 1961) [ДРАГИЋЕВИЋ 1959]. Прештамповано је још двапут у библиотеци *Луча* [ДРАГИЋЕВИЋ 1964, 1966] (друго издање је допуњено) и још једном између та два издања [ДРАГИЋЕВИЋ 1965] (не рачунајући једно дефектно издање у којему су Драгићевићеви прилози изостали). У свим тим издањима Решетареви су коментари и рјечник, Драгићевићеве допуне коментару, други прилози и редактура текста.

(1) Реконструкција штампарских грешака. — Историјска критика, да је тако условно назовемо, тачније: историчар Ристо Ј. Драгићевић (који је и филолошки био веома поткован) урадио је на плану утврђивања штампарских грешака у првом издању *Горској вијенца* неупоредиво више од свих претходника заједно.

1° Исправио је двије најкрупније штампарске грешке које се тичу премјештања текста: прозни текст испред 1210. стиха (*Ноћ је мјесечна [...] њоје*) грешком је био одштампан и испред 563. стиха а прозни текст иза 1226. стиха (*Полијеџаше*) био је грешком одштампан (само) иза 602. стиха; прозни текст иза 2379. стиха (*Сви њосџаше [...] збори*) вјероватно је био грешком одштампан иза 2360. стиха.

2° У два стиха (332, 353) воспоставио је генитив јединице *Никшића*, што је годину дана прије њега образложио и Миодраг С. Лалевић: „Песник разликује: да ли не знаш турке одъ *никшића* (= из Никшића) од: па ми дође књига од *никшићах* (= Никшићана)”, додавши у фусноти: „Без разлога је у штампи дато у оба случаја са *х*” [ЛАЛЕВИЋ 1958: 69].

3° У два стиха (1023, 1035) воспоставио је генитив *љубави* (умјесто *љубови).

4° Ристо Ј. Драгићевић је према рукопису исправио облик *шта у *шио* (само у 1107. стиху). Ми смо исправили облик *шта у *шио* и у 233. и 1893. стиху (по аналогији с Драгићевићевом исправком из 1107. стиха).

5° Исправио је облике *љетни у *љетињи* у 1050. и *пуно у *јуне* у 1266. стиху.

6° Исправио је облике *дрктим у *дрхиим* у 1360. и *дркташе у *дрхиаше* у 1507. стиху.

7° Поред тога, Драгићевић је воспоставио генитивну форму пјесникове напомене у 1144. стих (*Мухамега II* и *Мухамега IV*).

8° Драгићевић је вратио (у 228. стиху) облик *величестиво* у критичко издање, од којег је био одустао Видо Латковић.

Од крупнијих текстолошких питања реконструкције штампарских грешака у првом издању филолошка критика је покренула само једно,

тј. филолог Видо Латковић, у издањима које је самостално приређивао, исправио је облик *величаство из првог издања (у 228. стиху) обликом *величестѿво* из пјесниковог рукописа, али је у издањима које је приредио са Радосавом Бошковићем од те оправдане корекције одустао. Тако је и ова иновација у суштини Драгићевићева, који ју је поново увео и од ње није одустајао.

(2) Текстолошки аспект издања. — Неке текстолошке исправке Риста Ј. Драгићевића нису биле оправдане.

1° Драгићевић је у прози испред 1253. стиха, у првој реченици, између придјевског облика *мрѿво* и именице *доба* уметнуо копулу *је* према рукопису: **мртво є доба ноћи све спава.** (л. 14). У првом издању је копула изостављена: **Мртво доба ноћи, све спава.** (с. 49). Ми ипак мислимо да то није штампарска грешка (мало је вјероватно да је Медаковић у преписивању могао да пропусти читаву ријеч и да то Његош не запази). Вјероватније је да је сам пјесник издбрисао копулу у Медаковићевом препису или у коректури, тим прије што је сличну конструкцију, без копуле, сам написао у прози на почетку спјева: **глухо доба ноћи свакъ спава.** (л. 1).

2° Драгићевић је у 1351. стиху замијенио глаголски облик првог лица множине презента *ѿомислимо* из првог издања глаголским обликом првог лица множине аориста из рукописа: *помислисмо: (ко ће оно бити?). У рукопису је заиста облик аориста: **помислисмо** (л. 15 об.), али је у првом издању он замијењен обликом презента: **Помислимо** (с. 53). Могло би се заиста доказивати да је то штампарска грешка настала Медаковићевом непажњом приликом преписивања рукописа за штампу, али је исто тако могуће да је облик сам пјесник измијенио, овдје ипак контекстуално адекватнијим обликом презента.

3° Драгићевић је и у 1329. стиху замијенио глаголски облик из првог издања **поклонише** (с. 52) обликом (часноме се крсту) *поклонимо. У рукопису је најприје било заиста прво лице множине, али не презента него аориста: **поклони[смо]**, али је већ у рукопису преко наставка првог лица, крупнијим словима, написан наставак трећег лица множине аориста, што је несумњиво урадио сам пјесник: **[поклони]ше** (л. 15).

4° Драгићевић је замјењивао (иако не досљедно) књижевне облике локатива из првог издања дијалекатским облицима акузатива из Његоше-

вог рукописа. Ми те измјене нисмо прихватили: Његош је тежио да коначни облик његовог поетског текста буде у складу са књижевним језиком који се у то вријеме стварао и изграђивао, па су у првом издању дијалектизми из рукописа, па и дијалекатски облици акузатива у функцији локатива, редиговани, наравно: у складу са структуром стиха, а то је рађено, ако не увијек на пјесникову иницијативу, а оно несумњиво уз његову сагласност. Завршна редакција рукописа, са свим својим језичким и поетско-версолошким особинама, заслужује да буде и посебно објављена, што ми и намјеравамо да учинимо у посебном тому Пјесничких дјела Петра II Петровића-Његоша, под насловом *Вијенац јорски* [рукописна редакција].

4.3. Издање Николе Банашевића. — Мада је о тумачењу *Горској вијенца* писао још 1925. године [БАНАШЕВИЋ 1925], Никола Банашевић је своје критичко издање спјева објавио скоро пола вијека касније [БАНАШЕВИЋ 1973]. У наредна два издања штампа на крају допуне коментару, у суштини полемичке осврте на критичке замјерке Риста Ј. Драгићевића и Михаила Стевановића. Литературолог по струци, професор француске књижевности, Банашевић је посебну пажњу посветио поетици дјела. И ту је постигао запажене резултате иако су неке његове версолошке опсервације биле нетачне.

(1) **Текстолошки аспект издања.** — Једно важно питање Банашевић је поставио, а друго и успјешно ријешио.

1° Никола Банашевић је покушао да објасни поријекло недовршеног стиха. У Коментару он пише: „Овај недовршени стих могао се лако допунити, али је можда песник оставио да се читалац сам довија његовом значењу, ако пак изостављене речи нису испале приликом отискивања целе странице. Додајмо да у првом издању место изостављеног полустиха има шест тачкица” [БАНАШЕВИЋ 1973: 355]. У Предговору такође наводи двије претпоставке, од којих је прва друкчија (и увјерљивија) од оне од које полази у Коментару: „Теже је објаснити зашто је 2235. стих (*а од њоја...*) остао недовршен. Да ли су коректорове исправке последњих речи тога десетерца биле нечитке за слагача или су слова испала приликом отискивања?” [БАНАШЕВИЋ 1973: XX].

Драгићевићева претпоставка, да стих „Његош није благовремено допунио, а коректор, наравно, није могао ништа друго урадити до оставити тачке мјесто недовршених ријечи”, наша ранија претпоставка, да

је у рукопису други полустих био нечитак па је штампар оставио празно мјесто (заправо: шест тачака) до ауторове коректуре, и Банашевићева прва претпоставка из Предговора, да су „коректорове исправке последњих речи тога десетерца биле нечитке за слагача”, нису ни у каквој колизији: у свима њима се подразумејева да Његош није обавио „потоње прегледање”, тј. завршну коректуру (ревизију), бар не до краја, те није дешифровао свој текст.

Највјероватнија је ипак претпоставка да је приређивач текста, Медаковић, преписујући га за штампаре, нечитак други полустих замијенио са шест тачака (да дода шест слогова у коректури кад му аутор запис разријеша). То Његош није учинио. Медаковићу се може вјеровати да је Његошу дата друга коректура и ревизија, али кориговање није до краја остварено. Један је, међутим, проблем објашњење, а други — реконструкција недостајућег дијела стиха, што смо ми урадили у критичком издању (и Миро Вуксановић реконструираше стих, али на свој начин) [види т. 5.1. (4)12°].

2° Једно текстолошко питање Никола Банашевић је ријешао — реконструирао је двоструки сонант у 976. стиху *Горској вијенца*: Аллах, море, мудра разговора! [БАНАШЕВИЋ 1973: 44], са сљедећим образложењем: „Његош је први део овог стиха написао *Аллахъ море!* (с удвојеним сугласником *л*, као у арап.-тур. Allah)” [БАНАШЕВИЋ 1973: 249]. Удвојени сугласник је одштампан у првом издању: *Аллахъ море!* (с. 33) према пјесниковом рукопису: *аллахъ море!* (л. 10), који свједочи да је Његош у том стиху и изговарао дуго [л:] имитирајући говор муслимана.

(2) Версолошки аспект издања. — У свом издању и у специјалној студији Никола Банашевић се бавио и структуром Његошевог десетерца и повезивањем десетераца у веће структурне јединице (куплете).

1° У коментару уз 8. стих спјева Банашевић истиче: „С умереном цезуром (предахом) после шестог слога, истакнут је нарочито други део стиха: *све йойойи!* Ова структура десетерца, која утиче на његов ритам, доста је честа у *Горском вијенцу*” [БАНАШЕВИЋ 1973: 154]. — Запажање је тачно, али потпуно лаички формулисано: цезура остаје последице четвртог слога, али се остварује опкорачење цезуре које ритам динамизира (убрзава).

Такву појаву, с нетачном формулацијом, Банашевић запажа и у бројним другим стиховима. За стих 76 (*Су чим ћетише изаћ пред Милоша*) он

каже: „Да би се пак истакла Милошева личност, стих треба читати са цезуром (предахом) после шестог слога, необичном у народним песмама” [БАНАШЕВИЋ 1973: 167]. — Цезура, наравно, остаје на свом мјесту, а не помјера се, само што је пауза између другог и трећег такта, који чине други полустих, већа од паузе на цезури, која десетерац дијели на два полустиха.

У стиху 322 Банашевић косом цртом означава „цезуру” (*Поїидосмо овђе / чекајући*) истичући: »С цезуром после шестог слога, мајсторски је истакнут глагол *чекајући*. Цезура после четвртог слога дала би чак други смисао: *їоїидосмо / овђе чекајући* значило би: „погибосмо што баш овде чекамо.”» [БАНАШЕВИЋ 1973: 196]. — Запажање је тачно с гледишта функционалне перспективе реченице, али није како треба версолошки поткријепљено.

Стих 344 (*Шћаше ли им мила вјера биїи*) Банашевић овако версолошки коментарише: „*Мїла* није епитет уз *вјера* већ део предиката, тако да стих треба читати с цезуром после шестог слога. Три двосложне речи на крају стиха нису погодне за бољи ритам” [БАНАШЕВИЋ 1973: 198 (исправили смо техничку грешку)]. — Цезура остаје на свом мјесту (опкорачује се компонентама предиката), а други полустих се конституише по обрасцу 2 + 4, с тим што се у трећем такту појављује неметрички акценат на претпосљедњем слогу.

Погрешна версолошка интерпретација може да услови погрешну граматичку анализу. За стих 267 (*да јуначки аманей чувамо*) Банашевић каже: „*јуначки* није придев уз именицу *аманей*, како објашњавају Ћ. Радовић и В. Латковић, него прилог, са значењем: да јуначки чувамо (мада у рукопису има ортографију као придев). *Јуначки* и *аманей* раздвојени су цезуром, а *јуначки* као придев изговарао би се уз именицу и припадао истом, неправилном делу стиха (7 + 3)” [БАНАШЕВИЋ 1973: 189 (исправили смо техничке грешке)]. — Рукопис потпуно демантује коментатора и потврђује да је то придјев (пише: *юначкїй*) а не прилог (писало би: *юначки), цезура остаје на свом мјесту уз опкорачење, а други полустих има парни распоред тактова (3 + 3), што није ништа необично (и није неправилно).

Стих 692 овако Банашевић коментарише: »У стиху *Прокле маїи / од невоље сина*, цезура не може бити померена од четвртог после осмог слога, тако да две речи *од невоље* нису одредба глагола *їрокле* већ атрибут именице *сина* (од невоље). Према томе, не може се примити тумачење да је мати „била принуђена да прокуне сина” (Живко Драговић, В. Латковић). Право је тумачење да мајка проклиње недостојног сина, кога је мо-

рала признати за свог (зато: *од невоље сина*)« [БАНАШЕВИЋ 1973: 226]. — Не може се примити Банашевићево тумачење (које није само његово) да је Станиша био за невољу син својој мајци (Мара му је била маћеха) јер она није могла знати да ће он бити недостојан. Од невоље га је она проклела јер јој је прогризао сису у посању, а то очито није био добар симболични знак. Иначе је стих потпуно правилан: други полустих се конституише по обрасцу 4 + 2, функционална перспектива реченице налаже опкорачење цезуре јер је *од невоље* адвербијал узрока уз предикат *йрокле*.

За стихове 2587–2588 (*Најјриђе ти Божић честийиамо, / честийиамо Божић Гори Црној!*) Банашевић каже: „Два вешто конструисана стиха: стављањем истог глагола на крај првог и на почетак другог стиха, и друкчијим размештајем речи (именица–глагол; глагол–именица) и цезуре (4 + 6; 6 + 4) из једног у други стих. Томе треба додати инверзију која је још јаче истакла полустих *Гори Црној*, јер се њој честита на победи над потурицама” [БАНАШЕВИЋ 1973: 386]. — У стиховима је остварена анадиплоза карактеристична за десетерац (понавља се крај једног и почетак другог стиха, овдје у обрнутом распореду). Што војвода Батрић Мартиновић честита Божић не само владици него и Гори Црној има симболично значење: сада је Црна Гора слободна, она се (поново) рађа. Израз *Гори Црној* није (други) полустих него трећи такт стиха (други такт другог полустиха)

2° Банашевић у студији *О Његошевом десетерцу* погрешно интерпретира узвичну рјечцу *да* као „самостални потврдни прилог” у 47. и 760. стиху *Горској вијенци*: „Стих 47: *Да, кад главу раздробии тијелу* својим наглашеним *да*, потврдног значења, има знатно друкчији ритам и изразитост него гусларски десетерац који би гласио: *Када* главу раздробии тијелу. У овом монологу владике Данила, самостални, потврдни прилог *да* везан је и са следећим 48. стихом, *у мучењу издишу членови*, тако да та мала једносложна реч појачава не само ритам него и патетичност целог говора. У 760. стиху: *Да, нијесу ни криви толико*, владика Данило истим прилогом *да* одлучно потврђује мисао тога стиха. Без паузе, односно без зареза у штампаном тексту, једносложна реч *да* била би свеза, а реченица не би била завршена, или би се претворила у упитну реченицу” [БАНАШЕВИЋ 1984: 8]. — Ријеч *да*, наравно, није ни „потврдни прилог” ни везник, него — узвична рјечца *да* у значењу ‘ма’ (с побочним акцентом), и нема паузе између ње и наставка стихова. То значи да нема разлике у овом погледу између Његошевог и „гусларског” десетерца — само што Његошеви стихови, не само у *Горском вијенцу* него ни у *Лучи микроко-*

зма, нису правилно граматички и версолешки интерпретирани (и нису правилном интерпункцијом обиљежени).

3° У шест стихова *Горскої вијенца* акценат се преноси с десетог слога на девети. Пет од тих шест стихова запазио је, нетачно их интерпретирајући, Никола Банашевић (у студији *О Њејошевом десетерцу*): „Свега се три једносложне именице могу наћи на крају његових десетераца: Ал’ тирјанству / стати ногом за *вр’аїи* (618); Улеће ми / једна муха у *н’ос* (817); зл’о, под г’орим [г’ор’им — Р. М.] / к’ао [к’а’о — Р. М.] д’о’бро, под *зл’им* (1168). Овај последњи стих са једним само дугим слогом најдрастичнији је пример колико се многи Његошеви десетерци разликују од гусларских десетераца. / Сем именица, у *Горском вијенцу* има и других једносложних акценатованих речи на крају десетераца; ни њима нема места у гусларским десетерцима код којих је последњи слог увек неакцентован. Ево тих стихова, с акценатованим обликом заменице *она*: звијезда је / црне судбе над *њ’ом* (14); име чесно / заслужи ли на *њ’ој* (2333)” [БАНАШЕВИЋ 1984: 10 (исправили смо техничке грешке)]. Стих 1168. завршава се инструменталом именице *зл’о* и у првом издању, и у рукопису: под’ злом’ (с. 44, л. 13). Тако он гласи, додуше са неадекватном интерпункцијом, и у Банашевићевим издањима: зло, под горим, као добро, под злом. [БАНАШЕВИЋ 1973, 1993: 57]. Наводећи стих по сјећању (или по издању браће Јовановића /с. 51/ које му је могло бити при руци), Банашевић је у њему погрешно видио инструментал **зл’им* поимениченог придјева сложене придјевске деклинације **зл’о*. То је једно. Друго. У свих пет стихова које Банашевић наводи обавезно се преноси акценат на предлог, што је метрички условљено, али је и у складу са уобичајеном прозодијом разговорног језика, а то значи да у *Горском вијенцу* није нарушена ненаглашеност десетог слога као тонска константа народног (и Његошевог) десетерца. А то опет значи да се ни у овом погледу Његошев десетерац не разликује од народног (само што је имао мање среће са својим тумачима).

Зашто шести стих с преношењем акцента с десетог слога на девети (*Ми имамо једну ѿраву за ѿ’о* [ГВ 2136]) Банашевић не помиње с обзиром на то да се и он може читати **за т’о*? Можда зато што се у бројним издањима (не и у његовим) веза предлога и замјенице (хомонимична с прилогом *за’ѿ’о*) пише састављено јер се изговарала као једна фонетска ријеч — *зато (и у издању браће Јовановића /с. 93/).

4° Банашевић је дуже реплике јунака и кола подијелио на куплете, низове стихова који представљају тематску цјелину. То свакако може бити

прихватљиво у школском издању, али никако не у критичком јер су саме реплике својеврсни куплети у које се десетерачки стихови сврставају.

4.4. Издање Александра Младеновића. — Прво издање новосадског професора историје српског књижевног језика урађено је за престижну едисију „Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека”, као научнопопуларно [МЛАДЕНОВИЋ 1996]. А посљедње Младеновићево издање рађено је као критичко, за Црногорску академију наука и умјетности, као књига друга Сабраних дјела Петра II Петровића Његоша [МЛАДЕНОВИЋ 2005]. Ми ћемо овдје приказати, као и у читавој расправи, прво издање.

(1) Текстолошки аспект издања. — Најблаже речено, а тачно казано, издање Александра Младеновића може послужити као добра илустрација за методску јединицу — како не треба радити ни научнопопуларно ни критичко издање.

1° У својим *Филолошким најоменама о издању »Горској вијенца«* Младеновић истиче да је многе акцензоване примјере, али не све, преузео из дотадашњих издања, нарочито Бошковићевог и Латковићевог (1982) [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 37–38]. Како то изгледа, у позитивном смислу, може нам илустровати стих: гледâ јѣкѣм града стравичнога [ГВ 157] — дуг вокал настао сажимањем (у радном глаголском придјеву редовно) и послјеакценатску дужину означава тзв. генитивним знаком. Изостанак надредног знака у стиху: а ко изда онога те почне, [ГВ 2409] указује да приређивачи (не само Младеновић) полазе од презента, а паралелни стихови клетве, међутим, указују да је и то радни глаголски придјев у функцији оптатива с одраженом контракцијом: *издао* > *йздâ*.

Погрешан акценат, односно нетачно идентификован облик, налазимо у стиху: *Нáга* [нâда — Р. М.] нема право ни у кога [ГВ 133] — није рјеч о номинативу именице *нага* него о генитиву именице *наг*.

Чести су примјери да је акценат означен, али не и послјеакценатска дужина: *Виђаше* [Виђаше — Р. М.] ли како стријељају, [ГВ 114]; кад *мѣаше* [мѣгаше — Р. М.] облагати дужда! [ГВ 1528]; Вазда *рâниш* [рâнйш — Р. М.] од Видова дана [ГВ 1739]. Изостанак послјеакценатске дужине може да промијени морфолошки лик ријечи: два Новака с барјактаром *Пймом* [Пймѣм — Р. М.] [ГВ 2642] — барјактар је *Пйма* а не *Пйм.

У неким стиховима требало је облик снабдјети адекватнијим акцентом: Чвор не треба на *йрâвѣ* [прâвѣ — Р. М.] младику, [ГВ 639] — у примјеру је позиција неодређеног придјевског вида; па онај час *йрчи* [трчи — Р.

М.] судницима, [ГВ 1510] — понуђени акценат се стварно чује (укљичио га је Видо Латковић у своје издање), али је он настао аналошки у говорима са старом акцентуацијом, као и слједећи: те на хата у рају *идлеће* [полече — Р. М.], [ГВ 1784]. У говорима са старом акцентуацијом могао би бити слједећи акценат (али би и у њима била послјеакценатска дужина): младе главе онакве не *виђах* [нèвиђах — Р. М.!] [ГВ 1971] — у говорима с пренесеном акцентуацијом акценат се обавезно преноси на одричну рјечцу *не*.

У самом издању Младеновић не каже — то је он тврдио у полемикама које су се поводом његових издања водиле — да Његошев спјев карактерише стара прозодија, коју имају староцрногорски говори. Али је из тог разлога избјегао да акцентује ријечи које даје у посебном прилогу под насловом *Речник уз издање »Горскої вијенца«*. Решетар већ у свом првом издању ријечи у *Рјечнику* акцентује, акцентују их Стевановић и Бошковић (осим русизама) у једнотомном рјечнику, акцентује их Михаило Стевановић са сарадницима (овога пута и русизме) у двотомном рјечнику, све према четвороакценатским источнохерцеговачким обрасцима. Зашто их не акцентује Александар Младеновић? Па зато што је он припадао пројекту, више политичком него филолошко-историјском, чији је циљ био: 1° да докаже да би и без Вука тзв. доситејевски језик, све већим понародњавањем, постао књижевна екавица, 2° да из српског књижевног језика искључи ијекавицу, и најзад, 3° да из књижевног језика искључи и Његошева дјела и народне пјесме — и преведе их у најбољем случају у дијалекатску књижевност.

2° До једног открића први је дошао Александар Младеновић. Он је утврдио да је у тексту спјева ријеч ЗАЧИР. написана скраћено, а у списку лица погрешно, с тврдим знаком на крају, као да је то завршена ријеч: **Зачиръ**. И то је, одмах да кажемо, једини опипљив резултат Младеновићевог бављења текстом *Горскої вијенца*. Али проблем текстолог није успио и да ријеша како ваља. Уз лично име *Фѣр(х)аѿи* употријебљен је етноним *Зачиранин*, а не адјектоним (ктетик) *зачирски уз занимање *кавазбаша*. *Фер(х)аѿи* је турски кавазбаша, као и несрећни Мујо Али(ј)ић, који је главом платио покушај отмице Руже Касанове. Они су очито били на служби код скадарског паше. Иначе, и нека друга лица *Горскої вијенца* имају етноним као дио своје идентификације: војвода Станко *Љубоѿињанин*, Вук *Љешевосѿуѿац*, па у том реду стоји и Ферат *Зачиранин*. Треба истаћи да њима та друга компонента именована није презиме: етноним би прерастао у презиме да су се лица одселила из Љуботиња, Љешева Ступа и Зачира.

међу њи (испред 2583). Прве три штампарске грешке из сачуваног су дијела рукописа, који потврђује оправданост исправљања првог издања.

5° У ортографском погледу Младеновићево издање је прави уникат. Он пише апелативе великим словом, на примјер: врат искривих уз Поље гледећи [ГВ 325]; по Пољани као сви остали, [ГВ 406]. Приређивач налази за сходно да стих 325. и прокоментарише: „Поље — Цетињско поље, в. стих 2384”. У стиху на који се Младеновић позива војвода Батрић Мартиновић саопштава како је у сну видио Милоша Обилића како је пролетио на бијелом хату: преко равна поља Цетинскога [ГВ 2384 (Младеновић у адјектону не васпоставља њ)]. Макротопоним *Цетињско поље* може се користити кад се има у виду цјелина географског објекта — Обилић је прелетио читаво поље Цетиње. Да је у 325. стиху именица апелатив, и у бројним другим стиховима у којима Младеновић по свом правопису пише велико слово, може се експериментално потврдити — Вук Томановић не би могао, да којим случајем говори у прози, рећи *врат искривих уз Цетињско поље гледећи (и он је сам на томе пољу). Предлошко-падежна веза указује да он Озриниће очекује из правца Бајица, одозго, а не из правца Понора, одоздо. Други примјер је још очигледнији. Микро-топоним *Пољане* гдје су се састали Озринићи и Никшићи јесте *plurale tantum femininum*. А то значи да он нема једнину. То што оца Брунчевић шетука по пољани не значи да се тај географски објекат тако и зове. Да је то апелатив, може се експериментално потврдити. Би ли могао кнез Јанко рећи да је оца ситно газио *по Пољанама? Наравно да не би. То што се та пољана налази у мјесту које се зове Пољане није разлог да се и она пише великим словом.

Има и других куриозитета. Титулу *џаша* сраслу с антропонимом једном пише великим словом: *Селим-Паши* (1132), други пут оставља мало: *Тоџал-џаша* (1220). У ова два примјера пише цртицу, а у примјеру: *Селим везир* (1077) компоненте именованја пише растављено. Оно јесте да су именице *џаша* и *везир* различите ријечи (а титуле различитог ранга), али ипак... У стиху: *ка да Духом Светијем прозире!* [ГВ 2106] Младеновић пише два велика слова не схватајући да овдје није придјев односни (*Свѣтї Дѹх) него описни (свѣтї дѹх).

6° Врло је необична Младеновићева интерпункција. Стара интерпункција, која је одражена у првом издању *Горској вијенци* (а дјелимично и у каснијим издањима), више је граматичка, савремена је више логичка. Данас знакове питања и узвика не пишемо унутар реченице, по

старим правилима они су се укључивали у реченицу, али послије тих знакова није се писала запета, ни тачка и запета. Младеновић је контактирао стару и нову интерпункцију па у бројним стиховима налазимо интерпункцијске секвенце које правопис, не само српски, не биљежи ("?", „!”, „?”, „!;”). Навешћемо први примјер на који смо наишли: Чујете ли коло како пјева, / *ка* је она пјесна изведена?; / из главе је цијела народа. На страну то што је у прва два стиха реторско питање које се формално и не мора означавати знаком питања. У нашем издању наведени стихови гласе:

Чујете ли коло како пјева,
ка је она пјесна изведена —
из главе је цијела народа!

[ГВ 291–293].

7° Имао је Младеновић „бисере” и у погледу вербализације текста. Он је баштинио језички фантом, непостојећи придјев *дађавољи и у *Речнику* (он не ставља акценте) [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 265], и у тексту: да се слушам, зрно *гађавоље* [да *ђавоље* — Р. М.]. [ГВ 2075]. Придјев (замјеничког значења) само је *ђавољѝ* (који се изговара и с прозодијом *ђавољѝ*) а *га* је рјечца која се у говору може емфатички дужити. Изум припада Виду Латковићу који је своју дијалекатску прозодију покушао да преведе у књижевну с преношењем акцента, што се ни у источнохерцеговачким говорима не остварује јер и рјечца има свој акценат, побочни.

8° Има приређивач један занимљив покушај превазилажења „конфликта” силабичке и вокалске структуре стиха. Десетерац мора да има (само) десет слогова, али то не значи да не може да има једанаест вокала, под условом, наравно, да је један од њих неслоговни. Младеновић овако вербализује стих: *Ка* је носиш, Бог ти-и братска, Станко? [ГВ 823], тј. *везник* и прикључује цртицом енклитичком дативу *џи*. То рјешење не би ни било тако лоше, при чему би још боље било да се умјесто цртице стави размак, да се није усталила, од Вука до наших дана, и теорија и пракса, по којој десетерац мора да има ортографски само десет вокалских графема (узузетак су десетерци Ивана Мажуранића у спјеву Смрт Смаил-аге Ченгијића). Инерција десетерца у таквим примјерима би доводила до правилног изговора, са десет слогова, а таутосилабички дифтонг би само ритам стиха чинио разноврснијим. Али, морало би се то правописним узусом омогућити (а и за то би било потребно да се претходно уз-

дигне на потребни ниво наука о српској прозодији и наука о српској версификацији)...

(2) Рефлекси јата. — У погледу текстологије ријечи са рефлекси-ма јата Младеновић се враћа вијек и по уназад, на епоху првог издања и славеносрпске ортографије. Наиме, у првом издању се не разликује рефлекс кратког јата и једносложни рефлекс дугог јата јер се и један и други означавају истом графемом (Ѣ). Стефан Митров Љубиша је ту графему првог издања замјењивао латиничком секвенцом **је**. Сва друга издања, осим оних која су понављала графију првог издања, бавила су се разлучивањем тих рефлекса.

1° Тај корак уназад не изазива ефекат неразумијевања ако је једносложни рефлекс дугог јата једина изговорна вриједност, а том рефлексу не претходе сугласници *л*, *н* или *њ*. У таквим примјерима примјењено текстолошко рјешење само је фонетски непрецизно — ничим се не указује на изговор неслоговног ^з испред **је** и дужина слога: вјенац [ГВ П 12^а, 24^б, ГВ 1299, 2350], вјенце [ГВ 2338, 2645], посјечи [ГВ 334], посјечем [ГВ 2751], бјеле [ГВ 587, 1870, 2769], бјела [ГВ 588], у цвјету [ГВ 981], сагрјеси [ГВ 1814], снабдјева [ГВ 2301], (да је зло) побједи [ГВ 2313], тјело [ГВ 2326, 2511], свјет [ГВ 2499], (без) исповјести [ГВ 2620].

2° Сложеније ствар стоји ако се треба одлучити за један од два рефлекса (рефлекс кратког јата или једносложни рефлекс дугог јата) јер у датом контексту је могућ и један и други изговор, али у различитом значењу. Такав је примјер:

не смје [нè см^зјè — Р. М.] каљат мјесецослов, [ГВ П 27^б],

у коме се глаголски облик може прочитати с прозодијом аориста [нè смје], и с прозодијом презента [нè см^зјè]; ми доказујемо да је овдје по смислу презент.

3° У примјерима у којима се у литератури (и у досадашњим издањима) водила текстолошка полемика који изговор треба реконструисати, а нема разлике у значењу између двају рјешења, Младеновићева текстологија остаје двозначна као и прво издање. Такви су примјери:

што је чије дају *свјема* [св^зјéма — Р. М.]: [ГВ П 25^б];

и *сјечењем* [с^зјéчèњем — Р. М.] у опкладу плећах; [ГВ 101];

а мени се кâ у зарок *сѣјѣца* [ст^жјѣцâ — Р. М.], [ГВ 1379];
 Већ је троје појало *ијевацах* [п^жјѣвâцâ^x — Р. М.], [ГВ 2567].

Примјер пак:

да ми *свѣјѣли* [св^жјѣтлѣ — Р. М.] круна Лазарева [ГВ 784]

спадао би у хиперијекавизме: код Његоша је ије-рефлекс дугог јата (овдје једносложни), као што је данас у Црној Гори и источној Херцеговини, док је у западним ијекавским подручјима, и код Мажуранића, рефлекс кратког јата.

4° У примјерима у којима једносложном рефлексу дугог јата претходе сугласници *л*, *н* или *њ* Младеновићева текстологија понекад дјелује карикатурално. Таквих примјера је у *Горском вијенцу* неколико (више их је у *Лучи микрокозма*):

Мало људство, што си *засљѣило* [засл^жјѣпило]? [ГВ 888];
сњежна [сн^жјѣжнâ — Р. М.] гривна ситна бисера; [ГВ 1868];
 ђе вираху кâ миши из *ињезда* [гњ^жјѣзда — Р. М.]. [ГВ 1540];
 генију се *ињездо* [гњ^жјѣздо — Р. М.] вије; [ГВ П 10^д];
 Вук Мићуновић размота шал са главе, па га пружи те сви *за њем* [зâњ^жјѣм — Р. М.] рукама ухватише и у коло стадоше. [ГВ -2387].

Ствар је у томе што се изговара екавски *заслѣило*, *ињездо*, а ијекавски *заслијѣило*, *ињијездо* или (код Његоша дијалекатски) *ињијездо*, с тим што ије-изговор може бити једносложни у структури стиха. Обликâ *засљѣпило и *гњѣздо просто-напросто нема.

НАПОМЕНЕ.

1. У погледу текстологије рефлекса јата Александар Младеновић је имао једног сљедбеника, а то је — Миро Вуксановић [ВУКСАНОВИЋ 2010]. Ученик га је, међутим, слиједио само донекле. У неким, кључним примјерима Вуксановић је одустајао од Младеновићеве „текстологије” једносложних рефлекса дугог јата, на примјер у стиховима 888: Мало људство, што си засл’јепило? (с. 60), 1540: ђе вираху кâ миши из гњ’језда, (с. 84) и 1814: Ту сагр’јеси Богу и Пророку! (с. 94), умјесто накарадних (и непостојећих) ликова „засљѣпило”, „гњѣзда” његовог претходника [МЛАДЕ-

НОВИЋ 2005: 71, 108]. Али је оставио неаутентично „стјеца” (у 1379. стиху, с. 78), „сњежна” (у 1868. стиху, с. 96), „посље” (у прози испред 1387. стиха, с. 118), јер се таква текстолошка пракса усталила од Вушовићевих издања.

И у *Лучи микрокозма* Вуксановић је у једној, али важној појединости одступио од Младеновићеве текстологије. У примјерима у којима се једносложни рефлекс дугог јата налазио послѣ *л* и *н* он није давао „ље” и „ње” (што не само да није аутентично него је скоро карикатурално) него *лје* и *ње*: побудитељ, руковођа слѣпи [сл^жјѣпѣ], [ЛМ 87 (Пролог)], слјепи (с. 139), сљепи [МЛАДЕНОВИЋ 2004: 267]; Ослѣпљена [осл^жјѣпљена] душа злочестијем [ЛМ 1161 (III 291)], Ослјепљена (с. 170), Осљепљена [МЛАДЕНОВИЋ 2004: 301]; и завишћу слѣпом [сл^жјѣпѣм] запаљена [ЛМ 1192 (III 322)], слјепом (с. 171), сљепом [МЛАДЕНОВИЋ 2004: 302]; којено је славољубје слѣпо [сл^жјѣпѣ] [ЛМ 1512 (V 92)], слјепо (с. 181), сљепо [МЛАДЕНОВИЋ 2004: 313]; ослѣпљени [осл^жјѣпљени] сатварати људи; [ЛМ 2062 (VI 132)], ослјепљени (с. 197), осљепљени [МЛАДЕНОВИЋ 2004: 331]; те јој нѣме [н^жјѣме] из мрачне утробе [ЛМ 1837 (V 417)], нјеме (с. 190), њеме [МЛАДЕНОВИЋ 2004: 323]. То, додуше, није у складу с Вуковом (и вуковском) правописном традицијом (по њој би апостроф указивао на мјесто гдје се изговара неслоговно ^ж), али макар читалац неће бити упућиван на криви изговор.

2. Младеновић је имао и једног свог претходника, а то је — Стефан Митров Љубиша. И он је Његошеву графему **ѣ**, и у вриједности рефлекса кратког јата, и у вриједности једносложног рефлекса дугог јата, и послѣ *л* и *н*, замјењивао латиничком секвенцом **је**. Али због двозначности латиничке секвенце **ље** Његошев облик **заслѣпило** у 888. стиху, у Љубишином латиничком издању написан **zasljepilo**, по аналогији с примјерима типа **vjenac**, читан је сигурно правилно [засл^жјѣпило], а не карикатурално *засљепило.

(3) Штампарске грешке. — У првом издању које је Младеновић приредио [МЛАДЕНОВИЋ 1996] оне нису бројне.

1° На неколика мјеста Његошево *joshii* изгубило је крајњи сугласник. То је иначе честа и типска грешка у издањима Његошевих дјела:

Нијесам ви све *josh* [јошт — Р. М.] исказао. [ГВ 480];
мене никад *josh* [јошт — Р. М.] притисла није. [ГВ 1236];
Добра ватра, а *josh* [јошт — Р. М.] боље вино... [ГВ 2521].

2° Тежа је грешка у примјеру:

Докле трећи саврх зида *викну* [викни — Р. М.]: [ГВ 1602] —

један глаголски облик (императив) замијењен је другим истог значења (аористом). Грешка је крупна, али није промијенила смисао.

3° Најтежа је грешка у примјеру:

како су им неки *од сѿаријих* [од старијех — Р. М.] [ГВ 830] —

приређивач није знао да израз *наши сѿари* значи ‘наши преци’, па је позитив замијенио компаративом — и тиме је анегдоту о којој је у реплици ријеч премјестио из прошлости у садашњост.

4° Научна критика о стопедесетогодишњици *Горској вијенца* утицала је да се те грешке исправе, па их у потоњем издању нема. А у том издању, које је Александар Младеновић приредио као критичко за ЦАНУ, појавило се пет нових штампарских грешака. Једна је у 461. стиху и тиче се реда ријечи у називу земље у којој се одвија радња спјева: какво робље сасред *Црне Горе* [Горе Црне — Р. М.]? [МЛАДЕНОВИЋ 2005: 46]. Додуше, читалац би могао исправити ту грешку према факсимилу стране првог издања *Горској вијенца* на којој су стихови 453–479, а који је на десној страни у односу на страну на којој је одштампан стих у Младеновићевој редакцији: Какво роблѣ са средѣ Горецрне? [МЛАДЕНОВИЋ 2005: 46/47]. Другу грешку — ону из 2500. стиха — читалац ће вјероватно лакше исправити: *а комоли* [а камоли — Р. М.] души благородној! [МЛАДЕНОВИЋ 2005: 171]. Трећу — ону из 1500. стиха — већ теже: и бољима *и руке* [у руке — Р. М.] уџести. [МЛАДЕНОВИЋ 2005: 106]. Четврта грешка се тиче јотовања гласовне групе *кне у псеудорефлексу јата (стварно је ту био назал), у 693. стиху: те *кнеиња* [књегиња — Р. М.] Иванбеговица, [МЛАДЕНОВИЋ 2005: 59]. Најтежа је грешка изостављање прозног текста испред 1175. стиха [МЛАДЕНОВИЋ 2005: 87], који у нашем критичком издању гласи:

Сврши ѿисмо и чийѿа ѿа наѿлас ѿред свијема*.

* Црног[орцима] и Турцима

На основу наведених примјера не би се могло рећи да су штампарске грешке Младеновићевих издања неки велики недостатак. За њих су одговорни и коректори, можда и више него приређивач, а у конкретном случају проблем је био у томе што се није користио претходни компјутерски слог него су се наредна издања, не само ово посљедње, поново слагала.

(4) Тумачење стихова. — Могло би се рећи да су од Младеновићевог издања, и формулисане и примијењене текстологије, гори једино коментари са рјечником. (Али питање је шта је горе.) У дискусији која је тих година вођена ја сам се послужио кованицом *антикоментари*. Пошто је та дискусија одражена у мом критичком издању, овдје ћемо коментаторски поступак илустровати само из четири призора идући од краја спјева према његовом почетку.

1° Изабрали смо три момента из завршне сцене *Горској вијенца* као илустрацију коментаторског поступка Александра Младеновића.

Стихове:

и Бог знаде, до тебе самога,
је ли ико ту жив претекао;

[ГВ 2740–2741]

Младеновић овако тумачи: „Бог зна, и једино ти, да ли је неко у тој борби жив остао” [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 256]. Синтагма *до тебе самога* не односи се на претходни полустих (*и Бој знаде*) него на сљедећи стих (*је ли ико ту жив претекао*) па стихови значе ‘ко зна је ли ико осим ти у тој борби жив остао’, како се ово мјесто и тумачи у нашем критичком издању.

Из коментара уз стих 2745 не види се да Младеновић није разумио значење ријчи *одива*, али је ту дилему приређивач отклонио у *Речнику уз издање »Горској вијенца«*, у коме читамо: „*кући у коју се удала и дошла, удаћа жена је одива*” [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 279].

Завршна два стиха спјева добила су овакав коментар: „а из руку јунака какав је Вук Мандушић свака ће пушка моћи да убија” [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 258]. Наравно, придјев *удојити* значи ‘ефикасан’, и не *из руку него ‘у рукама Вука Мандушића’.

2° У два стиха пјесме Мустај-кадије појављује се *Даница* и њен контекстуални синоним *Зорњача*.

Стих 1864 *йод вијенцем їори Даница* Младеновић овако тумачи: „испод плетенице, савијене око главе, пламте лице и очи (с Даницом, јутарњом звездом, Венером, Вечерњачом, Зорњачом, која је увече видљива на западу а изјутра на истоку — могу се упоређивати женско лице и женске очи [...]). Можда се *Даница* ипак односи на Фатимине очи јер се у овом | стиху каже *їори Даница*, као што се у 1302. стиху за очи снахе Милоњића бана каже: очи *їорé* живје од пламена” [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 224–225]. — Његош никад не би рекао „звјезда Даница” (у једној од медитација у прози из Биљезнице он користи само иманицу *Даница* и њен посесив *Даничин*) јер је наш пјесник имао одговарајућа знања о космосу. То је једно. Друго, не може се сингуларни облик *Даница* упоређивати с именицом која је у множини (некадашњој двојини) *очи*. И треће, требало је упутити на други стих (1303) у опису љепоте снахе Бана Милоњића: чело јој је љепше од мјесеца. И овдје се чело Фатимино упоређује (а не лице и не очи, о којима се пјева у претходна два стиха), додуше с другим небеским тијелом.

Стих 1871 *над цвијећем їлива Зорњача* Младеновић објашњава: „над Фатимом је на небу звезда Зорњача” [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 225]. — Опет је планета Венера без икаквог позивања на народне умотворине названа звјездом, али је још чудније да коментатор не схвата метафоричну употребу именице *Зорњача* из другог полустиха, која се односи на трбух, ако хоћете на венерин бријег, који се и упоређује са Зорњачом. И метафоричност првог полустиха Младеновић није разумио: именица *цвијеће* не односи се на саму Фатиму него на један дио њеног тијела, испод венериног бријега. И то цвијеће се није уклањало, него се његовало, као што то произлази и из еротске пјесме из Вукове заоставштине: „има шуме, има воде, има земље за орање...”

Овдје би било важно напоменути да су у *Горском вијенцу* представљена два различита етнокултурна концепта женске љепоте. Један је концепт свој, домаћи, у сну Вука Мандушића, и он је сав у динамици и није еротизован: она се смије, она танким гласом нариче, она вијенац расплете (вијенац се правио од двије а не од једне плетенице), коса паде до ниже појаса, она чешља косу (али тако да јој се види чело, које је љепше од мјесеца, и очи, које горе живље од пламена). О снахи Бана Милоњића Вук Мандушић може да говори само у сну јер етнокултурна забрана (не смије се пожељети кума) не допушта да о томе говори на јави.

Други је концепт туђ, оријентални, више муслимански него турски, а остварен је у пјесми Мустај-кадије, који пјева као Турчин, а Турчин је и био, при чему је Фатима насликана статички, еротизовано; при том ка-

дији не смета за такав опис то што је конкретно оваплоћење јунакиње у стварности његова синовица која се удаје за Суља барјактара.

3° Етнокултурни концепт ‘своје — туђе’ из казивања војводе Драшка о Млеткама изњедрио је два коментаторска куриозитета.

Стих 1558 (*џа иђаху као на кључеве*) добио је овакво тумачење: „штуле имају мали избачени део подешен да се на њега стави стопало, а тај део заједно са осталим делом штуде личи на кључ” [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 192]. — Ово значење именице *кључ* објаснио је Трифун Ђукић овим ријечима: „у Ц. Г. подебље ракљасто дрво које се употребљава за кровове сељачких станова” [ЂУКИЋ 1941: 183]. Данас се кључевима називају грађевинска дрва која служе за рогове при сасијецању кровова, и обично није ракљасто, али и свако друго дрво сличног облика. Недавно је телевизија приказала једну страну трупу чији су извођачи стварно дрвене ноге насадили па су скакали по бини (нису користили штуде).

Стих 1577 (*ђе на коной скачу и иџрају*) коментарише се из перспективе данашњих дјевојчица (уз непознавање разлике између *конойа* и *конойца*): „овде Драшко вероватно мисли на игру прескакања конопца, како се данас на улици или у дворишту играју нпр. наше девојчице (где две држе конопац с једног и другог | краја, најчешће га и окрећу, а трећа га прескаче), што је за њега било шокантно да то чине мушкарци” [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 215–216]. — Наравно, ријеч је о циркуском ужету на коме пеливани изводе своје нумере.

4° Парафразирајући стару анегдоту, могло би се рећи: у Младеновићевом коментару има много новог и тачног... Али авај: ...оно што је ново није тачно, оно што је тачно није ново. Ипак би се могло нешто наћи што је на нов начин речено, и што је у начелу тачно. Такав је коментар стихова 658–662: „нека буде борба непрестана, па нека буде и оно што се неће и не може догодити (да нас Турци униште), ипак ће наша погибија дати инспирације и снаге неком нашем далеком поколењу да настави ову нашу битку” [МЛАДЕНОВИЋ 1996: 192]. Кажемо: у начелу, јер би боље било да умјесто „нека (буде)” на оба мјеста у коментару стоји „па и да (буде)”. И све би то било добро да је с коментаром усклађена текстолошка интерпретација стихова. Али није:

Нека буде борба непрестана,
нека буде што бити не може,
нек ад прождре, покоси сатана!

На гробљу ће изнићи цвијеће
за далеко неко покољење!

[МЛАДЕНОВИЋ 1996: 71].

Знак узвика на крају 660. стиха потпуно негира коментатора — умјесто условног везника *нека* у самоме тексту је реализована императивна рјечца *нека, као позив на непрестану борбу (на борбу која никад неће престати) и као позив на нешто што је немогуће. (Друга је ствар што су се прва два стиха одвојила од свога творца и од његовог текста, па се данас изоловано, с нетачном императивном интонацијом и употребљавају.)

Овдје бисмо зажалили што се тачна интерпункција из Љубишина издања (који прва три стиха није коментарисао јер су му била јасна) не може спојити с тачним Младеновићевим коментаром (па да се круг затвори)!

5. ПЕТИ КРУГ — У НОВОМ ВИЈЕКУ

5.1. Издање *Радмила Маројевића*. — Једино издање које је редакторски отворено јесте наше издање с текстологијом [МАРОЈЕВИЋ 2005^а]. (Издање без текстологије [МАРОЈЕВИЋ 2004] носи претходну годину објављивања, иако се појавило послје овог основног — крајем 2005. или почетком 2006.) И управо због те отворености издања, нема смисла о њему говорити као о претходнима.

(1) Да је ријеч о издању које је редакторски отворено види се по томе што су у међувремену објављене три студије на тему лингвистике и поезике „тамних мјеста” *Горској вијенца*, посвећене једна финалу најсложенијег монолога игумана Стефана, који се завршава стихом *На милосїи ће окренуїи небеса* [МАРОЈЕВИЋ 2014^а], друга финалу монолога владике Данила, који почиње стихом *Нека буде борда нейресїана* [МАРОЈЕВИЋ 2014^б] и монологу у цјелини, трећа полустиху Посвете *Покољења дјела суде* (рјешава се питање: суде ли то покољења дјелима или ипак дјела покољењима) [МАРОЈЕВИЋ 2014^в].

(2) Иницијативу за објављивање збирног коментара *Горској вијенца* покренуо је Мишо Обрадовић, министар просвјете а потом ректор Универзитета Црне Горе. Неколике године није било никаквог одзива, а онда сам ја показао заинтересованост за такав пројекат. Наравно, потпуна историја питања даје се за недовољно јасна, дискусиона питања, укључујући тзв. „тамна мјеста”. За сва та мјеста образлаже се и коначно рјешење.

(3) Концепција издања и остварени резултати изложени су у Предговору, а самом издању се прилаже опсежно монографско истраживање под насловом „Текстологија Горског вијенца”, с подробном реконструкцијом рефлекса јата те штампарских (и редакторских) грешака, што је било у центру пажње и свих претходних приређивача.

(4) Истакли смо, у претходном одјељку овога рада, да је Миро Вуксановић текстолошки сљедбеник Александра Младеновића, али и у том домену — слиједи га само донекле, у мање важним сегментима реконструкције текста. У многим дјеловима текста редактор Вуксановић је прихватио наша текстолошка рјешења, па је његово издање прва рецепција нашега издања. Па да истакнемо те сегменте.

1° У списак лица увео је свих 46 лица која су први пут у потпуности наведена тек у нашем критичком издању, али их је нешто друкчије распоредио. Узимајући у обзир недоумице ранијих истраживача, Вуксановић је премјестио војводе испред кнежева. А то ипак није у реду: кнез је цивилни чин и мјесто му је иза сердара, док је војвода војни чин и он је у друштву с јунацима који немају чина (с Вуком Мићуновићем и осталима). Прихватио је редактор и исправку у антропониму *Раславчевић* коју смо ми први пут увели у једно издање *Горској вијенца* (а образложио ју је прије нас Иван Калуђеровић), али није добро што је игнорисао једини опипљив резултат Младеновићевог вишедеценијског бављења Његошевим текстовима (*Зачир*. у првом издању је несумњиво неразријешена скраћеница; Младеновић је реконструисао придјев у функцији адјектонима: зачир[ски], а ми смо то исправили у етноним а не презиме: Зачир[анин]). Погрешно је, за Медаковићем, прекрстио Аци-Али Медовића у „Хаџи-Али Медовића” [ВУКСАНОВИЋ 2010: 29].

2° Вуксановић је прихватио нашу множинску (по поријеклу: двојинску) интерпретацију топонима из другог такта 173. стиха: Једна сину од Кóмá к Ловћену, [ВУКСАНОВИЋ 2010: 36].

3° У два примјера прихватио је нашу реконструкцију копуле (*je*), само што је ту реконструкцију на један начин графички представио у 606. стиху: а и пиће [j'] најслађе душевно [ВУКСАНОВИЋ 2010: 50], а на другој у 1701. стиху: Чијè ово плеће те га гледам? [ВУКСАНОВИЋ 2010: 90]. Овакве примјере је требало уједначити, што није било нимало лако (јер не постоји правописни узус за овакве случајеве).

4° Прихватио је тумачење и с њим повезану графију 823. стиха: Kâ је носиш, Бог т' и братска, Станко? [ВУКСАНОВИЋ 2010: 58].

5° У 1019. стиху: И ако је земља поузана, [ВУКСАНОВИЋ 2010: 64] оставио је нашу сегментацију текста (умјесто састављеног писања „иако” код Младеновића и претходних приређивача).

6° Прихватио је антропонимско тумачење (и писање великог слова) у имену *Бана Милоњића* (у стиховима 1260, 1271, 1295 [ВУКСАНОВИЋ 2010: 74, 75]).

7° У 1305. стиху полази од имена Андрија, а не од лика *Андра: Благо Андриј' ђе је погинуо! [ВУКСАНОВИЋ 2010: 75].

8° Прихватио је Вуксановић и тумачење 1676. стиха: баш овога совру-провидура [ВУКСАНОВИЋ 2010: 89] — у другом такту није лично име него први дио титуле.

9° Прихватио је и текстолошку презентацију 1857. стиха (3. деветерца пјесме Мустај-кадије): ружа с [с]трука није пала свог, [ВУКСАНОВИЋ 2010: 96].

10° Вуксановић је прихватио нашу сегментацију и прозодију трећег такта 2075. стиха: да се слушама, зрно да ђавоље. [ВУКСАНОВИЋ 2010: 106] умјесто придјева-фантома „дађавоље” [МЛАДЕНОВИЋ 2005: 143].

11° У 2164. стиху: Истина је, мој Миле, душе ми! [ВУКСАНОВИЋ 2010: 110] прихватио је писање великог слова а тиме и тумачење по коме је то, заправо, име од мила (хипокористик).

12° Вуксановић је прихватио текстолошки поступак који смо први ми примијенили, тј. мишљење да треба други полустих 2235. стиха реконструисати, али није узео нашу: а од тога [силнога бројења?] него да је своју реконструкцију: а од тога [под прсте низања]? Пјеснички, Вуксановићева реконструкција је ефектнија, али има један ненадокнадив недостатак — није у духу Његошева пјесничког језика.

13° У 2623. стиху: бјеше Гору тама притиснула, [ВУКСАНОВИЋ 2010: 127] прихватио је писање великог слова (јер *Гору* овдје значи 'Гору Црну').

14° У 2774. стиху: попијева танко-гласовито, [ВУКСАНОВИЋ 2010: 132] Вуксановић је прихватио цртицу умјесто запете између другог и трећег такта.

5.2. *Ка новим издањима.* — Послије објављивања критичког издања, с „Текстологијом Горског вијенца” у прилогу, пројекат би требало комплетирати другим томом, који би садржао четири цјелине.

(1) *Вијенац њорски* (рукописна редакција). — Неопходно је објавити, и прокоментарисати у текстолошким напоменама, посљедњу рукописну ауторску верзију сачуваног дијела аутографа.

(2) Коментар *Горској вијенца*. — Реални коментар, који треба да обухвати прије свега антропониме, топониме и културолошку лексику, као и асоцијације на које стихови указују, не треба радити као збирни него као јединствени, научно провјерени текст, ослоњен на све потребне изворе и, наравно, на „Текстологију Горског вијенца” из првог тома.

(3) Рјечник *Горској вијенца*. — Ми смо објавили Рјечник *Луче микрокозма*. По истим принципима (свака ријеч у свакој потврди) требало би урадити и Рјечник *Горској вијенца*, с тим што би семантизацију било потребно подробније разрадити.

(4) Акценатско издање. — Ми смо објавили акценатско издање *Луче микрокозма* и приложили га критичком издању (без њега би сложени текст овог спјева био мање разумљив), а урађена су акценатска издања *Шћейана Малој* и *Горској вијенца*. Идеја о изради акценатског издања *Горској вијенца* појавила се седамдесетих година прошлог вијека. За то издање припремио је Михаило Стевановић коментар. Коментар је објављен, али без текста спјева: очито нису били сазрели услови за израду акценатског издања. Наше акценатско издање *Горској вијенца* потпуно је припремљено, али би га требало пропратити прозодијско-версолошким напоменама по обрасцу акценатског издања *Луче микрокозма*.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] БАНАШЕВИЋ 1925: Н. Банашевић. *К тумачењу „Горској Вијенци”*. — Летопис Матице српске, Нови Сад, октобар 1925, ХСІХ, књ. 306, св. 1, 57–59.
- [2] БАНАШЕВИЋ 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- [3] БАНАШЕВИЋ 1978: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Друго издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1978.
- [4] БАНАШЕВИЋ 1983: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Треће издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1983.
- [5] БАНАШЕВИЋ 1984: Никола Банашевић. *О Њеишевом десетерцу*. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1984, књ. XLVII и XLVIII (за 1981–1982), св. 1–4, 3–16.
- [6] БАНАШЕВИЋ 1986: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Четврто издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- [7] БАНАШЕВИЋ 1988: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Пето издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- [8] БАНАШЕВИЋ 1990: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Шесто издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1990.
- [9] БАНАШЕВИЋ 1993: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Седмо издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1993.
- [10] VARAC 1947: P. P. Njegoš. *Gorski vijenac*. U spomen stogodišnjice prvog izdanja. [Priredio: Antun Barac]. Zagreb, 1947.
- [11] VARAC 2013: Antun Barac. *Prilozi o Njegošu*. Priredio i predgovor napisao Krsto Pižurica. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2013, 47–80 (*Komentar Gorskoga vijenca*).
- [12] БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1951: Петар Петровић Његош. *Ојледало српско*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешку написао Видо Латковић]. Београд, 1951. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 5).
- [13] БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1952: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић]. Београд, 1952. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).
- [14] БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1957: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић]. Београд, 1957. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).
- [15] БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1967: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. *Луча микроkozма*. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 3).
- [16] БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 1975: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В.

- Латковић]. *Луча микрокозма*. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 3). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- [17] БОШКОВИЋ–ЛАТКОВИЋ 2005: Петар II Петровић Његош. *Луча микрокозма*. [Текст приредили Никола Банашевић, Радосав Бошковић. Белешку написао Никола Банашевић. Објашњења написао Вуко Павићевић]. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић, Видо Латковић. Белешке и објашњења написао Видо Латковић]. *Шћејан Мали*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. [Цетиње:] Обод, [2005]. (Целокупна дјела Петра II Петровића Његоша. XVI издање. Том II. [За издавача: Васко Јанковић]).
- [18] ВУКСАНОВИЋ 2010: Петар II Петровић Његош. Приредио Миро Вуксановић. Нови Сад, 2010. [Десет векова српске књижевности. Књ. 30].
- [19] ВУШОВИЋ 1929: Данило Вушовић. *Неколико местиа у „Горском вијенцу“*. — Мисао, Београд, јануар 1929, књ. XXIX, св. 1–2 (217–218), 76–80.
- [20] ВУШОВИЋ 1930^a: Д. В. Вушовић. *Прилози иџроучавању Њејошева језика*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1930, књ. IX, 93–196.
- [21] ВУШОВИЋ 1930^b: Д. В. Вушовић. *Прилози иџроучавању Њејошева језика*. Београд, 1930.
- [22] ВУШОВИЋ 1935: *Цјелокујна дјела Петра Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Београд, 1935.
- [23] ВУШОВИЋ 1936: *Цјелокујна дјела Петра II Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд, 1936.
- [24] ВУШОВИЋ 2004: Данило Вушовић. *О Њејошевом језику*. Приредио [и предговор *Научно дјело Данила Вушовића написао*] Драго Ђупић. Подгорица, 2004.
- [25] ДУРКОВИЋ–ЈАКШИЋ 1951: Љубомир Дурковић–Јакшић. *Библиоџрафија о Њејошу*. Београд: Просвета, 1951.
- [26] ДРАГИЋЕВИЋ 1959: Петар Петровић–Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград, 1959 [на корицама у тврдом повезу: Титоград, 1961].
- [27] ДРАГИЋЕВИЋ 1964: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1964. (Библиотека „Луча“, 8).
- [28] ДРАГИЋЕВИЋ 1965: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1965.
- [29] ДРАГИЋЕВИЋ 1966: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1966. (Библиотека „Луча“, 8. Друго издање).
- [30] ЂУКИЋ 1921: Т. Ђукић. *О коменџару „Горској Вијенца“*. — Мисао, [Београд, 1921], књ. V, св. 3 [27], 229–233; св. 4 [28], 314–319.
- [31] ЂУКИЋ 1923: Тривун Ђукић. *О коменџару „Горској Вијенца“*. — Гласник Професорскога друштва, Београд, 1923, III, св. 3, 104–109.
- [32] ЂУКИЋ 1938: Т. Ђукић. *Сџихови из „Горској Вијенца“ у црквеној ујоџреби*. — Годишњица Николе Чупића, Београд, 1938, књ. XLVII, 148–152.
- [33] ЂУКИЋ 1940: Трифун Ђукић. *Горски Вијенац са коменџаром i. Божидара Ковачевића*. — Гласник Југословенског професорског друштва, Београд, октобар 1940, књ. XXI, св. 2, 129–134.

- [34] ЂУКИЋ 1941: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд: Издавачко и прометно а. д. Југоисток, 1941.
- [35] ЂУКИЋ 1944: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. [Друго издање]. Београд: Издавачко и прометно а. д. Југоисток, 1944.
- [36] ЈОВАНОВИЋИ 1881: *Горски вијенац*. Историјско збигије при почетку XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његуш владика црногорски. Панчево: Наклада Књижаре браће Јовановића, [1881].
- [37] КОВАЧЕВИЋ 1940: *Горски вијенац*. Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Сочиненије Петра Петровића Његоша. [Приредио Божидар Ковачевић]. Београд, 1940.
- [38] ЛАЛЕВИЋ 1952: М. С. Лалевић. *Најомене уз рукопис Горској вијенца*. — *Pitanja savremenog književnog jezika*, Sarajevo, decembar 1952, IV, knj. II, sv. 2, 199–224.
- [39] ЛАЛЕВИЋ 1958: М. С. Лалевић. *О неким осоденостима Њећошева језика и њравописца њо рукопису Горској вијенца*. — Стварање, Цетиње, јануар 1958, XIII, бр. 1, 60–69.
- [40] LATKOVIĆ 1947: P. P. Njegoš. *Gorski vijenac*. Predgovor Radovana Zogovića. [Tekst priredio za štampu Vido Latković]. Beograd, 1947.
- [41] ЛАТКОВИЋ 1948: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор Радована Зоговића. [Текст приредио за штампу Видо Латковић]. Београд, 1948.
- [42] LJUBIŠA 1868: *Gorski vijenac*. Historički dogagjaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumaćenjem S. Ljubiša. U Zadru, 1868.
- [43] МАРОЈЕВИЋ 2004: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Приредио Радмил Маројевић. Београд: Фонд истине, 2004.
- [44] МАРОЈЕВИЋ 2005^а: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмил Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- [45] МАРОЈЕВИЋ 2005^б: Радмил Маројевић. *Монолој владике Данила „Ђе је зрно клицу заметнуло...“ (кријџика досадашњих џумачења и научно издање џексџа)*. — Радови / Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2005, бр. 8, 11–51.
- [46] МАРОЈЕВИЋ 2014^а: Радмил Маројевић. *Субјекајско-објекајска инверзија и њо-ејџика „џамних мјесџа“ (Тумачење двају сџихова Горског вијенца: њорујани ољџар јазичесџивом / на милосџћ ње окренуџи небеса! [2359–2360])*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2014, [књ.] LVII/1, 49–68.
- [47] МАРОЈЕВИЋ 2014^б: Радмил Н. Маројевић. *Монолој владике Данила „Ђе је зрно клицу заметнуло...“ (кријџика досадашњих џумачења и научно издање џексџа)*. — Дани Његошеви: 2013/2014. Јубиларни зборник: 200-годишњица рођења Петра II Петровића Његоша [На корицама: Јубиларни Дани Његошеви: 2013/2014. Двјестагодишњица рођења]. Никшић: Књижевно друштво „Његош“ — Тверь: издательство «Научная книга», 2014, 72–120. [Прештампан рад Маројевић 2005^б].
- [48] МАРОЈЕВИЋ 2014^в: Радмил Н. Маројевић. *Субјекајско-објекајска инверзија и њо-ејџика „џамних мјесџа“ (Тумачење 25. сџиха Њећошеве оде Нек се овај вијек горди над свијема вјековима..., њосвећене „Праху Оца Срдије“, а објављене уз њрво издање Горског вијенца)*. — Петар Други Петровић Његош: Двјеста година од рођења (1813–2013). Радови са научног скупа: Подгорица, 31. октобар — 1. новембар 2013. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2014, 221–235.
- [49] МАРОЈЕВИЋ 2016: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмил Маројевић. Подгорица: ЦИД — Цетиње: Narodni muzej Crne Gore, 2016.
- [50] МЕДАКОВИЋ 1847: *Горскџй виенацџ*[.] Историческо событџе при свршетку XVII вџека. Сочиненије П[етра] П[етровића] Н[џгоша,] владыке црног[р]скога. У Бечу: сло-

- вима ч[астнихъ] о[таца] мехитариста, 1847. Факсимил првог издања објављиван је као посебна књига (Цетиње: Обод, 1963; Цетиње: Музеји Цетиње, 1984; Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2010) и у саставу јубиларног издања [ПАВИЋЕВИЋ Б. и др. 1985: 43–169] (наводимо важнија издања).
- [51] МЛАДЕНОВИЋ 1996: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Цетиње, 1996.
- [52] МЛАДЕНОВИЋ 1997: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Сремски Карловци — Нови Сад, 1997.
- [53] МЛАДЕНОВИЋ 1998: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са сликама Пера Почека. Приредио С. Стијовић. [Текст и коментари А. Младеновића]. Београд, 1998 [стварно 1999].
- [54] МЛАДЕНОВИЋ 2001: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Београд, 2001.
- [55] МЛАДЕНОВИЋ 2004: Петар II Петровић Његош. *Луца микрокозма*. Приредили Александар Младеновић [и] Мирон Флашар. Подгорица, 2004. (Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша. Критичко издање. Књ. I).
- [56] МЛАДЕНОВИЋ 2005: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2005. (Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша. Критичко издање. Књ. II).
- [57] НАЗЕЧИЋ 1947: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са коментаром С. Назечића. [Сарајево], 1947.
- [58] НАЗЕЧИЋ 1989: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. [Priredivač: Salko Nazečić]. Sarajevo, [1989].
- [59] ПАВИЋЕВИЋ В. и др. 1947: *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша. Издање Одбора за прославу стогодишњице Горског вијенца. [Редактор издања Видо Латковић. Објашњења саставио Вуко Павићевић а рјечник Јован Вукчевић]. Цетиње, 1947.
- [60] ПАВИЋЕВИЋ Б. и др. 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Уредник Бранко Павићевић. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, „Побједа” — Цетиње: „Обод” — Београд: „Вељко Влаховић”, 1985]. Издање садржи факсимил рукописа (5–41) и репринт првог издања (43–169).
- [61] РАДОВИЋ 1947: Владимир Поповић. *Њеџош и наше вријеме*. II. Петровић Његош. *Горски вијенац*, 1847–1947. Ђуза Радовић. Редакција и Коментар. Загреб, 1947.
- [62] РАДОВИЋ 1964: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. [Redaktor Miodrag S. Lalević. Komentar i rečnik Đuza Radović. Beograd, 1964].
- [63] РАДОВИЋ 1974: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. [Redakcija, predgovor, komentar i rečnik Đuza Radović. Beograd, 1974].
- [64] РАДОВИЋ 2009: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. Коментар Ђуза Радовић. Београд: Српска књижевна задруга, 2009.
- [65] РЕШЕТАР 1890: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар. У Загреду, 1890.
- [66] РЕШЕТАР 1892: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Протумачио га Милан Решетар. Једанаесто, државно, издање. [Друго издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду, 1892.
- [67] РЕШЕТАР 1904: *Gorski vijenac* vladike crnogorskoga Petra Petrovića Njegoša. Protumačio ga Milan Rešetar. Trinaesto [= четрнаесто] izdanje. [Треће издање с коментаром Милана Решетара]. Zagreb, [1904].
- [68] РЕШЕТАР 1905: *Gorski vijenac* Vladike Crnogorskoga Petra Petrovića Njegoša. Protumačio ga Milan Rešetar. Trinaesto [= петнаесто] izdanje. [Четврто издање с коментаром Милана Решетара]. U Zadru, 1905.

- [69] РЕШЕТАР 1909: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Пето издање с коментаром Милана Решетара. У Биограду, 1909.
- [70] РЕШЕТАР 1912: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Шесто издање с коментаром Милана Решетара. У Биограду, 1912.
- [71] РЕШЕТАР 1920: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Седмо издање с коментаром Милана Решетара. У Биограду, 1920.
- [72] РЕШЕТАР 1923: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Осмо издање с коментаром Милана Решетара. Биоград, 1923.
- [73] РЕШЕТАР 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 1. Већа дела]. *Горски вијенац. Луча микрокозма. Шћейан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд, 1926.
- [74] РЕШЕТАР 1928: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Девето издање с коментаром Милана Решетара. Биоград, 1928.
- [75] РЕШЕТАР 1936: М. Решетар. *Ново издање свих Њејошевих дјела*. [Критика издања: Вушовић 1935]. — Јужнословенски филолог, Београд, 1936. књ. XV, 215–232.
- [76] РЕШЕТАР 1940: *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд, 1940.

Р. Н. МАРОВЕВИЧ

ИЗДАНИЯ И РЕДАКТОРЫ ПОЭМЫ «ГОРНЫЙ ВЕНЕЦ»
ПЕТРА ПЕТРОВИЧА-НЕГОША

Резюме

В статье прослеживается история публикаций, редактирования и комментирования поэмы «Горный венец» (в оригинале: «Горски вијенац») Петра Петровича-Негоша в связи с 170-летием первого издания (Вена, 1847). Хронология изданий представлена в рамках пяти периодов. Издания рассматриваются в аспекте текстологическом, в аспекте рефлексов гласного ять, в аспекте опечаток и неверных прочтений, в аспекте толкований «темных мест» в лексике, грамматике, фразеологии и культурной истории. Итоги исследования подводятся указанием на научное издание поэмы с текстологией (Подгорица, 2005), под редакцией автора данной работы, и на перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: *Петр Петрович-Негош, поэма «Горный венец», издания «Горного венца», редакторы «Горного венца», научное издание текста*